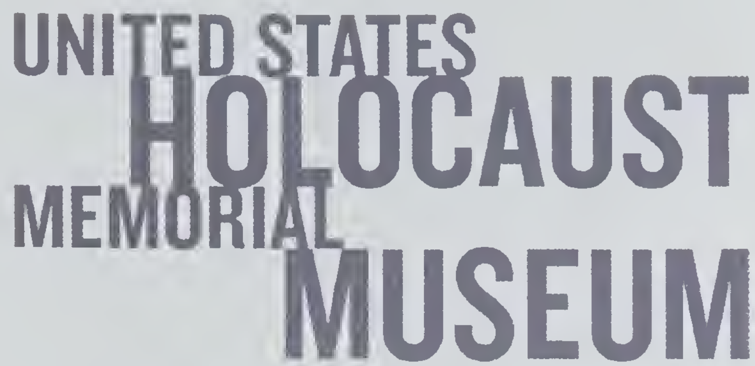

ועידת התביעות
Claims Conference
Conference on Jewish Material Claims
Against Germany

Claims Conference Holocaust Survivor Memoir Collection

Access to the print and/or digital copies of memoirs in this collection is made possible by USHMM on behalf of, and with the support of, the Conference on Jewish Material Claims Against Germany.

1.

בצל הכבשנים

אחרי הלילה ההוא של הרמפה והסלקציה, שרכנו את רגלינו הכושלות לעבר הבלוקים, "ביתנו" החדש. דלת רחבה פערה את פיה, כלוע של חיה אימתנית. נדחסנו אל תוך הצריף בבהלה, בדחיפות בבעיטות ובמכות, כבהמות המוכנסות למכלאות. דרגשים בני שלש קומות עמדו מוכנים, גובה המשטח כשבעים ס"מ. השתחלנו על הקרשים הערומים ושכבנו. לאורך הצריף היתה מגבהה בנויה מלבנים חשופות ועליה עמד "צוות השולט" בשעת מסירת פקודות וגזרות . זקן הבלוק – "הבלוקאלטעסטער", עמד בראש הפירמידה. היה לו בתוך הצריף חדר מבודד. השרת ה"שטובע - דינסט", דאג לנקיון הקיתון של הבלוקאלטעסטער, לגיהוץ הבגדים ולמאכלים האהובים עליו. לרשות זקן-הבלוק עמד "רץ" – "לאופער". הוא היה מעין דוואר העברת שליחויות. בעל תפקיד חשוב היה הקאפו שהיה ממונה על המשמעת ועל הוצאת האסירים למיפקדים והחזרתם. מעל כל בעלי התפקידים האלה היה ממונה מטעם מפקדת המחנה, איש ס.ס. שהיה השליט והקוצב חיים ומות. לשמע שקשוק המגפיים שלו, המבריקות והמצוחצחות, נעצרה הנשימה בכל הדרגשים והושלך הס. שליטי החיים והמות היו עומדים על הארובה המפולשת, ששמשה כנראה להסקה, ומשם הנחיתו את הפקודות חדשות לבקרים ולרגעים. אנו מתודעים לפקודות הראשונות באושוויץ: "איש לא זז לאף מקום, אינו עוזב את הדרגש בלי הוראה מהממונים!! כאן אושוויץ ומכאן אפשר לצאת אך ורק דרך חור הארובה... ! בימים הראשונים לא הבינונו פרוש הדברים. פתיל חיינו היה קשור ותלוי בצל הארובות, ארובות הקרמטוריום הזקופות כלפי שמים אפורים, הפולטות עשן ולהבות ללא הרף להבדיל מאותה ארובה הרובצת באמצע הבלוק ועליה פולטים הממונים פקודות תוך כדי הכאות וצריחות, בעיניים המפיצות רשפי אש השנאה. השחר הפציע. החילונו ליישר את הברכיים. הסתכלנו אחד בשני, כחיות מבוהלות בתוך מלכודת. הבגדים החדשים המפוספסים, שפשפו את העור ובקושי שמרו על מעט החום של הגוף החלש והמורעב.

נותרנו מהגיטו כחמש מאות גברים, אחרי הסלקציה ההיא. היינו בני- מזל שנידונו לחיים יום ששי אחד-עשר למאי 1944. החל סדר חדש. אינך יותר בן-של-מישהו. שמך נמחק בבת אחת מספרי הלידה והחיים. אין לך יותר זכות להמצא במקום-כל-שהוא, בלי רשות מהממונים. הגוף אינו שייך לך יותר. השעות והרגעים נמדדים כאן בשעון הנצח. הזמן אינו שלך. מקומך, כתובתך, שמך ואישיותך מצטמקים בשטח עליו אתה שוכב על דרגש הקרשים. אנחנו שוכבים לפי פקודה, קמים לפי פקודה ונושמים על פי רשות ופקודה. באזנינו מהדהדות המילים כדקירות חרב "כאן אושוויץ". אין אנחנו יותר קבוצת אנשים כי אם "שייסהאופע" – ערימת זבל. אנחנו במעמד של "העפטלינגע" – אסירים במעמד זמני – לא מוגדר. אנו רשומים ב"ספר הבינונים" של אושוויץ – תלויים ועומדים - בין ארובת הבלוק הרובצת והדוממת לבין אותן ארובות הזקופות הפעילות. כנראה שבלחץ הטרנספורטים שהגיעו מהונגריה בתכיפות, עברנו מצל-הארובה התוססת והחיה, מהסמבטיון של אש שלא נח כאן אף לא בשבתות – אל הצריפים, עד אשר ייחרץ גורלנו לשבט או לחסד.

הרעב הציק לנו מאוד. לא ידענו מתי נקבל אוכל. חלמנו על פרוסת- לחם ולגימת מים.

בצעקות רצחניות בליווי פרגול או נבוט, הוצאנו כל שעה לתרגילים של "חינוך לסדר".

הסיסמא היתה "אורדענונג מוז זיין..." – סדר חייב להיות - . יצאנו למסדר " אפעל" .

טרם קבלנו מספרים. לקול שריקת הפקודה, הובהלנו החוצה והקאפו האיץ אותנו אל המגרש כדי שנסתדר בשורות שורות של חמישה. אחרי יישור השורות, שהיה מלווה מכות ובעיטות, החל התרגיל החיוני והחשוב ביותר בכל מחנות הריכוז והוא: "מיצן אפּ מיצן אוף"!!! כלומר: כובע הורד, כובע שׂים!!! עשרות ומאות פעמים חזרנו על הפקודה הזאת. אלה שלא הבינו מיד, או

שהקדימו את המאוחר או שבלבלו את היוצרות, ספגו מכות רצח. יותר מאוחר הבינותי את מטרת התרגיל וערכו החשוב. כאמור, אנחנו האסירים היינו בעיני הגרמנים בדרגה של תת-אדם, לעומת "האדם העליון" איש ה ס.ס. , אסור היה לאסיר לעמוד מול הממונה על הבלוק איש המדים של הצבא, כשכובעו על ראשו. חייל איש ס.ס. שהיה פונה אל אסיר היה צריך האסיר להוריד מיד את הכובע לעמוד על המקום לשתוק ולחכות. אם נשאל, מותר היה לו לענות. אנחנו האסירים, אבק-אדם, עפר ואפר, היינו מסתכנים בעונשים חמורים כשפנינו בכל ההכנעה אל הממונה, מבלי שנקראנו ובלי לקבל רשות לפתוח את הפה. חיילי הרייך ראו בזה פגיעה חמורה בכבוד "האדם העליון".

היה סדר מיוחד לעשיית הצרכים. בלי חסדי הקאפו או ממונה אחר, אסור היה ללכת לבית השימוש. המוחראות היו ממוקמות בצריפים מיוחדים, בהם יצקו הגרמנים אוהבי-הסדר, שורות שורות של משטחי-ביטון מחוררים. על פי פקודה מלווה במשרוקית, יצא כל הבלוק אל המוחראה , על פי פקודה היינו צריכים להתישב חשופי-שת על משטח החורים לעשות את הצרכים במהירות ובחיפזון. נשמעה השריקה הבאה, שריקת-הסיום, הצטרכנו להפסיק, לכפתר את המכנסיים, לרוץ החוצה ולהסתדר בחמישיות.

רע ומר היה גורלם של האסירים שלא הזדרזו ונשארו לשבת על חור המוחראה.

הפרגולים והנבוטים הורמו על הישבנים החשופים. הריר והצואה נמרחו על המכנסיים ועל הגוף.

הסרחון היה סיבה נוספת לספוג מכות מהממונים.

בימים הראשונים סבלנו סבל רב הן מהרעב והן מהאוכל שהוגש.

המרק הטפל גרם לנו לכאבי בטן ולשלשולים. זמני האוכל היו אקראיים. לא היינו בטוחים אם בכלל נקבל אוכל בגלל מעמדנו הזמני הבלתי ברור. הגרמנים אוהבי-הסדר לא בזבזו ככרות לחם ומיכלי מים למרק, לאסירים שהיו מועמדים לקרמטוריום.

התכנון המדויק השטני, היה מחושב עד לחוט השערה. אסירים שגורלם נחרץ להשרף והובלו בסך - לאולם הגז – היו מפשיטים מהם את הבגדים וכך חיכו לתורם עירומים ורעבים. עצם הדבר שאנחנו לבושים הפיח בנו תקוה. בהפסקות שבין תרגילי הסדר, הליכה למחראות וחזרה, התחלתי להודע אל השכנים השוכבים על הדרגשים. בעלי המשפחות שנפרדו מהנשים ומהילדים, קיוו עדיין ל"אחוד המשפחות" – כך נפוצה השמועה. טרם הבינו את המשפט שנזרק בלילה הראשון אחרי המקלחות כתשובה לשאלה... מתי נפגוש את המשפחות ? ענו להם : "הן צלויות כבר..."

לפנות ערב של אחד הימים הראשונים, לאחר המיפקד, הסתדרנו בתור. נתבשרנו שנקבל אוכל. מרחוק ראינו אסירים ועל כתפיהם ארגזי מרק מהביל. היו אלה ארגזי-עץ כמו שוקת של פרות, ובהם מרק סמיך של תפוחי-אדמה וסלק לבן של בהמות מעורבב בגרגירי גריסים. משני צדי הארגזים היו תלויים סירי לילה של ילדים, בהם יצקו לכל אסיר כחצי ליטר מרק סמיך. היינו מאוד מורעבים. כל אחד שתה מתוך הסיר את המנה שלו והעביר את הכלי הריק לאסיר הבא בתור. במיכלים אחרים הביאו משקה דלוח ועכור שמשום מה נקרא קפה. כל אסיר קבל מנה קצובה בתוך ספל, בגמר השתיה העביר את הכלי לאסיר אחר.

הלילה ירד והוכנסנו לתאי הדרגשים. נרדמנו מתוך הרגשת שובע ותקוה לקראת הימים הבאים כעבור יומיים שלושה התחלנו להרגיש כותיקים. הגיעו טרנספורטים חדשים. גם הם שוכנו בבלוקים הסמוכים. בהפסקות שבין המסדרים, אפשר היה לגשת ולשמוע מה מספרים החדשים. חזר לנו הרצון לחיות. רציננו לדעת היכן אנחנו, איפה יתר בני המשפחה. נסינו לדלות ממישהו – מה מחכה לנו כאן...

הנעליים שלי

כאמור השאירו הגרמנים ל"יחידי סגולה", שנשארו לאחר הסלקציה הראשונה את המשקפיים, החגורה והנעליים. כל יתר הבגדים שהורדנו באולם המקלחות נשארו על ספסלי אולם הרחצה. שם נאספו על ידי קומנדו מיוחד שטפלו בחפציהם של הטרנספורטים.

היו לי נעליים טובות מתוצרת "דרמטה" , פירמה ידועה בהונגריה. קניתי אותן בסיגט מהחסכון שהיה לי לפני שעזבתי את העיר ונסעתי אל הכפר, לחגוג שם את חג הפסח, אצל דודי בשיף עזריאל-אנשלס פערל. אחותי מלכה התגוררה אצלו אחרי מות ההורים. לא ידעתי אז שזה יהיה חג- הפסח האחרון שנחגוג כבני חורין.

שריקה פילחה את הבלוק. הקאפו הממונה על הבלוק, הרשה לנו לגשת אל המוחראה. היתה זו שעת רצון ורחמים, ממש "ימות המשיח": יכולנו לרוץ ולעשות את הצרכים בלי לווי ובלי פקודה. נזכרתי באמרה תלמודית: "יש קונה עולמו בשעה אחת" ... הקאפו האכזר, בעל המשולש הירוק על החזה, אסיר רוצח הנוגש והמענה לשם סיפוק יצריו הקמאיים - קנה עולמו.

קשה לתאר את גודל המעשה והמצוה. יכולנו לשבת על חור-הבטון הקר של בית הכסא האושוויצי בניחותא, בלי לחץ ובלי אבחת-הפרגול. הרגשתי ככבש הזה שהרועה פתח את שער המכלאה, ישר לשדה התלתן הרענן. הרגשנו כבני- חורין היושבים במשטח בית השימוש בנחת.
חורי המוחראה העניקו לנו דקות יקרות של מנוחה ופורקן, ישוב הדעת וחילוץ עצמות.

צריף המוחראות שימש מעין מקום מפגש בין מכרים וקרובים שהתגוררו בבלוקים השונים. כאן במקום הזה, תוך כדי כיפתור המכנסיים, יכולנו לפגוש בקרובים ובמכרים שהגיעו בטרנספורטים אחרים. לפעמים הופתענו למצא מכר או ידיד שחשבנו שהלך למשרפות, יושב על חור הבטון חי וקיים.

הותיקים שבאסירים, בני לאומים שונים, באו לכאן לעשות "עסקאות" כגון להחליף לחם בסיגריות, נעליים בשעונים, מרגרינה בטבק וכדומה. לפי הבגדים שלבשו האסירים או על פי התרמיל והצרור שהיה לו מופשל על כתפו, יכולת לראות את "דרגתו" מעמדו ותפקידו.

היו בעלי מספרים מקועקעים על הזרוע, משולש אדום תפור על החזה ובו מודפס לאומיותו, סימן לותיקות ובעל תפקיד.

מלבושים מפוספסים מבד עבה, מותאמים על הגוף - העידו גם כן על מעמד מסוים.

בעלי הותק הסתובבו עם תרמיל או צרור ובהם רכוש לא יסולא בפז כגון סכו"ם, טבק, לחם ונייר דק לגלגול סיגריות. בדרך כלל דאגו הותיקים שיהיה להם נעליים יפות מעור ולא נעלי עץ.

אנו החדשים, ה"צוגענגע" - היינו במעמד נחות. הפנים הנפולות, העיניים השקועות בעמקי הלסתות הרזות, הפחד והרעב - הפכו אותנו לשלדים מתנועעים בתוך בגדים לא מותאמים. מהמעילים קצרי השרוול השתפלו כפיסי הידיים, משפופרות המכנסיים נשרכו הרגליים בתוך נעלי עץ הולנדיות משופשפי עקבים וקרועי עור עליון.

היינו חסרי ישע וחסרי זכויות כל שהן. נתונים לחסדיהם של האסירים הותיקים.

השתייכנו לאותו קן נמלים הנע ונד, רץ וזע קדימה ואחורה, כדי ללקט שריד של פגר זבוב או גרגיר זרע להביא טרף לקן. לקול הדהוד הפרגול ולקול בעיטת המגפיים של ה ס.ס., שריקת הקאפו או שאגת הבלוקאלטעסטער - נאספו הנמלים דמויי- אנוש אל תוך בטן הצריף עד לפקודה הבאה.

התרגלנו לסדר היום. היו הפסקות ארוכות בין מסדר למסדר. תורת "מיצן אפ ומיצן אוף", ההקפאה על- אתר בפגישה עם איש ס.ס., הפך לטבע שני.

הרעב עשה את שלו, חושי הטעם והריח הוקהו. חיכינו בקוצר רוח לסירי הלילה העמוקים, בעלי אזניות אנכיות מבריקים מיציקת האמאיל לבן כחול וירוק. המרק של סלק הבהמות והגריסין

הפך לטעים ומעודן. הדמיון שקשר את סיר הלילה עם התינוק שישב עליו פעם – לבין ריח העשן של המשרפות – קהה. הרעב הפך את סיר הלילה לחלום סיר המרק של הבוקר. גם הקפה הדלוח, קבל טעם משקה המשקיט את היובש והצמאון.

באחד הימים שוב היתה "שעת כושר" של הליכה לנוחיות שלא על פי פקודה. תרתי ממקום ישיבתי ממשטח בית השימוש למצא מישהו מהמכרים. קמתי ויצאתי בזחיחות הדעת ובניחותא נעמדתי בפתח המוחראה. ניגש אלי אסיר ותיק לא מוכר לי. זוכרני שהיה לו משולש אדום תפור על המעיל מתחת למספר הרשום ואות **P** או **R** כלומר : אסיר פוליטי פולני או "רוסקי" – רוסי.

בטבעיות ובפשטות מפליאה, בלי להרבות בדיבורים, הראה באצבע על הנעליים שלו, נעלי העץ ועל הנעליים שלי, נעלי העור היקרות שלי מהבית. לא חיכה להסבר נוסף ולרמז ברור, הוציא חצי ככר לחם, כשתי מנות לחם אסירים, שם אותו בצד, על אבן חלקה שבצד המוחראה. לא הגבתי. בחוש של חיה-נרדפת, תפסתי ש"בעת ההיא" ובעת-הזאת עלי לידום. לראות איך יפול דבר. נשענתי על פינת הבלוק של בית השימוש, והוא התחיל לחלוץ נעל אחת מהרגל שלי . התחלתי למלמל מעין "צידוק הדין" בבית החיים של "כאן אושוויץ". גם מהרגל השניה חלץ את הנעל. הרוח ליטפה את הרגליים היחפות שלי והרגשתי כעין הקלה. מכרי הלא מוכר, בדק את הנעליים כיהודי אדוק הבוחר את האתרוג. הפך אותן מצד אל צד. בדק את אורך השרוכים החומים ועובי הסוליות. כנראה שהשכיבה על דרגשי המיטות חסרי המצעים, צפופים באסירים חסרי זכויות וחסרי תקוה, הקהתה את רגשותי. הרעב שהציק, חוסר הוודאות של הרגע הקרוב, החיים התלויים מנגד על בלימה ומה ילד היום הבא, גרם לי להסתכל על הכל במין אפטיה ואדישות. ואולי, בגלל אותם רגעים של "רוך-ביתי" כאשר הרגשתי את לטיפת היד של חברי-לצרה כשידו לפתה את רגלי הרזה והעיפה, לטיפה אימהית – בשעת חליצת הנעליים, בגלל זה לא היה בלבי עליו, ולהיפך – בשעת מעשה הרגשתי מעין פרידה של שמחה מנעליי היקרות שריד הבית משם... טרום אושוויץ – בירקנאו.

את הנעליים שלי – לשעבר – שם על יד חצי ככר הלחם. הביט בהן ובלחם בעיניים של רוך וחיבה. אחר כך הוריד את נעלי העץ שלו, הלביש אותן על רגלי, מעשה מומחה מישש את אצבעות רגלי לראות אם אינן לחוצות בתוך "סד העץ ההולנדי " נעל את נעליי ה"דרמטה". קשר את השרוכים בשני קשרי עניבה צעד שלשה צעדים קדימה ואחורה מעין "עושה שלום במרומיו" של בעל תפילה אדוק. בשרוולו ניגב את האבק מנעליו- נעליים שלי לשעבר, פסע פסיעות מעדנות על משטח המחראה וחזר עד לאבן שם היה מונח חצי ככר הלחם. כל אותו זמן שתק ולא דיבר. לקח את הלחם והושיט לי אותו במין "שלום וברכה" של סוחרי יהלומים בגמר העסק. טפח לי על השכם דל הבשר ואמר: "מולודיעץ"...

כלומר: גבר לענין אתה. הביט אחורה ועיניו החמיאו לי על אומץ-הלב שלי בכיבוש היצר וויתור על הנעליים.

נפרדתי מעוד פריט ושריד מהבית, נעלי העור שלי. מהריח של רגבי הכפר שהיו דבוקים בחריצי הסוליות, בנעליים שהיו אתי בשדות של דודי עזריאל אנשל'ס ובבוסתני הפרות. זכרון של מרחבים, בית וחמימות. חשבתי רבות על התנהגותו של אותו אסיר, שהיה מותיקי אושוויץ, בעל זכויות כמו לכל בעלי-זרוע. הרי היה יכול לגשת אלי, אסיר נמוך ורזה, נער חלש חסר הגנה, להוריד את הנעליים שלי בתוקף אותו חוק בלתי כתוב השולט בממלכת "כאן אושוויץ" – תמורת כמה אגרופים, כמקובל – נפתלים דרכי האדם. אולי גם לשם, הגיעו אל הרמפה של אושוויץ – בירקנאו מאותם הצדיקים הנסתרים "הלמד-וואוניקים", ואחדים מהם עומדים בנסיון גם כאן בצל הכבשן, מסתובבים עם חצי ככר לחם כדי לעשות מעשים טובים בתוך ממלכת הרוע המוחלט...

עם האוצר הזה התהלכתי יומיים בהרגשת עושר ואושר. שמרתי עליו מכל משמר וסכנה. עטפתי את הלחם בסמרטוט כדי ששום פרור לא יאבד ממנו בשעת האכילה. הייתי מתעורר בלילה כדי למשש את צרור החיים. תקוות הלחם, גלגול הנעליים שלי. הלחם המשומר הזה, העסיק את מבוכי ראשי. והרהורי זרמו לשם כדם הזה הממלא את העורקים ומזרים את החיים. פיתחתי טכניקה מיוחדת באכילת הלחם. חיפשתי פטנט איך לאכול מהלחם להיות שבע במעט שיש, להחסיר כל פעם פרור מהפרוסה, להחזיר אותה לצרור בהרגשה שנשארה עדיין שלמה. שעת התרוממות והתרגשות היתה כשהאסיר קבל את מנת הלחם. בשתי ידיו חיבק וליטף אותו.
בינתיים התאפק שלא לאכול אותו עדיין. הרגשת הקלת הרעב היתה כבר מהרגע שהאסיר מישש במו ידיו את הלחם. בדחילו ורחימו העביר אותו במעבה המעיל מתחת לבית השחי מתחת לכתף. ממקום החלוקה שהיה בדרך כלל קיתונו של השטובע-דינסט (השרת של הבלוק), זחל האסיר עם הלחם אל הדרגש. ארבו לו "סכנות שבדרך" – חטיפה או גניבה על ידי אסירים אלימים על פי רוב לא יהודים. מנת הלחם היתה תמיד בטווח-העיניים והמישוש. המשפט הפותח בקיצור שולחן ערוך "יתגבר כארי..." כתרגול כיבוש היצר, הדהד באזני בכיבוש מלתעות הפה, שלא לבלוע את מנת הלחם בבת אחת. פתחתי את הצרור וצבטתי בשתי האצבעות את אמצע פרוסת הלחם, כדי למשש את הטעם הנפלא בטרם נעלם דרך הפה. היה טכס מיוחד איך לפרוס את מנת הלחם ואיך לחלק את הפרוסה. סכינים לא היו. הגרמנים בזהירותם הנוראה, הרחיקו מעצמם כל שמץ של סכנה מצד האסירים. במובן מסויים, סכינים נכנסו להגדרה של "כלי נשק", כמו שגופנו וכוחנו היו חומרי גלם לתעשיית המלחמה של הרייך השלישי. אלתרנו ידית של כף או סתם חתיכת פח, השחזנו את הסכין המאולתרת באבן ובה היינו חותכים את הלחם. קודם כל לפרוסות דקות, את הפרוסה לרבעים והרבעים לקוביות קטנות. היינו מלוים את הקוביה במבטים של געגועים והיינו עושים הפסקה בין הלעיסה לבין הבליעה כדי שכל אברי הגוף יהנו מאותו מעדן היקר "לחם-שמים", היינו משמיעים מעין מצמוץ-שפתיים, כך נהנו גם האזניים. עשינו הכל כדי "להאריך" את מנת- הלחם, אם לא בכמות לפחות במשך זמן האכילה.
עמדנו בפני נסיון "נתון תתן". בקהילות הנידחות ביותר והעניות ביותר, היו מוסדות של סעד וצדקה. ..."נתון תתן לו... פתוח תפתח את ידך לו... " . היו מהיסודות החשובים בחיי הקהילה. לא פעם אחת עמד היהודי העני בפני נסיון של קמיצת היד או פתיחתה. היה ברור שחולקים את המעט שיש עם האביון שאין לו לא-כלום. המחזרים על הפתחים ועל בתי התמחוי ידעו שלא ישיבו פניהם ריקם. כאן במדבר של רעב וצימאון, שחיי כל אחד תלויים במנת המזון המצומצמת ובפרוסת הלחם הרזה, הנסיון חרג מכל דמיון והשוואה. במחנות-ריכוז יכלו רק יחידי-סגולה וענקי רוח להחליט בינם לבין עצמם – חיים של מי קודמים. שכבתי על יד יהודי מוכר ומכובד, בעל בעמיו לשעבר, נשוא-פנים ותלמיד חכם . הוא היה גומר את מנת הלחם שלו בחלשות-הדעת והגוף והיה מבקש בהכנעה "גמילות חסד" של כזית לחם. הרעב הציק יותר למבוגרים. הגוף שלהם דרש יותר ומצבם הדרדר יותר מהר משל מצבם של הצעירים. אבות שהגורל אינה להם והיו יחד עם הבן-הילד, עברו על המידה "כרחם אב על בנים" ובקשו מילדם הצעיר שארית מחתיכת הלחם שהחביא, והילד היה צריך לסרב. שמעתי נער אומר לאביו: "אבא היקר, גם אני צריך לחיות..." . הייתי מאושר שאבי ז"ל נפטר ונטמן בקבר ישראל ולא הגיע לאושוויץ ולא ראיתיו בכך.
למחרת עסקת "נעלי הדרמטה" – לחם עבור נעליים פגשתי את חברי וקרובי פייבוש שטינמץ מסטרימטערע, חברי לספסל בית-המדרש בישיבת "בית אהרן" אצל הרב צבי הירש כהן הי"ד. הוא נכנס למחראה ואני יצאתי. חיכיתי לו ונתתי לו פרוסה מהאוצר שלי וממנה נתן לאביו ר' יעקב כמה נגיסות. עיניהם אורו לזמן מה. צמד המילים "אסירי תודה" קבלו משמעות מזעזעת בממלכת הרשעה "כאן אושוויץ".

יום רדף יום והשעות נתמשכו בזחילה איטית. היינו שוכבים על הדרגשים שקראנו להם "פריטשים". איני יודע מקור המלה הזאת. כנראה שהטרנספורטים ההונגרים אימצו אותה , שם "חיבה" לאצטבאות של שלדי המוזלמנים במחנות. הייתי שוכב בוהה ומקשיב לגניחתם של הקרשים ולאנחתם של השוכבים עליהם כשהיינו מנסים להתהפך מצד אל צד. היינו כבר מאומנים ומוכנים למיסדרים. הצעקה של הקאפו "ראוס" ! כל ערימת הזבל – "די שייסהאופע" – ראוס!!, החרידה והרעידה אותנו ומיד רצנו ל"אפעל-פלאץ": תורת ה"מיצן אפ ומיצן אוף" הפכה חלק מישותנו ומגופנו. בתוך השורות היינו מתפללים בלחש ובזהירות מבלי שהממונים עלינו ירגישו. השתדלנו שצלם-האנוש-היהודי לא יטושטש כליל. הזימזום של אמירת קדיש או קדושה בתוך האפלה והדממה, הפיח בנו זיק של תקוה וישועה, הדליק נצנוץ של אור בתוך העיניים הכבויות של הדמויות המעונות.

הפריטשים הפכו לחלק מהוי החיים. שוכבי הקומות העליונות פיתחו תכונות של זוחלים כדי להשתחל בחפזון, להחביא את הגוף הרזה מפני חמת הפרגול של הקאפו. התאמצנו שהראש יזחל קדימה ויסחוב אחריו את הרגליים במהירות. נצמדנו אחד אל השני ככבשים המריחים את הזאב הטורף. חריקת דלת הבלוק, היה סימן שהסכנה המידית עברה. ה ס.ס. עזב והלך לדרכו.

הייתי מדמיין את הקרשים שמעלי כעדים אלמים. הסיקוסים דימויי העיניים היו קורצים לנו כאילו גם הם בסוד העינויים. כאילו הם מתאמצים לספר את תלאותיהם של רבבות המוזלמנים וגניחתם האחרונה לפני שהובלו אל המוקד.

באחד המיפקדים, עבר אחד הקאפואים על יד הקבוצה שלנו. ניכר היה עליו שהוא מותיקי המקום. משולש ירוק על חזהו, גרמני לפי האות שעל המשולש. עיניו היו בורקות ורושפות שנאה לכל עבר. ביד ימינו לפת חופן של רצועות תפילין שחורות והבתים של התפילין של יד ושל ראש מתנדנדות כנידונים על עמוד התליה.

בצרור התפילין, היכה כל אסיר שנקלע בדרכו תוך כדי גידופים וקללות. הגידוף הזה הזכיר לי את האגדה שקראנו תמיד בתשעה באב על חורבן בית המקדש. האגדה מספרת: כשטיטוס הרשע נכנס לקדשי הקדשים וראה את הפרכת המכסה את ארון העדות, שלף את חרבו, דקר את הפרכת וצעק. "היכן אלוקיכם? – יבא וילחם כנגדי!... והאגדה מסיימת: פתאם בצבצו טיפות דם מפרכת הקדש ... כדי להטעות את הרשע...

לילות רבים הייתי מתעורר שטוף זיעה. בחלום שהיה חוזר ונשנה ראיתי ערימות של קרביים נשפכים מכרסות קרועות ושסועות ותפילין קשורות אליהם, כל יהודי הגיטו נמצאים על ה"אפעל-פלאץ", והקאפו כורך את רצועות התפילין סביב צווארנו... היה זה חלום הבהלות שחזר ונשנה באושוויץ.

7.

בתוך שורות האסירים היו דמויות מוכרות כגון עסקנים, רבנים ושאר מנהיגי הקהילות.
בטרנספורט שהגיע אחרינו, מסיגט, שרד אחד מבניו של האדמו'ר ר' אלעזר וולף רוזנבאום, האדמו'ר מקרצ'ניף. הוא היה מקובל על בני הישיבה בסיגט שהקדיחו את תבשילם ויצאו ל"תרבות רעה". היו צעירים רבים שנהו אחרי תורת הקומוניזם, בעטו במסורת וייסדו "מועדון לספרות" – מסוה שהסתיר מההורים ומהשלטונות את האמת.
היה אתנו גם הרב של העיירה סטרימטערע, שיסד ישיבה בשם "בית אהרן", בה למדתי כשלוש שנים רצופות, אחרי שנתיתמתי מהורי. הרב היה איש צעיר בשנות הארבעים שלו, עילוי ותלמיד חכם. ראיתי אותו בגיטו אחרי גז הזקנים ולא הכרתי אותו. רק פניו החיוורות ותוי מצחו העדינים העידו על צערו העמוק. כשראה אותי במבוכתי, שאיני מסוגל לזהותו, ניגש אלי, ליטף אותי בעיניו העמוקות ובקולו האבהי אמר: "חיים ישראל תלמידי, אינך מכיר אותי ?...
הפניתי את ראשי אז, שלא אראה אותו בעניו ובמערומי הפנים הבהירים. לכאן, לאוושוויץ הגיע עם אשתו וששת ילדיהם. רק בנו בן ה 13-14 זנוויל, שרד. בשעת המיפקד היינו נצמדים זה לזה כדי לחמם את הגב וכדי למלל את התפילות בעמידה, תוך שמירה על השורות של חמישה חמישה.
בסוף מאי הגיעו הרבה משלוחים עם יהודי קרפטורוס. הצריפים נתמלאו. הדרגשים כרעו תחת עומס האסירים שחיכו לגורלם. אנשי מונקטש, חוסט וולובה והכפרים שבסביבה, אנשי אונגוור וברגסאס – גם הם הצטרפו לאותו "קן-נמלים טורפות" של אוושוויץ – בירקנאו . השורות התארכו. התרגלנו לקצב קול נעלי-העץ מן משטחי הדרגשים אל המוחראות, משם אל מגרש המיפקדים, מלווים צעקות ומכות. המשכב המעורטל מכל רכות וחמימות, קבל לתוך זרועותיו השטוחות את האסירים, שנפלו עייפים ויגעים בסוף היום. המוח היה עסוק בדבר אחד – איך להתגבר על הרעב. להגיע אל ארגז המרק, בליל של מים טפלים ובהם חתיכות תפוחי אדמה וסלק לבן, לזכות ללקק את שארית הגריסין שנדבקו לשולי סירי הלילה בהם אכלנו את המרק ושתינו את הקפה הדלוח והעכור. חלמנו על הבוקר שיפציע כדי שנקבל את מנת הלחם, תערובת של נסורת וקמח וקש טחון – אותו "לחם שמימי" בו טעמנו טעם גן עדן.
עם רדת הלילה התכרבלנו על הדרגשים בלי לפשוט את הבגדים. שפר גורלם של אלה שקבלו מעילים או חולצות עם שרוולים ארוכים, כך יכלו לחמם את כפות הידים, בלי להצמד אל הגוף של השכן כדי לזכות מהחום הדל שפלט הגוף הרזה.
אחרי כבוי אורות, השתלטה ממלכת הלילה והפחד על האסירים. הנורה היחידה שהפיצה אור קלוש בפתח הקיתון של משרת הבלוק, ריצדה והבהבה על גופות "המתים-החיים" כנר זכרון בבית החיים. בקיתון של הבלוקאלטעסטער עסקו משרתי הקאפו בהכנת ארוחת הערב ממצרכים שנגזלו בשעת חלוקתם בבקר ובערב. מעבר לגדרי התיל המחושמלת, נצנצו זיקוקים של מתח החשמל. שומרי ה ס.ס. צעדו בתוך מגדלי השמירה הלוך וחזור כדי לחמם את רגליהם בתוך מגפי העור. שמענו את שקשוק גלגלי הרכבת בדומיית הלילה. הקרונות פלטו את המובלים. רעש והמולה של הצועדים "ימינה או שמאלה", פלחו את האפלה. ארובות העשן נשפו את הלהבות אל על והגיצים התפזרו על גגות הבלוקים. ממלכת העשן פרשׂה את מצודתה. השחר הפציע והבלוק התעורר. לקול צריחותיו של הקאפו "ראוס!", "להסתדר - אפעל!" רצנו החוצה. ריח של צלי מלא את הנחיריים עם עגמומית הבקר. סוף מאי 1944. המורעבים התמימים עדיין מריחים ריח של לחם שרוף...

קרן האור

עמדנו בשורות מוכנים לבקרת של הממונים. הרגשנו שישנה תכונה לא שגרתית.
בנוסף לחייל ה ס.ס. הממונה על הבלוק הצטרפו אנשי ס.ס. בעלי דרגה. יחד אתם הגיע אל המיפקד קצין בדרגת קפיטן מה"לופטוואפע" והסתודד עם קציני ה ס.ס. ידענו שיש הבדל בין יחידות הצבא כגון הווערמאכט והלופטאפע לבין פלוגות "גולגולות המוות" של ה ס.ס. שעסקו במישרים בהשמדת יהודים.
הושלך הס. איש לא נע ולא זע. מחכים לפקודה. הבלוקאלטעסטער הכריז: מפקדת המחנה מארגנת טרנספורט של אסירים בעלי מקצוע: נגרים, חייטים, סנדלרים, מסגרים, פחחים, לעבודה במחנה אחר. כל בעלי המקצוע: "אוסטרעטען" – לצעוד קדימה. לצאת מהשורות ולהסתדר צד ימין. שוב התעורר האינסטינקט החייתי שבאדם, חוש ההשרדות שוב התעורר בי, כמו באותו לילה שהגענו מהגיטו אל הרמפה ועמדתי בפני אותו קצין ס.ס. שאחר כך נודע לנו ששמו מנגלי וצעקתי לו במין בטחון משכנע "אני נגר... " ונשלחתי לאותו צד של הנידונים לחיים.
הרגשתי שזאת הזדמנות לצאת מעמק הבכא – אושוויץ. החלטתי להרים את היד, אולי אצליח להכנס לרשימת בעלי מלאכה. לחשתי לאסיר שעמד בשורה על ידי – מורי ורבי מהישיבה ר' צבי הירש כהן, " רבי, הרם ידך, אולי נצליח לצאת מכאן..."
באותם רגעים גורליים, עמד הרב בפני דילמה קשה. מצחו הרחב חרוש הקמטים, נתכסה זיעה. איש התורה, מורה ההוראה, פתח על פי הזכרון, ספרי פוסקים, דפדף במוחו "האומרים כך" וה"יש אומרים כך..." מחשבותיו נעו בין המותר והאסור, היכן הגבול ? מה נכנס לגדר של חילול שם שמים בהערמה על הצורר הבא על "עסקי קש ותבן"... ועד היכן יש לו רשות כמרא דאתרא... מקום שיש מכירין אותו?... לעשות משהוא שנראה כרבב על בגדו? ואולי כמורה הוראה וכמלמד תינוקות ובני ישיבה הרי הוא גם כן נחשב כבעל מלאכה שבטל ממלאכתו בשעת הלימוד ... ומותר לו להרים יד "כפועל בטל"? ואולי יש צד היתר נוסף: בשעת הגזרה וסכנת נפשות ממשית המרחפת כאן בארץ גזרה זו...
מורי ורבי הרגיש שהוא עומד בפני נסיון שזימן לו א-ל קנא ונוקם דווקא בשעה זו של הסתר פנים, מעין מבחן שנתנסה בו אבי האומה – הלא הוא נסיון הכבשן ההוא באור כשדים... ואין חדש תחת השמש...
באותן שניות גורליות על מגרש המיפקדים, העביר במוחו דפי שאלות ותשובות. בפנים מאירות חיפש תשובה דווקא בשעת השמד הזו ובלבו תפלה שחס ושלום לא יכשל...
בין הרמת היד שלי לבין החלטת הרב עברו שניות שנראו לי כנצח. ידעתי שאם הוא נשאר כאן במערבולת האדם של אושוויץ, אין לו סיכוי רב להשרד. התפללתי בלבי שיחליט להצטרף לבעלי המלאכה. בשניה האחרונה, לפני שעקרתי לצאת מהשורה, סובבתי את פני אל עבר האבא הרב ובנו הרך. הוא לפת את ידו של בנו זנוויל ושניהם יצאו אל הקבוצה שעמדה בצד. בגמירות דעת ובהחלטיות פסק לעצמו שהוא "בעל מלאכה" לצורך השעה.
הגרמנים אוהבי הסדר והדייקנות , סיווגו את המשלוח הזה בשם "שניידער-שוסטער קומנדו". שנוי השם הזה היה בשבילנו מעין "קמע ותיקון", סגולה שעושים לחולה מסוכן על ידי שנוי השם... עברנו ממעמד של מוזלמנים, מועמדים לחומר בעירה, ממעמד של "שייס-האופע" – ערימת זבל – למעמד של נדרשים למאמץ המלחמתי של הרייך השלישי. במשלוח הזה מנינו כאלף איש דוברי יידיש והונגרית, יהודים מאזור מרמורוש-קרפטורוס. ביניהם היו הרבה נערים צעירים בגילים 13-18 שנים. רובם הצטרפו למבוגרים – לאב או קרוב משפחה. הגרמנים לא הקפידו והעלימו עין. כשעתיים עמדנו על מגרש המפקד. חיכינו לפקודה. הגיעה קבוצה עם ארגזי לחם ומנות מרגרינה. קבלנו שתי מנות לחם, קצת ריבה וחתיכה קטנה של מרגרינה.

לפני שנערך "מפקד היציאה" וספירת הגולגולות, קבלנו הוראה לרוץ למוחראה לעשות את הצרכים במהירות ולחזור.
בליווי קצין חיל האוויר ואנשי ס.ס. עם הרובים על הכתף, צעדנו בחמישיות לכיוון מסילת - הרכבת. הרגליים נהיו יותר קלות, מצב הרוח נשתנה לטובה, הן בגלל היציאה מכאן והן בגלל צרור המזון שהיה אתנו, אוצר בל יסולא בפז. הוכנסנו מסודרים לתוך קרונות המשא. התישבנו על רצפת הקרון משולבים כל אחד בין ברכיו היושב מאחור. אנשי ה ס.ס. התישבו על הספסלים בפתח הקרון ורוביהם הטעונים בידיהם.
גלגלי קרונות הרכבת החלו לשקשק ולעוט. אין אנו יודעים לאן ומתי נגיע למקום החדש. נזכרתי בנאום הראשון של איש ה ס.ס. כשקיבל אותנו אחרי הסלקציה, אחרי התספורת, המקלחת וטבילת הגוף בקלור. עמדנו בחוץ לבושים בבגדים המפוספסים, רעדנו מקור ומרעב וכך אמר:
"דעו לכם, חזירים יהודים, כאן אושוויץ, מפה יש לכם רק דרך יציאה אחת והיא דרך "החור של הארובה... " ובאצבע מאיימת הראה על אחת הארובות של הקרמטוריום.
הפעם עזבנו את אושוויץ דרך השער הראשי ולא "דרך היציאה" ההיא.

10.

"... מוריד שאול ויעל..."

קרונות הבקר עמדו דוממים על פסי הרכבת. דלתות ההזזה פתוחות לרווחה, מוזזות משני צדי הפתח. אותו פתח שפלט טרנספורטים על הרמפה. הטור הארוך של האסירים התקרב בצעדת החמישיות ונעצר.
בפקודת ה ס.ס. עלינו על המדרגה הארוכה. נכנסנו לתוך לוע הקרון. ניתנה פקודה להתיישב על רצפת הקרון. שולבנו בפשיקת הרגליים כשהברכיים פתוחות, אחד בתוך השני. קירות הקרון הסתירו את יער- גדרות התיל ואת הצריפים דחוסי המוזלמנים. הרגשתי כאדם שיצא מיער עבות רומש ושורץ חיות טורפות והגיע למקום ישוב. חכינו ברעדה וגיל לרגע שגלגלי הקרון יתחילו לנוע מעבר לנהר סמבטיון הפולט גלי אש ועשן ללא הפוגה, מעבר לצל הכבשנים של אוושוויץ – בירקנאו.
בתוך הקרון, על פיסת המקום שהוקצה לי, התחלתי לכלכל את צעדי. דבר ראשון שדאגתי, איך לשבת כדי שמנת הלחם שלי, "צנור-הקיום", תהא מוגנת. צבטתי ממנה כזית, מכניס לתוך הפה כששלוש האצבעות לופתות את הלחם, משחרר אותן כדי שהפרורים יפלו ישר לתוך הלוע המורעב.
שריקת הקטר בישרה שאושוויץ מאחרינו. החלטתי ל"פנק" את עצמי ולצבוט עוד פעם מהלחם. הטעימה היתה מהולה בשמחת העזיבה וטעם הפרורים כטעם המן מטוגן בלשד השמן...
נזכרתי במלמד שלי שהיה ממצמץ בשפתיו כשהיה מספר את סיפור המן, והיה מדגים לנו את טעמה של ה"צפיחית בדבש" והיינו מרגישים את ריחה וטעמה, ממש כלחם הזה שמונח מתחתי מגולגל ומוחבא.
מדי פעם היתה הרכבת נעצרת ואז יכולנו לבקש רשות לקום כדי לעשות את הצרכים. שניים שניים ניגשו אל פתח הקרון. שני חלקי הדלת נדחפו הצדה, הונח מוט ברזל לרוחב הפתח, המכנסיים הופשלו. אנשי ה ס.ס. השומרים לפתו את הרובים ואנחנו עם הפנים לעבר הקרון פנימה והאחוריים החשוף כלפי חוץ, יכולנו איכשהו לעשות את הצרכים. כנראה שקצין ה"וועראמאכט" , מפקד השיירה של "שניידער-שוסטער קומנדו" – לא ידע ולא הכיר את חוקי ה"שייס-בעראקע" שהונהגו במוחראות אוושויץ. שם הצרכים של האסירים התחילו על פי המשרוקית של הקאפו ונפסקו בהינף הפרגול על הישבנים החשופים בולטי העצמות.

~~~~~~~~~ 0 ~~~~~~~~~ 0 ~~~~~~~~~

איני זוכר כמה זמן נסענו. לחץ המאורעות שבין הגיטו והסלקציה, החרדה והפחד של כל תזוזה של הקאפו. כל סדרי המפקדים ותרגילי הסדר – טשטשו את תחושת הזמן והמקום.
משום מה התחלתי להרגיש כבן בלי שם, בלי מקום ובלי זמן. תקתוק הקרונות ושקשוק הגלגלים העבירו אותנו על פני ערים מופצצות. צל חולף במהירות. ראינו עצים בלבלוב האביב, קרני שמש התגנבו דרך חרכי החלונות שבקירות הקרון. הבינונו שאנו דוהרים לאן שהוא, למקום חדש. נסינו לשער היכן אנחנו נמצאים. לפי אזעקות של סירנות והדי התפוצצויות, שערנו שאנחנו בקרבת ישובים וערים. על רצפת הקרון ישבנו שלובים אחד בתוך השני. נרדמנו מדי פעם והתנדנדנו כבני - ערובה כפופים בתוך נחשול של נהר זורם. האפלולית של שקיעת השמש, בישרה על עוד לילה ארוך של אי- ודאות.
~~~~~~~~~

הרעב החל להציק. מנת הלחם הלכה ופחתה. היינו עייפים ורצוצים מתרגילי-הסדר של אוושוויץ. גם כאן החל היום עם חדירת קרני האור. נסיתי לישר את הברכיים הכפופות, המחזיקות את שכני שלפני. לא העזתי לבקש רשות לקום ולישר את הגוף. שומרי ה ס.ס. יישרו את מדיהם ובדקו את כלי הנשק.

הרכבת האטה. נשיפה עצומה החרישה את האזניים. הרכבת נעצרה. מפי אנשי ה ס.ס. שמענו את השם המפורש של המקום החדש אליו הגענו – בוכנוואלד.

אחרי הימים של ישיבה מקופלת על רצפת הקרון, קבלנו פקודה להתכונן, לקום ולצאת מהקרון. כאסירים מיומנים, הסתדרנו בחמישיות והתחלנו לצעוד לפי הקצב, מלווים משני צדי השיירה בחיילי ס.ס.

נערך ה"אפעל" – המפקד על מגרש המפקדים. הועברנו לרשות הבעלות החדשה, לפי מספר הגולגלות. קבוצה קבוצה נכנסה לבלוקים מסודרים. היינו מהראשונים של יהודי הונגריה שהגיעו לאזור זה. סביב בוכנוואלד היו כמה וכמה מחנות של אסירים פוליטיים ושבויי מלחמה. היו כאן רבבות אסירים מכל מדינות אירופה שנכבשו בידי צבאות גרמניה. כאן הוחזקו אסירים פוליטיים חשובים כמו ליאון בלום שהגרמנים החזיקו אותם כקלף-מיקוח בשעת הצורך. זוכרני שקראו להם "פרומינענטע העפטלינגע" כלומר "אסירים מיוחסים". בשבילנו היה זה משב-רוח מרענן ומעודד, לראות אסירים מבוגרים, לבושים יפה, בבגדים מפוספסים בעלי איכות טובה, נראים שבעים, שהקרינו סמכות גם במקום שכזה.

במשלוח שלנו שהגיע זה עתה, היה משהו מיוחד והוא: בין המבוגרים הרבים שב"שניידער – שוסטער קומנדו" היו הרבה ילדים צעירים, בגילים בין 12 ל 18 שנה. האסירים הפוליטיים שנכלאו כאן עוד בשנת 1938 כמתנגדי המשטר, אזרחי גרמניה, לא דווקא יהודים, ושבויי מלחמה רוסים צרפתים ועוד – נדהמו לראות אסירים – ילדים. הבגדים המפוספסים על גופותיהם של הילדים הנגררים בין האסירים המבורגרים, גרם להם זעזוע ותדהמה. היו כאלה שניסו לדמיין איך נראים הילדים שלהם אם נכלאו באיזה שהוא מחנה ריכוז. הפנים העצובות של הילדים חסרי הישע שזה עתה נקרעו מסינר אמם – הוציאו את האסירים הקשוחים הותיקים, גיבורי הארצות, שבויי מלחמה, רוסים, צרפתים, הולנדים ופולנים, לפתח הבלוקים לראות את המחזה הנדיר הזה, "קינדער העפטלינגע". עד לטרנספורטים של יהודי הונגריה, השמידו הגרמנים את הצעירים. ילדים מתחת לגיל 16 – 17 היו נחשבים לחסרי תועלת.בארצות הכבושות של הרייך השלישי, היתה עדיין עתודה גדולה של עובדי – כפיה, יהודים ולא יהודים, אנשים בעלי כושר עבודה. עדיין לא העסיקו עובדי כפיה צעירים שהאכלתם היתה בזבוז של משאבי הרייך.

בשנת 1944 היו יהודי הונגריה המשאב האנושי האחרון באירופה. למעלה מחצי מיליון יהודים חיכו לגורלם. כנראה שהחישוב הפרקטי הזה מאגר-העבדים האחרון, הוא שעמד בפני הסלקטורים על הרמפה באוושוויץ, כדי להכליל ילדים צעירים בכוח העבודה במחנות הריכוז.

בעיני אסירי בוכנוואלד, היינו כיצורים שירדו מפלנטה אחרת. היינו כחיות נדירות בקרקס נודד, חיות שעדיין לא הוכחדו. אנחנו הצעירים סימלנו עבורם את העולם-האבוד שכמעט נשכח מהם. הבאנו אתנו "דרישת-שלום" מעולם שמעבר לגדרי התיל. עדיין נשב מאתנו ריח של בית ושל משפחה. היינו עבורם שריד- התקוה אחרי שנים של יאוש וחסר תקוה.

כל פעם שהיינו יוצאים למסדר, היו נעצרים בנשימה עצורה, האסירים הותיקים, בעלי זכויות מיוחדות, להציץ בפלא הנורא הזה. ילדים שזה עתה נקרעו וגורשו מספסל הלימודים, ישר לתוך התופת של מחנות הריכוז. אני זוכר את פניו של אסיר רוסי זקן (במושגים של מחנות ריכוז) כבן חמישים, עומד בפתח הבלוק ואינו מסיר את מבטו מאתנו. היו לו פנים מאירות, עיניים בורקות שהקרינו טוב לב וגעגועים עזים. כל פעם הופיע ובידיו חצי פרוסת לחם, או תפוח אדמה מבושל,

כדי לתת לאחד הנערים הרעבים והמפוחדים. מדי פעם סבב את פניו הצדה ומחה דמעה. מישהו אמר לנו שהוא גנרל שנפל בשבי. יותר לא ידענו עליו. בכל הפסקה של פעילות, היו מופיעים הותיקים הטובים ההם כדי לתת לנו עצה טובה כגון: להישמר מפציעה בעבודה. לא להיות מפונקים ולאכול כל מה שהקיבה מעכלת. להשגיח ולהתגבר לא לאכול מלח, והעיקר לשמור על התקוה בכל תנאי.

אחרי שהיה של שלושה ימים בבוכנוואלד קבלנו פקודה להסתדר בחמישיות. צעדנו לכיוון מפקדת המחנה. משם הועברנו לבית המרחץ. הסַפרים ועוזריהם ה"פלעגערס" (החובשים) ערכו לנו טכס חיפוש כינים, ה"לאוזע קונטרולע". ספרו אותנו. טבלנו בבריכת הקלור, שהיתה חריפה במיוחד, כסגולה לביעור הכינים וביציהן. הקלור צרב את העפעפיים וריסי העיניים. בצעקות זירוז "ראוס"! "ראוס"! רצנו לאולם אחר ושם קבלנו בגדים נקיים. צעדנו חזרה לצריף המפקדה וכאן "הועלנו בדרגה" - קבלנו מעמד של אסירים ממוספרים. הסדר היה כזה: כל אסיר התישב על הכסא שעמד מול אשנב. אסיר צלם צילם מחצית הגוף העליון, פנים ופרופיל-צד, בצירוף טבלת קרטון ממוספר מוצמד לחזה. מספרי היה 55660. על החזה של המעיל ועל המכנס בצד, תפרו לנו את המספר בתוספת משולש צהוב עם האות "U" כלומר אונגרן. הבינונו שאנחנו כאן אסירים זמניים וכל רגע עלינו להיות מוכנים לעבור לאחד המחנות שבאזור.

אקדים את המאוחר. כשעברנו למחנה דורה-מיטלבאו על יד נורדהאוזן, סיפר לנו קאפו גערטנריי את הסיפור הבא . אולסן ווילי שהיה אסיר בוכנוואלד, תמיד התפאר במספרו הקטן, אסיר 1279, שקיבל. זה העניק לו מעמד של קַצְטניק קשוח. הוא היה מהאסירים הפוליטיים שנכלאו בבוכנוואלד בשנות 38-39. התנאים היו קשים מאוד כמעט ללא נשא. עבודתם של האסירים החלה עם שחר ונסתיימה מאוחר בלילה. נוגשי המחנה המציאו כל מיני עבודות כדי להעסיק את הכלואים להחליש אותם ולדכא את רוחם. כדוגמא סיפר שאחד העונשים היה לרוקן מיכלי צואה בפחיות של שימורים. הכאות , יריות ופציעה היו מנת יומם וענין שבשגרה. מצבם של האסירים אזרחי גרמניה השתפרה עם הגעתם של השבויים הראשונים, חיילים בנות –הברית שנלחמו נגד גרמניה. אז קיבלו הגרמנים בעלי המשולשים הירוקים (רוצחים), אדומים (פוליטיים), אפורים (סבוטז') את התפקידים החשובים כגון: קאפו, בלוקאלטעסטער, פאָרארבייטער ולאגער- שוץ.

בכל מחנות הריכוז פחדו השלטונות ממחלות מדבקות . מפקדת ס.ס. פיתחו פרנויה ופסיכוזה של פחד ממגפות. פחדו שכינים יעבירו מחלה אשר תכה גם בעם האדונים. בכל המחנות, בכל בלוק מגורים, משרד, מרפאה או בית-מלאכה, היו פלקטים מצויירים, עליהם כינה מוגדלת. באותיות של קידוש לבנה שהתריעו: "איינע לאוזע – דיין טוט " כלומר: "כינה אחת – המוות שלך".

היו שני סוגי כינים: א) כינים שטוחות (דומות לכנמת עלים של צמחים), ב) כינים גדולות עגלגלות במקצת. השטוחות היו קטנות ודקות. היו מתחפרות ממש בתוך העור הרזה של האסיר במקומות הנסתרים. הזיעה, החום וריח הגוף הזין את הכינים הרזות, שהסתפקו במועט וכמעט לא זזו ממקומן. הכינים הרגילות "הבעליביתיות" היו בעלי-כושר תנועה. הטילו את ביציהן בשערות הראש והגוף וגם בקמטי בגדים. הכינים התיירתיות האלה אהבו לטייל כדי לתור מקום מחיה חדש. מציצתם הורגשה והופרעה על ידי הגירוד.

בדרך כלל היו נמשכות דווקא למוזלמנים, לגוף החלש, האפטי והמוזנח. אנשי ה ס.ס. תכננו וטכסו איך לבער את הנגע ואיך להשמר ממכת- פרעה זו, העלילה להפיץ מחלת הטיפוס, טיפוס-הבהרות. המטרה היתה, פעולות- מנע.

ה"לאוזע – קונטרולע" היתה מיסודות סדרי הנקיון. כל הסַפרים ועוזריהם עסקו בזה. הרופאים האסירים והחובשים עסקו בהדרכה ובבילוש. עיקר העבודה היה לגזוז ולגלח שערות הראש, סביב המפסעה ובית השחי – מקום המסתור של אותו חרק צנוע ונחבא אל הכלים.

בפקוח הבלוקאלטעסטער ועוזריו, ברצינות תהומית היו נערכים לקראת אותו אויב המאיים על בריאותם של עבדי הרייך וגיבורי הפירר.

הקאפו אולסן ווילי סיפר על העונשים שהוטלו על אותו אסיר שמצאו אצלו כינים. מלבד מכות הרצח שקבל באשמת עשיית "יד אחת" עם אותן הכינים המתחפרות, היה צריך להיות בבידוד גמור יום או יומיים ולעבור סדרת "ביעור כינים" . הטיפול היה גילוח יומי בכל חלקי הגוף בו צמחו שערות, טבילה בבריכה מיוחדת של קלור מרוכז. ועמידה בבדיקה קפדנית. היות ותנאי העבודה היו קשים מאוד, היו אסירים רבים מקנאים באלה שמצאו אצלם כינים. היתה זאת "קוץ ואליה בו... ". באותם ימי הבידוד, אסור היה להם לצאת לעבודה, כדי שלא להדביק אחרים. לפחות נחו מעבודת הפרך וזכו למנוחה. השבויים הרוסיים היו בעלי כושר המצאה ואלתור לכל מיני מצבים. הם פיתחו "סחר כינים", מעין "בורסה" לרחש כינים. במקום מסתור החביאו קופסת פח מרופדת במוך ושם גידלו וריבו כינים. חממה של כינים. עבור חצי מנה לחם או מרגרינה, היו משתילים בבקיאות של מומחה "זוג כינים" מתחת לבית השחי, כיום יומיים לפני ה"לאוזע-קונטרולע" השבועית. האסיר היה צריך להזהר שלא להתגרד. להקפיד שהכינים יתאזרחו וישתרשו בטבעיות. האמיץ ובר מזל היה זוכה לקצת מנוחה בצריף הבידוד של נגועי הכינים.

הקאפו סיים את הסיפור- ב "סוף טוב הכל טוב"... אצל הניקולאי (שם לכל רוסי במחנות) בעל ה"לאוזע – צוכט", מצאו כ 20 מנות לחם וכמספר הזה ספג. הוא נענש בעשרים מלקות פרגול על הישבן החשוף. עונש די שיגרתי וקל בהתחשב ב"סעיף" העבירה של גידול כינים להפצת מחלות מדבקות ...

בסוף מאי לפנות בוקר העירו את כל הטרנספורט שלנו. התלבשנו וצעדנו למסדר.

מעבר לשער המחנה עמד טור ארוך של משאיות צבאיות עם נגררות מכוסות ברזנט אפור כהה. כל קבוצה של כמאה איש, מלווה בשני אנשי ס.ס. עלתה על המשאית. התישבנו על רצפת המשאית, משולבים בין הברכיים. הנהגים התניעו את המנועים והשיירה יצאה לדרך.

אחרי כשעתיים, הגענו למחנה חדש בשם דורה-מוטלבאו על ידי העיר נורדהאוזן בהארצגעביט – בהרי הרץ, סקסוניה.

דורה מיטלבאו

שומרי ה ס.ס. קפצו בזריזות שטנית מהמשאיות. קבלנו פקודה לצאת ולהסתדר. הצצנו מסביב וראינו נוף מוכר – מבנים, צריפים. אסירים נעים כנמלים ביום קיץ. מסביב גדרות תיל ומגדלי שמירה. דומני שאנחנו היינו היהודים הראשונים שהובאו למחנה ריכוז זה שזה עתה התחיל להִבָּנות . הכבישים היו באמצע הסלילה, צריפים לא גמורים וריח של זפת, מלט וחומר בניה עמד באוויר.

יום ראשון סוף מאי 1944. חג השבועות תש"ד. רוב אסירי המחנות נחו ביום א' אחה"צ. כנראה שבגלל הדחיפות התחלנו יום העבודה הראשון שלנו ביום המנוחה. הסתדרנו בחמישיות. הקריאו את מספרי האסירים ואחר כך יצאנו בסך למגרש המפקדים – ה"אפעל פלאץ". נתקבלנו בדחיפות ובצעקות על ידי שומרי ה ס.ס. והקאפואים. קצב ההתארגנות היה איטי מדי. צעקת ה"שטיל שטאנד" (עמוד דום), הקפיאה אותנו. סמל ס.ס. זעוף פנים, נמוך קומה דרוך כקפיץ, קיבל את המסדר מידי מפקד השיירה שהביא אותנו מבוכנוולד. למעשה מהרגע הזה הפכנו להיות אסירים של מחנה ריכוז דורה- מיטלבאו. ה ס.ס. שאג "כולם להקשיב"! ופתח בנאום קצר: "אתם היהודים הארורים, דעו לכם כי אתם נמצאים בקאצעט דורה. מי שלא יעבוד כמו שצריך, או יעז לעשות סבוטז', ידע מה צפוי לו... - הסתכלו לשם"... והראה באצבע אל ארובת הקרמטוריום הפולטת עשן סמיך. גם הוא סיים במשפט אושוויצי ידוע: "מכאן אפשר להתחמק רק דרך חור הארובה ההיא...".

יותר מאוחר ידענו שהקרמטוריום הקטן של המחנה שימש לצרכים מקומיים. היה זה מתקן לא גדול ולא משוכלל. היו מביאים לשם גויות של אסירים שנפצעו תוך כדי עבודה, פציעות שגרמו למותם או מוזלמנים שגוועו אט אט. הרבה פעמים בצאתנו למגרש המפקדים לסידור העבודה, היינו עוברים דרך הקרמטוריום הפעיל. לפנות בוקר סגרירי גשום וקר, היינו מתעכבים קצת ומציצים פנימה לראות איך מכניסים את הגופות לתוך לוע התנור. משום מה היתה לי אסוציאציה מאקברית של רדיית חלות לשבת אור ליום ששי בתנור הכפרי של בית הסבתא שרה'ל בשיף. לפעמים הספקנו לחמם את הידיים הקרות בפתח הקרמטוריום לפני שרצנו להסתדר בקומנדו של העבודה. באמצע הקיץ של שנת 1944, עם גמר בניית המחנה והכבישים, הועבר הקרמטוריום למשטח של ה "הולץ הוף " ושם היו גם מתקני תליה לאסירים שנידונו למיתה לא פומבית.

מיום שהגענו לדורה הרגשנו את היחס המפלה והמשפיל כלפי האסירים היהודים. גם הרוסים לא זכו לכבוד גדול. כאן לא היה אף קאפו יהודי או בלוקאלטעסטער יהודי. בין הטרנספורטים של יהודי הונגריה היו הרבה רופאים, כולם עבדו כעבדים - אסירים בכל מיני עבודות. יותר מאוחר הצליח רופא אחד יהודי להתקבל למרפאה של ה "רעוויר" – ושם עבד כחובש. האפליה התבטאה בעוד דבר: אנחנו היהודים היינו נודדים מבלוק לבלוק. היינו צריכים לסדר ולשפץ את הבלוק בזמננו הפנוי לאחר העבודה. היינו סוחבים מיטות קומותיים, מקרצפים ומנקים את הצריף וסביבו – כשהכל היה מסודר, היינו מקבלים פקודה לאחר המפקד: היודן - בלוק מספר זה וזה, עובר לבלוק אחר. והתחלנו הכל מחדש.

הבלוק הראשון שקבלנו בדורה היה מס' 28 בקרבת השער הראשי של המחנה, במעלה ההר צד ימין. לא קבלנו מיטות. ישנו על מזרונים שהיינו מסדרים אותם על הרצפה, בערב אחרי גמר המפקד. כשיצאנו לעבודה, היו האסירים החולים מסדרים את המזרונים בערימה ומנקים את המשטח. הבלוק שלנו היה לא רחוק מה "פאֶסטנשטובע" (חדר המשמר של חיילי ס.ס.) ומשום כך "זכינו" להרבה ביקורי-פתע של אנשי ס.ס. כל ביקור- פתע, בעיקר לפנות ערב, נגמר תמיד

בעונשים ובהכאות מידי חיילי ס.ס. שומרי המחנה. בין יהודי הונגריה היו רבים דוברי גרמנית רהוטה, בוגרי אוניברסיטאות. ברוב תמימותם ואדיבותם, היו פונים לאיש ה ס.ס. בשאלה בנלית כגון: מתי מחליפים את הבגדים המלוכלכים, או מה השעה המדויקת וכדומה, ואז היו מקבלים "כתשובה" סדרת חינוך... מלווה מכות והשפלה, סטירות ובעיטות. לפי חוקי מחנות הריכוז אסור היה לאסיר המחנות לפנות אל איש השלטון "איש העליון" כאל בן תמותה רגיל. היתה פקודה כשאיש ס.ס. עובר, יעצור האסיר, יסיר את כובעו, ויחכה עד שה ס.ס. יפלוט את המילים הגואלות "ווייטער מאכן" כלומר, להמשיך.

הימים הראשונים בדורה

כל אנשי שניידר-שוסטער קומנדו הובלו לכיוון השער הראשי ובלוויית קאפואים ושומרי ס.ס. צעדנו לכיוון מסילת הרכבת – ה" באן הויף" . הכניסו אותנו לתוך מנהרות עצומות שהובילו להאנגארים גדולים מוארים באור חשמל. על רצפת האולמות האלה היו בתי המלאכה הראשונים בהם עבדו אסירים בייצור הנשק הסודי **V-1** ו **V- 2** , טילים שנודעו כנשק הסודי של הרייך שיבטיח את הניצחון על בנות הברית.
מתחת להר שחלש על כל המחנה הגדול של דורה, היתה עיר סודית, מוסתרת ומחופרת היטב, בה נעו קרונות רכבת שהובילו חומרי גלם ועובדי-כפיה. בחריצות של נמלים עשרים וארבע שעות ביממה הועסקו האנשים ביצור הטילים . בזמן הראשון לפיתוח המפעל הסודי הזה, נשלחו לעבוד בו אסירים ושבויי מלחמה בעיקר רוסים וצרפתים.
האסירים לנו שם, בשאַכטים התת קרקעיים עבדו בתנאים לא תנאים, לאור נורות החשמל. את אור היום וקרני השמש לא ראו. שם עבדו עד כלות הכוחות וגמר לשד-העצמות. אחר כך הוחלפו בשבויי מלחמה ובאסירי כפיה אחרים.
אנחנו התחלנו לפנות את שאריתם וזכרם של אלה שהשאירו כאן את חייהם ותקוותיהם.
אספנו את כלי האוכל, הביגוד, המזרונים, ספוגי הזיעה הדם והליחה, גולגולות ושרידי עצמות חפצים שכל עולמם של האסירים שנספו כאן, היה מקופל בהם. מתי-מצוה אלמונים שנדחסו לכאן השאירו את עקבותיהם. הצטרכנו לאסוף בידיים כל מה שנשאר מהם ולזרוק לתוך הקרונות הריקים. אבק סמיך וריחות של עובש וזיעה מלאו את חלל המחנות. הקאפו האכזר היכה וכילה את זעמו בקבוצה שדחפה את הקרון לא לפי רצונו ופקודתו.
הסתכלתי על האנשים שהכרתי אותם מהבית, בעלי תפקידים ונשואי-פנים. פחדנו להציץ או להחליף מילה. הזמן דחק לגמור את ניקיון האולמות כדי להכינם לקראת ארגון מחדש וייצור מוגבר. מרחוק ראיתי את מורי ורבי מהישיבה, כולו מכוסה אבק ולכלוך ועל ידו בנו הקטן זנוויל, שניהם דוחפים קרונית אחת בהתלהבות חסידית. עדיין בערה בו אותה התלהבות, בה היה מזרז את בחורי הישיבה באפיית מצה שמורה של חצות היום לקול הניגון של הלל המצרי "בצאת ישראל ממצרים"... כשפניו היו לוהטות ופיאותיו היו מתבדרות בפתח התנור המלובן.
במעמקי המנהרות והאולמות לא הרגשנו ולא ידענו שבחוץ כבר החשיך היום. נשמעה השריקה הגואלית "קול מבשר, מבשר ואומר..." "פייער אבנד" – הפסקת עבודה.
דוויים מהמכות ומעודדים מההפסקה צעדנו לכיוון הפתחים. רוח קרירה של סוף חודש מאי , שטפה את פנינו המיוזעות . בכניסה למחנה דלקו כבר נורות החשמל על גדרי התיל המחושמלות. צעדנו לבלוק 28. קבלנו את מנת המרק. רחצנו פנים וידיים. לפני ששכבנו לישון על המזרונים הפרושים הספיק הרב ר' צבי הירש כהן מסטרימטערע לאסוף כמה מתלמידיו ולחש להם בשקט: "חג השבועות היום וגם מחר" התפללנו בלחש תפילת מעריב של חג ואת "רשות" האקדמות השארנו למחר, יום ב' של שבועות תש"ד.
הגונג של ה "לאגער-שוץ" העיר אותנו מוקדם בבוקר. התלבשנו בחפזון. קבלנו את מנת הלחם, חתיכת נקניק ואצבע של מרגרינה וקצת משקה חם, דומה לקפה שחור. יצאנו למסדר ומשם לכיוון המנהרות - הטונלים מעבר לשער המחנה ע"י תחנת הרכבת. קצב העבודה גבר על יום אתמול. הקאפואים הסתובבו כאחוזי רוח רעה. הרביצו על ימין ועל שמאל בצעקות בגרמנית : " לאָז לאָז אימער דאלי אימער לאָז" (מהר, מהר, תמיד מהר!) .
האסירים היו מפוזרים בין האולמות של המנהרות. חלק דחף את הקרונות עם הלכלוך והפסולת, חלק פינה וחלק קרצף וטאטא את הרצפות. כנראה שהעבודה היתה מאוד נחוצה ודחופה כדי

לעמוד בתוכנית השיפוץ של אולמות המלאכה. תוך כדי דחיפת הקרונות הצצנו בהנגרים ענקיים, בתי מלאכה מסודרים בסדר מופתי. שורות שורות של שולחנות עבודה ועל ידם אסירים בבגדים מפוספסים רווים כתמי שמן ולכלוך, מרוכזים בעבודה, בפיקוח אנשי צבא במדי ס.ס.

בבהלה הזאת, תוך כדי דחיפת הקרונות, יכולנו לזמזם חלק מתפילת מוסף של חג השבועות. הניגון של "אקדמות" הזכיר לנו את נופי הקרפטים של תחילת האביב, את פרחי הבר והגן שקשטו את הבית בגמר ספירת העומר. זכרון חג השבועות וטעם מאכלי החלב, הגבירו את תחושת הרעב והצמא.

חזרנו לבלוק עם דמדומי הערב. הופצה שמועה שבגמר שיפוץ וניקוי המנהרות והאולמות שבמעבה ההר נשובץ בעבודות שונות בבנין המחנה.

סוללי - כבישים (שטיינזעצער קומנדו) .

בימים האחרונים הגיעו עוד טרנספורטים, אחים לצרה. לפי המספרים והמשולשים האדומים על החזה, הבינונו שהם לא יהודים. חלקם היו הולנדים, האות " **N** " (נידרלנד) היתה טבועה במשולש האדום והיו בלגים שהאות " **B** " התנוססה על החזה. קוינו כל הזמן לפגוש יהודים כדי שנוכל לִדְלות מהם בדַל של ידיעה על מצבנו, מקומנו ומצב המלחמה. באופן יחסי הרגשנו כבר כאסירים ותיקים, אחרי האסירים החדשים שמקרוב באו. לאחר הימים הראשונים הקשים, של עבודה במנהרות, כל עבודה אחרת היתה נראית לנו כקלה יותר. השלמנו עם המצב והשתדלנו לשמור על שלמות האברים ועל התקוה העמומה. נסינו לרומם את מצב הרוח הנמוך שלא יגיע לדכדוכה של הנשמה. ריחמנו על ההולנדים הרזים והגבוהים שהיו יותר מדוכאים ומושפלים. בשום פנים לא הסתדרו עם הלבוש הלא מותאם והלא נוח. החליפות המחוייטות הוחלפו בחלקי לבוש ארעיים שנזרק להם מהערמה באולמות הרחצה. ידיהם הארוכות השתפלו להם מתוך השרוולים הצרים של המעיל הצר המפוספס. המכנסיים הגיעו להם עד מתחת לברכיים. רובם היו ממושקפים. חוסר הישע והעצבות בלטו מבעד העדשות של המסגרות העדינות המוזהבות. במגרש המיפקדים היו נראים כפרופסורים שזה עתה טולטלו ממרום הקתדרה לְשְפַל הבזיונות. ריסי עיניהם הבהירים, בלטו על הצבע הבהיר של הפנים הנפולות הלא מגולחות. השמש קיפחה על מצחם החלק והידיים החשופות נצרבו בשמש הלוהטת של אותם הימים, ימי סוף מאי, ותחילת יוני 1944. נשותיהם ושרידי משפחותיהם, נשארו שם בבית, לטפח את מרבדי הפרחים הצבעוניים והמטופלים. הם לא טעמו את טעם העשן שלאחר הסלקציה. הגברים שהואשמו בחתירה נגד השלטון הגרמני הכובש הוכנסו למחנות ריכוז. הבית החם, המשרד, שדות הפרחים הוחלפו במרבדי אספלט וביטון קר, בריח של זפת, עשן של שריפות גויות ובלוקים מלאים אסירים מורעבים ומעונים. היה להם קשה להתרגל למוחראות הפרימיטיביות של המחנה. אנחנו השווינו את בתי השימוש של דורה לאותן המוחראות של אושוויץ כשמאות אסירים היו צריכים להלחץ לתוך חורי משטח המלט היצוק והיו צריכים לעשות את צרכיהם על פי קצבם של הקאפו בהינף הפרגול ולסיים על פי צריחת המשרוקית. כאן בדורה, בין החלק האחורי של הצריפים לבין גדרי התיל המחושמלות היו בתי שימוש. היו אלה חפירות עמוקות כמטר וחצי, ארכן כשלושה ארבעה מטרים ורחבן כשני מטרים. מסביב לחוליית הבור, היה מעקה של עץ בו היה מחזיק האסיר כשמחצית גופו התחתון חשוף. כשחזרנו מהעבודה, יכולנו לצאת ולשהות שם כמעט ללא פיקוח. לפעמים היינו יוצאים בשניים, לשוחח בחברותא. "התאמנו" להחזיק את המכנסיים ביד אחת שלא ישתפלו לתוך הבור וביד השניה החזקנו במעקה. האסירים ההולנדים היו צריכים להפעיל את כוחותיהם הנפשיים והשכליים כדי לתרגל אותה פעולה טבעית של עשיית צרכים בבורות של מחנה דורה - מיטלבאו.

ההולנדים והבלגים, גם הם עברו את "טבילת העבדות" בעבודות השונות במנהרות. סדר היום של אסירים חדשים ("צוגענגע"), היה תעסוקה לשם תעסוקה.

חז"ל מגדירים את המונח "עבודת פרך", בה אסור היה להעביד את הנמכר לעבד: "עבודה שלא לצורך". באביב של שנת 1944 היה מחנה דורה-מיטלבאו, בטרנס ובטירוף של בינוי וסלילת כבישים. שורות של צריפים היו בהתחלה של בניה והקמה. מרצפות , אבני בניין וחלקי צריפים, מפוזרים על ידם. ערימות חומרי בנין אלה, שימשו לנוגשי ס.ס. כלי עינוי ושעבוד. הם היו חומרי תרגול ותעסוקה לאסירים שגמרו את יום העבודה הרגיל. במפקד של הערב, היינו מזדעזעים לנהימת הרמקולים ולזמזומים, דרכם עברו הפקודות אל האסירים. התרגלנו מתוך אונס לתוספת

עבודה בשעות המנוחה. בדרך כלל היו מכריזים: בלוק מספר זה וזה ...נשאר על מגרש המיפקדים, להעביר חומרי בנין או (באראקעטיילע) חלקי צריפים מפורקים. השתתפנו בצערם של ההולנדים, שלדי עצמות כשכרעו ממש תחת כובד המשא של חלקי הצריפים. הכתף שלהם היה משופשף עד לעצם. אסור היה להוריד את המטען באמצע הדרך כי זה עיכב את נחיל הנמלים האנושי שסחב את המשא. היה קשה מאוד להעלות את המטען ולהחליף כתף. אנשי ה ס.ס. האיצו באסירים תוך כדי מכות ודחיפות. הקאפו ומנהל העבודה (ה "פאָרארבייטער") צרחו בכל כוחם כדי להפגין את נאמנותם לשליטים. אנחנו האסירים הותיקים מצאנו "פטנט" : לרפד את הכתף בסמרטוט מתחת לחולצה, איכשהו להמנע ממבטם הישיר של הנוגשים. בדרך כלל היינו גומרים את מנת העבודות הנוספת כשעה לאחר המפקד. בגמר העברת הערימות מקצה אחד של המחנה לקצה השני, היתה נשמעת השריקה הגואלת. רצנו לצריף שלנו וכאן התחלנו להתכונן לחלוקת המרק תוך החלפת מלים עם החברים . הורדנו את נעלי העץ והשתטחנו על הדרגשים לקראת לינת לילה.

למחרת העברנו את הערימות לקצה השני של המחנה.

בימים הראשונים תפסתי את השיטה המיוחדת שהגרמנים דגלו בה והיא: להיות מומחה לכל. להעז ולעבוד כאילו אתה מומחה מלידה.

יום אחד הכריזו ב "אפעל-פלאץ" (מגרש המיפקדים) : "מי כאן שטיינזעצער"? כלומר: מי כאן משבץ אבנים? לא ידעתי בדיוק לְמה הכוונה. המילה היחידה שהבינותי היתה "שטיין" כלומר: אבן. עבודה הקשורה באבנים. הרימותי את היד. היות ולא היו הרבה מועמדים, הרי הקאפו ממילא החליט מי יהיה "שטיינזעצער". צורפתי לקבוצה של שבויים איטלקים. היו אלה פיקודיו של גנרל בדוליו שהתמרד נגד הגרמנים והפשיסטים. הגרמנים הכניסו את המורדים למחנות ריכוז. האיטלקים היו מומחים בסלילת כבישים בשיטה מיוחדת. הם סיתתו אבנים גדולות ובפטישים ריסקו אותן לקוביות קטנות, שיבצו אותן בשורות מקושתות לרוחב הכביש. היינו בעבודה הזאת כ 25 אסירים. איש ס.ס. עם כלב שמירה גדול שמר עלינו כי סלילת הכביש היה מעבר לשער המחנה. קבלתי פטיש והייתי צמוד לשבוי אסיר איטלקי כעוזר שלו. לא יכולתי לתקשר עם ה "מייסטער" שלי כי האיטלקים לא ידעו גרמנית. התישבתי על ידו על ערימת אבנים גדולה. התבוננתי בתנועות שלו, בְסִתות האבן ובהתאמתה לשורה וכך הפכתי בערוב היום ל"שטיינזעצער" – סתת , מומחה "מלידה". אחרי שהצלחתי לסתת כמות מסויימת של אבנים, היינו מובילים אותן במריצה אל הקבוצה האחרת ששיבצה את האבנים בקשתות לרוחב הכביש. כך עבדנו בשמש ובגשם. היתה לנו הפסקת צהריים של חצי שעה. מהלחם שקבלנו בבוקר פרסנו פרוסה קטנה, ומרחנו אותה בריבה או מרגרינה.

גם בגשם זלעפות עבדנו. אסור היה להפסיק. סלילת הכביש עיכב את פיתוחו של המחנה. הממונה הישיר שלי, מריו השבוי, הביא לי שק ריק ממלט. ע"י קיפול מתאים הפכנו אותו למעין "מעיל גשם". ישבתי רכון על ערימת האבנים. לבשתי את השק על הראש ועל הגב שהיו מוגנים מפני הגשם ואילו הידיים והפטיש נשטפו בגשם הזועף. טיפות הגשם שנזלו מהמצח על הפנים וזלפו לפה, השקיטו קצת את הרעב ואת הצמא.

בימי שמש היינו עובדים כמטורפים. היינו רעבים וצמאים. לפעמים קיבלנו רשות לגשת לאחת שלוליות המים שנקוו בצדי הכביש, בימי הגשם, למלא פחית ריקה משימורים ולשתות מהמים העכורים.

לקבוצת הסתתים צורפו אסירים נוספים, רובם יהודים מהונגריה. הם עסקו ביישור הכביש ובהובלת חול וחצץ במריצות.

יום אחד ראיתי שחייל ה ס.ס. השומר עלינו עם כלב השמירה, מתבונן במיוחד בעבודתו של אחד האסירים. דומני ששמו היה ויינברגר מבֶרֶגסס. ה ס.ס. שם לב שהאסיר אינו מחזיק את את-החפירה בצורה מקצועית. אפשר היה להכיר עליו שלא עסק בבית בעבודה פיזית. היו לו

פנים מלאות ורחבות, עיניים מבוהלות חסרות-ישע. איש מנומס, שפת האם הונגרית וקצת יידיש, כבן 40. ה ס.ס. לא הסיר ממנו את מבטו העוין. רתח מכעס. "האסיר הזה" "היהודי הזה" מקבל אוכל ואינו מבצע את עבודתו בקצב דרישת הרייך, הרהר לעצמו. החייל השומר ישב על ספסל מאולתר וכלב השמירה רבץ על ידו. השומר קרא לו. היהודי ניגש אליו, הוריד את כובע האסיר, כנהוג במחנות וחיכה. הלה שאל אותו במבטא גרמני שחצני: "שמע נא, אתה יהודי, מה היית בבית?" (הערמאל צו דו יודע, וואס ווארסטו צו האוזע ?...״). ההונגרי התמים ענה לו בתום לב, בנימוס הונגרי, בשפה הגרמנית המצוחצחת: "אני, אדוני, פילולוג, מומחה לשפות..." שתי עיניים רצחניות נדלקו בפנים האדומות מכעס ומשנאה שומר ה ס.ס., מוצאו היה אוקראיני, דומני. הוא קרא לו לפילולוג להתקרב. כנמר טורף המתנפל בשצף על הטרף הנופל לרגליו – סטר לו לפרופסור הפילולוג שתי סטירות לחי מצלצלות עד שנפל לתעלת השופכין שבקרבת המקום. במגפי ה ס.ס. המצוחצחות, רחבי השפופרות, בעט בפניו. ניפץ לו את המשקפיים על הפנים ועל האף. שיסה בו את הכלב וזה תחב שניו בחניכיים חשופות ושוצפות
כלב השמירה הציץ בפני אדוניו, הרחיב את נחיריו המרחרחות את הדם הטרי שנזל מפניו של האסיר לתוך השלולית.

בגמר יום העבודה ההוא, החזיקו חבריו היהודים את הד"ר המלומד, בקושי רב עמד על הרגליים הכושלות. הם תמכו בו עד שהגענו אל המחנה.

יותר לא ראיתי אותו. שאלתי לשלומו את שכניו ואת מכריו של המוכה. והם ענו לי בפנים נפולות: שלושה ימים אחרי המקרה ההוא, נפטר.

הרב מסטרימטערע

כפי שהזכרתי מקודם, עבד הרב צבי הירש כהנא בדורה יחד עם בנו הקטן זנוויל, שנשאר לו משבעת ילדיו. אשתו זיסל בת הגביר ר' הירש- לייב באש הלכה לצד ההוא...
את הרב הכרתי טוב. הייתי אצלו כבן- בית, הן כתלמיד חרוץ והן כיתום משני ההורים.
לפעמים נשארתי בישיבה גם "בין הזמנים". הערכתי את תשוקתו הגדולה ללימוד.
העריכו אותו כתלמיד חכם גדול וכמתמיד שאינו מאבד רגע מבלי ללמוד. כל זמנו ומרצו השקיע בישיבה שיסד וטיפח באהבה גדולה ובמסירות "ישיבה בית אהרון". כשגחן על מחברותיו בהן רשם חידושי-תורה והלכה, הייתי מתבונן בפניו המאירות ובעיניו הבורקות. היה בהיר אור ובעל זקן רחב בגוון שבין זהב לנחושת.
עדין נפש ולבב רגיש. הנהיג את הקהילה בתקיפות ובעיקר שקד על חינוכו של הדור הצעיר שלא התמיד בלימוד הישיבתי. בגלל שקדנותו הרבה, היה תמיד רכון על ספריו, היה רגיש מאוד לחילופי מזג האוויר ונשמר מאוד מרוחות פרצים.
כבן ארבעים שנה היה כשהיגיע לאושוויץ-בירקנאו, לתוך אותה מערבולת האימים.
אחרי הלילה ההוא של הסלקציה, מלמל את "ה' נתן וה' לקח..." קבל את צידוק הדין והתנחם בבנו הקטן שנשאר לו. דאג לו מאוד ושמר עליו כבבת עינו, עד כמה שתנאי המחנה אפשרו זאת.
הבן זנוויל עבד בשאכטקומנדו בתוך אולמות היצור של הטילים " **V 1** " "**V 2**".
לפנות ערב, כשחזרנו ממקומות העבודה השונים, כל קומנדו והשלט שלו, והתאספנו למפקד, היה הרב מתרוצץ לחפש את בנו ולחבק אותו. בקול שקט ורועד היה צועק: "זנוויל!" "זנוויל !..."
ואנחנו היינו מתגייסים להפגישם מהר ככל האפשר. איתרע מזלו של הרב, הוא חלה מיד כשהגענו לבלוק 18. כמו רבים אחרים, קיבל גם הוא פצעים מוגלתיים, פורונקולים מזוהמים, מחוסר ויטמינים. בתום יום העבודה היה מצטרף לתור הארוך של העומדים בפתח המרפאה של ה "רֶעוויר" (בית חולים), לחבישת הפצעים. המזור היחיד שהחולים קבלו: מריחת הפצעים במין יוד וחבישתם בנייר קרפ. בדרך כלל היו החולים עובדים ב"לאגער קומנדו" – בסידור הצריפים ונקיונם. בערבים, עד כבוי האורות, היינו משתדלים להיות בקרבת הרב לשאוב עידוד ממצב רוחו המיוחד. תמיד היה מקבל אותנו בשמחה. במפגש שבינו לבין בנו זנוויל, התענין בכל אחד כדי לדעת איך עבר יום העבודה עמוס התלאות. בימי המחלה שנזדמנו לו, ראה "אצבע אלוקים", מעין מתנה מהנותן לעיף כוח.
ריווח והצלה עמד לו גם ממקום נוסף. כזכור, השאירו הגרמנים לאחר הסלקציה ולאחר המקלחות, את הנעליים, חגורת המכנסיים והמשקפיים. לרב צבי הירש כהן היו שלושה גיסים באמריקה שדאגו לישיבה שיסד ולכל מחסורה. בגדיו היו יפים כיאה לתלמיד חכם – ללא רבב.
קפטנו תפור לפי מידותיו, מאריג יקר, מרופד פרווה ומגפיו עשויים מעור רך מבריק.
בדרך נס שורדו מגפיו על רגליו גם באושוויץ וגם בבוכנוואלד מבלי שאיזה קאפו או בלוקאלטעסטער יחשוק אותם. הם נשארו צמודים וחבויים מתחת לשפופרות המכנסיים המפוספסים. כך הגיע אתם לדורה, עד שנתגלו.
זקן הבלוק 28, אסיר בעל משולש ירוק (נידון על רצח) גרמני בשם אֶריך, שם עיניו עליהם.
באחד הימים כשהרב עבד עם יתר האסירים בנקיון הבלוקים, קרא לו ה"בלוקאלטעסטער" אֶריך והציע לו חליפין מתוך כפיה של רצון טוב, נעליים תמורת המגפיים. הלה היה במצב רוח רגוע והתיחס אל האסיר, כאל נשוא פנים, מבלי לדעת דבר על זהותו ומהותו. כנראה שהעיניים העמוקות של הרב ומבטן התמים והטהור, הליכותיו, יחסו אל העבודה וצעדיו המעודנות בתוך

מגפיו המהודרות, עשו עליו רושם. היינו עדיין בחודש סיון, בו חל חג השבועות. במוחו של הרב נצנצה אסוציאציה של עיסקת החליפין בין בועז רות והגואל. גם שם היתה שליפת הנעל כאקט של גמר קנין. מיד נזכר בחושן המשפט, הלכות מקח וממכר. הרב קימט את מצחו כמו שעומד לפתור סבך הלכתי. הוא הבין היכן הוא נמצא. המרחק הרב בין הבית לבלוק, הגן וריח הפריחה ומאכלי חג השבועות –לבין ריח הקלור, הליזול והתחבושת של נייר הקרֶפ על פצעיו. בין מעמדו הוא כאסיר חסר אונים, חסר שם וחסר יחוס – לבין אֶריך זְקן הבלוק הכל יכול. כמובן שבעל המשולש הירוק, בדרגתו, היה איש המעשה. מגפיו של הרב עברו חיש מהר לרגליו של זקן הבלוק. הם ממש תואמו לפי מידותיו ומעמדו. הלה נתן לרב האסיר את נעליו הוא והוסיף לו זוג גרביים נקיות מקופלות בידי משרת הבלוק האישי, הממונה על הקיתון הממלכתי של אֶריך.
בגמר ימי המחלה, דאג אֶריך לשבץ את הרב כעובד קבוע ב"לאגער קומנדו". מאותו יום של עיסקת החליפין, קיבל הרב מעמד של אסיר קבוע לעבוד בתוך הצריפים. מעין עוזר ה"שטובע דינסט" (משרת הבלוק). כאן היה יכול להנות משאריות פרוסות הלחם שנשארו על שלחן זקן הבלוק שבקיתון. פצעיו של הרב הגלידו. הגוף העדין התרגל לתפריט של המחנה. רגלי הרב התאימו את עצמן לנעליים של אֶריך. איש אוהב סדר היה הרב. את עבודתו עשה בדייקנות ובנאמנות. נזכר בדברי הרמב"ם: חייב אדם לעבוד בכל כוחו שנאמר: ...כי בכל כוחי עבדתי את אביכן..." כך נהג סבא יעקב אצל לבן וכך אנו חייבים לנהוג... משום כבוד שמים . התבטא לא פעם. אנשים שהיכירוהו מהבית, השתדלו לעזור לו בהרמת המזרנים ובצחצוח הרצפה. הוא בעצמו השתדל להניח את המזרנים אחד על השני בסדר מדויק ובקו ישר כפי דרישת הממונים.
מאז העיסקה, יכול היה אֶריך זקן הבלוק 28, להופיע בין חבריו למקצוע ולמעמד, להבליט את יתרונו וכישוריו כ"מארגן" מוצלח. לא כל יום אפשר היה ל"ארגן" מגפיים בעלי עור שברולט שכאלה. במחנות הריכוז קבלה המילה "ארגון" משמעות מיוחדת. קאפו שהצליח לגנוב מהמטבח מצרכים, היה נקרא "יודע לארגן" . הגונבים ממחסני הביגוד - "ארגנו". אסירים נשלחו לגנוב כל מיני מצרכים בשביל הקאפו או הבלוקאלטעסטער, כדי שאלה יוכלו להתפאר בפני חבריהם על "הארגון" המוצלח שלהם. גם הופעתו של אֶריך במשרדי ה ס.ס. במגפיים מהודרים, הקנה לו מעמד של איש יודע ארגון. גם הרב יצא נשכר וראה בעיסקה "אצבע אלוקים", מעין שליחות שנעשתה בידי הכל-יכול ע"י מגפיים. לפעמים שלח אותו זקן הבלוק להביא אוכל מהמטבח המרכזי, כאן אפשר היה למצא בין ערימת הכדים הריקים, אוכל שנאשר מהיום הקודם. תפוח אדמה דבוק במעמקי המיכל הריק שלא נשטף. כל זה היה אוצר בל יסולא בפז. הכל נשמר לבנו יחידו זנוויל.
יום אחד חזרנו מהעבודה וכהרגלנו הלכנו לראות את שלום הרב. ראיתי אותו במצב רוח טוב ושבע רצון, יותר מהרגיל. שוב יכולתי לראות את אותו ברק של העיניים הלחות והעמוקות של טרום – מחנות. אותו נצנוץ שחדר לתוך נשמות התלמידים בשעת מבחן שבועי. הפנים המחייכות שהיו פעם עטורות זקן ופאות, הביעו סיפוק כמו לאחר חידוש נפלא בגמרא או בתוספות. מתוך שגרה שאלתיו: "רב, רבי, איך עבר עליך היום?..." השתהה קמעה שלא יחטא בזחיחות הדעת ואמר לי כך: "היום היה לי יום נפלא... אחרי סידור שורות המזרנים ושטיפת הרצפה, קבלתי רשות לנוח, התישבתי בדד בין חומות המזרנים ועברתי על כל "אסור והיתר" על פה... ב"ה, ב"ה...
במחנה דורה היינו כעשרים נערים, תלמידים אשר למדו בישיבת "בית אהרן" שבסטרימטערע. הרב הכיר את האבות שלהם שעלו על המוקד והוא היה בשבילנו מעין "כותל מערבי". הוא הרגיש שליחות מיוחדת, דווקא כאן במצבנו המיוחד. לפני כבוי האורות היה מתישב בישיבה מזרחית כשתלמידיו ישובים על המזרנים סביבו והיה מלמד דף גמרא על פה. ספרים לא היו. שום דף של סדור תפלה, גמרא או חומש לא היה בנמצא. הכל עלה על המוקד או נשאר על אצטבאות של ארונות הספרים בבתי מדרשות ובתי כנסיות. ספרי הקודש שבבתים היהודים

נבזזו ונשרפו עם גירוש היהודים. באיזור מרמורוש התאפיין הבית היהודי, של שועי הקהילה ושל פשוטי העם בארון הספרים – ספרי קודש. הספרים עצמם היו בבואה של לומדיהם. איש איש כפי מעמדו וכשרו . הלמדנים – בש"ס וילנא ופוסקים וסתם בעלי בתים – בספרי דרוש ומגידות. כל חסיד וספרי הרבי שלו. אצטבאות הנשים התאפיינה ב"צאנה-וראנה", סדורי "קרבן מנחה", "תחינה" ומענה-לשון ושבט-מוסר באותיות מאירות בעברי טייטש. אצל לומדים מובהקים, בלטו דווקא הספרים קרועי הדפים ומרוטי האותיות מרוב שימוש ולימוד. הם שכנו כבוד ע"י ש"ס חדש בכריכת עור מאוייר באותיות מוזהבות, בבחינת – לוחות ושברי-לוחות היו מונחים בארון זה בצד זה. כשהייתי ילד אהבתי ל"טייל" בגלויות השונות דרך שערי הספרים שבתוך ארונות ומהמדפים בבית הכנסת. דפוס פיוטרוקוב, למברג, ז'יטומיר, ווארשא, ווילנא, וויען ובודפסט: בין דפי הספרים הייתי מגלה שרידים של הלומדים, עקבותיהם של דורות קודמים. בין הדפים שהצהיבו כגווילין, בצבצו שערות ארוכות מתוחות כנימי כינור, שערות של זקָנים לבנים כשלג או אפורות כקרח. שערות שחורות מפאות מקורזלות – שנמרטו ונתלשו תוך כדי מאמץ להבנת רש"י או תוספות. שערה שערה ולומדיה. לומדים שׂבֵעים שליוו את הלימוד בניגון עליז וזחוח ולומדים רעבים, בחורים "אוכלי-ימים " בניגון עצוב מתגעגע. עפ"י הקבלה, שערה שנתלשה מהזקן או מהפאות, צריכה גניזה כמו צפרניים גזוזות. הם חלק והמשך של לבוש הגוף מבראשיתו של אדם הראשון. לפעמים בצבצה בדל של ציצית קרועה שנלחצה גנוזה וחבויה בין דפי הספר עם שארית הטביקי של הלומד. בשולי הדפים נשארו כעדים נאמנים: כתמי שמן ונפט של עששיות שדלקו והאירו את הדפים, כתמי נרות שעוה וחֵלֶב שחממו את אצבעותיהם של הלומדים בלילות החורף הארוכים והקרים.

הרב האסיר ר' צבי הירש, באישיותו, בזכרונו המופלא, אגר במוחו כל אותם מדפי הספרים ואוצרותיהם. כשישבנו סביב הרב על המזרנים הפרוסים לאחר יום עבודה מפרך, החזיר לכל הסובבים את צלם הלומד של פעם. היה טעם מיוחד בניגון המיוחד של הגמרא, והיה נפלא לשמוע את ה"מראה מקום". הרב ציטט על פה, מילה במילה ובשטף כאילו הדף והספר מונח לפניו, כאן בצל גדרות התיל המחושמלאות. גם כאן היה בשבילנו הפוסק והבורר. הבאנו לפניו מעשה, ובקשנו ממנו שיפסוק "דין תורה" . חשדו באחד הנערים כבן 16-17 שהעלים ו"אירגן" את מנת הלחם של שכנו. שני "בעלי-הדין" באו וטענו מה שטענו. הרב הקשיב בעיניים עצומות. אחד מהם, החשוד, לא דיבר אליו בצורה מכובדת, התבטא בחוצפה. הרב שתק. חפן את סנטרו כאילו הזָקָן עדיין מעטר את פניו, קימט את המצח ואמר כך: "מִדְחָציף כולי האי, שמע מינָה..." (הוא ציטט אפיזודה מהגמרא המסתיימת במסקנא: "אם בעל-הדין חצוף כל כך, מזה אתה יכול לשמוע ולהבין שהוא לא בסדר...").

יום אחד, דומני שזה היה בתחילת חודש יולי 1944, חזרנו מהעבודה ולא מצאנו חלק מהמכרים שעבדו ב"לאגער קומנדו". נודע לנו שקבוצה גדולה וביניהם הרב, נשלחה למחנה אלריך או הרצונגן. מחנות ריכוז שהיו מסונפים לדורה. היו שם תנאים קשים מאוד. יום יום היו מעבירים משם לדורה עשרות פצועים שנפגעו תוך כדי עבודה או נפצעו ממכות של הממונים. בדורה היה בית חולים מרכזי. בתחילת ינואר 1945 נודע לנו מפי יהודי הונגרי, רופא שעבד כחובש בבית החולים, שהרב נמצא ברוויער פצוע וחבול ממכות. הוא הצליח איכשהו להעביר פתק לבנו זנוויל. אי אפשר היה להגיע אליו. למחרת הידיעה הוא נפטר. גופתו הוצאה והוטלה על ערימת המתים שהיו מוכנים לשרפה, בקרמטוריום. לפי "הסדר הגרמני" רשמו בדיו על הגופה את מספר האסיר שמת. ר' משה קליין מ"שטראסנרייניגע קומנדו" זיהה את הגופה עפ"י המספר הסידורי של הטרנספורט שהגיע לדורה מאושוויץ-בוכנוואלד. אסיר מס' 55577, יהודי, "מת מצוה" שנודע מי היכהו... ר' משה אמר קדיש...

נשמתו של הרב עלתה למרומים דרך ארובת הקרמטוריום בדורה ב כ"ח טבת תש"ה והצטרפה אל אותם הגוילין הנשרפין ואל האותיות הפורחות שבכל הדורות.

ב"שאכט-קומנדו" (חפירת תעלות ביוב)

בסלילת הכבישים ב"שטיינזעצער קומנדו" התקדמנו. סללנו את הכביש מסביבות תחנת הרכבת (ה"באן - הוף) עד קרוב לשער הכניסה של המחנה. בקר אחד כשעמדנו לסיים המפקד ולהתפזר כל אחד למקום שֶלֶט הקומנדו שלו, לצאת לעבודה בה היינו משובצים, ניתנה פקודה דרך הרמקול: כל ה"שטיינזעצער" (סוללי הכבישים) עוברים לקומנדו חדש, ל"שאַכט קונמדו" לעבוד בחפירת תעלות ביוב. רשת התיעול והביוב חוברה לברכות גדולות שמחוץ לשטח המחנה בקומנדו החדש היינו כ – 60 איש, אסירים מארצות שונות. ביניהם היינו כ 20 איש, נערים ומבוגרים, מיהודי הונגריה שהגיעו בטרנספורט של "השניידער-שוסטער" קומנדו מאושוויץ דרך בוכנוואלד. עבדנו על הגבעות שמעבר לגדרות התיל. מתחת הגבעות, במעבה האדמה, היו בתי מלאכה ומפעלי היצור של הטילים **V-1** ו **V-2** .
גם כאן שמרו עלינו חיילי ס.ס. חמושים ברובים ובכלבים מונחים . בנוסף לשליטים האסירים והם : הקאפו, מנהל העבודה (פאָראַרבייטער) והשליח הרץ (ה"לאופער"). שניים הראשונים היו בעלי משולש ירוק, גרמנים, שנדונו על פשעים כגון רצח. הם הועברו מבתי הסוהר למחנות ריכוז כדי לקבל תפקידי פיקוד על אסירים כלואים אחרים. היו גם מהנדסי-תיעול אזרחים גרמנים שפיקחו על העבודה מבחינה מקצועית. הם סימנו את תוויי החפירות עפ"י מפות ושרטוטים שונים. את כוח העבודה סיפק הרייך. אלפי אסירים-עבדים שנכלאו במחנות, עבדו עבודת פרך מהבוקר עד הערב. היינו רעבים וצמאים. מנת הלחם שקבלנו בבוקר השכם בתוספת חתיכת מרגרינה או כחמישים גרם נקניק מבשר-סוס, לא הספיק להשביע את הרעב ולהשקיט את התאבון. בנוסף לכך, לא היינו מאומנים לסוג זה של עבודה. גם כלי העבודה לא התאימו למלאכה זו.
במכושים, באיזמלים ובפטישים, היינו צריכים לחפור תעלות כדי להניח בהן את הצנרת. צורת העבודה התאימה לאסירי עולם שכל חייהם עדיין לפניהם ואין להם בעיה של זמן. היתה לנו הרגשה של חוסר אונים. מצד אחד האיצו ודחקו בנו לעבוד בקצב רצחני, בלי הפסקה ובלי לנוח רגע אחד, ומצד שני סיפקו לנו כלי עבודה פרימיטיביים ובלתי ראויים. גם שיטת העבודה לא התאימה ל"עם האדונים" הפרקטי והדייקני – העם הגרמני. הצטרכנו לאלתר לבד כדי להתגבר על חפירה בשטח סלעי. קבלנו פטישים כבדים, 2 – 3 ק"ג משקלם ואזמלים קהים באורך של כחצי מטר. בהם היינו צריכים לחצוב, באותם מקומות שסלעים הפריעו בתווי המסלול. שיטת העבודה היתה: אסיר צעיר, לפעמים ממש נער, היה מחזיק את האזמיל ביד אחת או בשתי ידיו ומכוון אותו לנקודה בה רוצים לסתת או לפורר את הסלע. האסיר היותר מבוגר היה מכה בפטיש הכבד על האזמיל. בשיטה הזאת היינו צריכים לחצוב ולחפור ולהגיע לעומק של כשמונים ס"מ ויותר.
לפעמים החליק האזמיל מחוסר מיומנות של המחזיק והאצבעות של האסיר היו משתפשפות בסלע כשהדם זרם וניגר. במרחק מה, מתחת לצל אחד העצים שעל הגבעה, היה יושב איש הס.ס. בדרגת "אונטער-שאר פירער" (סמל) והיה צועק אלינו: "נו יענקל, וואס האסטו צו האוזע געמאכט – אריוועכעל"... (מה עשית בבית ריוח'ל קטן) ממש במילים אלה. בדורה נתקלנו בהרבה שומרי ס.ס. שמוצאם היה מה"פולקס דויטשע" שהתגוררו בטרנסילבניה באיזורים מאוכלסים יהודים דוברי יידיש, הונגרית ורומנית.
זוכרני שהיו אתנו שני אחים מסטרימטערע, מרדכי-יעקב ושמואל הוז, בניו של ר' הירש הוז חסיד קוסוב. הראשון היה כבן שלושים ואחיו הקטן כבן 17. שניהם נשארו ממשפחה גדולה.

בתור לסלקציה, בלילה ההוא כשהגענו מגיטו דראגומירעשט, הספיק האב לבקש מהבן הגדול שישמור על שמואל הקטן. שידאג לו כאבא.

תמיד היו ביחד. גם כאן בחפירות עבדו כזוג – מרדכי-יעקב החזיק את הפטיש ושמואל תפס בידיים לא מאומנות את האיזמיל . באחת המכות של הפטיש, החליק האיזמיל וארבע אצבעות היד נתקלפו ממש עד לעצמות. היד שתתה דם. חתיכות בשר נשארו תלויות בעור היד. כמובן שהגרמנים לא דאגו לחומרי חבישה ועזרה ראשונה כגון נוזל חיטוי וכדומה.

החומרים היו יותר יקרים מחייהם של האסירים. חייהם של היהודים היו ממילא תלויים על בלימה. במוקדם או במאוחר היינו עומדים לפני חיסול והשמדה. היינו חסרי-אונים. לא יכולנו לעזור לנער הזה במצוקתו. לא יכולנו אפילו להפסיק את העבודה וללכת לראות מקרוב, כדי לתת איזושהי עצה. הזמן היה יותר יקר מהדם שניגר על איזמיל הברזל ועל הסלע העקשן.

הקאפו ומנהל העבודה (ה"פאָרארבייטער") האיצו ודחקו בצעקות ובצליפות "אימער לאָז, אימער דאלי, אימער ווייטער מאכן"!!!

האח הגדול היה אובד עצות, לא ידע במה יכול לעזור לו לאח הקטן שמואל.

הוא החזיק באיזמיל מרוח דם, כאילו נדבק בו. צבע הדם שניגר על הברזל השחור של האיזמיל, הפך לצבע כהה שהפחיד עוד יותר את הנער הפצוע.

נפתלי דרכי ה' – הרבה פעמים חשבתי על מעשה אותו שומר ה ס.ס. שהגיח ברגע ההוא. אחד משומרי ה ס.ס. שדבר גם רומנית והונגרית כנראה שהיה מאותם ה"פולקס דויטשע" שבאיזור טרנסילבניה שהצטרף לשורות ה ס.ס. נתקלנו בהם גם באושוויץ. הם הכירו היטב את היהודים. וכאן עשה מעשה שלא השתלב במכלול החוקים וההתנהגות שבין השליטים והנשלטים. כל פעם שאני נזכר בו אני משתאה – מה ראה על כך?... הוא ניגש אל האח הגדול מרדכי-יענקל שהיה אובד עשתונות ואמר לו בשקט ברומנית : "קח את הנער בצד והשתן על האצבעות השותתות דם..." הושיט לו חתיכת נייר-קרֶפ לעטוף את האצבעות המקולפות. ה"חיטוי" הזה היה מועיל לפחות עד גמר יום העבודה. בערב אפשר היה לגשת לחברים שעבדו ב"שניידער-קומנדו", להשיג חתיכת בד לעטוף את היד הפצועה.

במעשה הנדיר של איש ה ס.ס. "הצדיק בסדום" ברגע ההוא, הבינותי את אמרת חז"ל: "יש קונה עולמו ברגע מסויים"... (בחתיכת נייר-קרֶפ...)

רכשנו מיומנות בחפירת התעלות. אחרי שגברנו על אותם הקטעים בהם הפריעו הסלעים, נשמנו לרווחה כשחפרנו באדמה תחוחה ספוגה רטיבות. הקרירות של האדמה, הריח של השרשים והעלים, הזכיר לנו את הכפרים ואת השדות ההם. הגעגועים לריח הטחב הפיחו בנו כוח ותקוה. ככל שהעמקנו לחפור, יכולנו להתכופף, לערום חפניים של אדמה, להוציא אותה לשפת-התעלות ותוך כדי כך יכולנו לנוח כשהיינו מוסתרים מעין המפקחים עלינו.

בסיווגם של עבודות השונות במחנה, היתה חציבת התעלות, ה"שאכט-קומנדו- קאנאליזציה" נחשבת לעבודה קשה ובגלל זה היינו זכאים לקבל בשעות הצהרים, כחצי ליטר משקה כהה, ממותק, בטעם צ'יקוריה-קפה. את המנה העיקרית, קערת אוכל החם, היינו מקבלים בערב, בגמר היום המפרך.

יום אחד נתמזל מזלי הטוב והשליח הרץ, ה"לאופער" של הקומנדו – לקח אותי עם עוד שלושה אסירים להביא את מיכלי הקפה מהמטבח של המחנה למקום העבודה שלנו. קפצתי על המציאה. רצתי מהר כדי להנות מעצם ההליכה ומההפסקה של החפירה. שינסתי את מותני ומתחתי את מְלא קומתי הנמוכה, כדי שאהיה "ראוי" לתפקיד, כמעט כמו באותו ערב של הסלקציה אצל מנגלי.

קצת פחדתי ממשקל הכד ומהמרחק של כחצי שעה הליכה. מלא אומץ גברי, נעמדתי ע"י שלושת החברים הקאפו והַרָץ. צעדנו בצעדי אסירי המחנות. היינו חמישיה. הקאפו היה המוביל. הוא

נלוה אלינו כנראה בתקוה שיוכל ל"ארגן" לעצמו ארוחה דשנה מחברו קאפו-מטבח. היינו צריכים לעבור את בקרת שער הכניסה והיציאה של המחנה. כאן עמד צריף גדול ביתן שומרי ה ס.ס. (ה"פאָסטן-שטובע") שפיקחו בשבע עיניים על היציאה והכניסה של האסירים.
הפרוצדורה היתה קבועה: הקאפו היה מתיצב בכובע מורד כשעל ידו, בשורה מאוזנת האסירים כולם עומדים גם כן דום בגילוי ראש והוא מכריז בקול רם "קאפו 'שאכט קומנדו' אסיר מס' כך וכך עם חמישה אסירים נלוים, נכנס אל המחנה..." כשהיינו חוזרים עם הכדים, היתה נשנית הפרוצדורה: קאפו... זה וזה אסיר מס'... עם חמישה אסירים יוצאים מהמחנה...
ברגשת חופש צעדנו לכיוון המטבח. היתה זו שעת הצהריים. מחנה דורה שקק חיים ופעילות. קבוצות קבוצות של אסירים במדים מקווקווים ממוספרים, בנעלי עץ מתקתקים ובכובעים על הראש, היו מפוזרים בכל מיני מקומות עבודה.
הארובות של המטבח המרכזי, פלטו עשן ואדים, ריחות של טעם גן עדן, מרק תפוחי אדמה מהבילים, גירו את הנחיריים. אלפי אסירים שרכו את רגליהם הרזות ופניהם המעונות והמורעבות אל כיוון ארובות המטבח. בלב כולם תפילה חרישית , עד כלות - להתגשמות חלום קערת המרק ובה חתיכות תפוחי אדמה הבולטות כסלעי הצלה לספינה מטורפת בלב ים. מרחוק ראינו את ארובת הקרמטוריום – מעין צד שני של המטבע. נתקנאתי בחברי מ"השטראסנרייניגער-קומנדו " שיכלו לנשום את הבלם וניחוחם של הסלק ותפוחי האדמה הצפים בדודיהם הענקים וריחם נודף. חברי הטוב, זיידל משה פרל, שעסק בטאטוא רחובות המחנה, סיפר לי שהם מכוונים את זמנם כך שבשעות הצהריים יגיעו לטאטא את קרבת המטבח כדי להנות מריחות האוכל ושקשוק כדי המרק המשמיעים את מנגינות השובע, מנגינת האכזבה והחלום הלא מתגשם, יום יום.
סביב המטבח שסיפק מנת האוכל החם לכשניים עשר אלף אסירים מורעבים, היתה פעילות קדחתנית. גם הקאפואים השונים, נמשכו אל הריח המתוק של האוכל. מאחורי הדלתות האחוריות נעשו עסקאות על חשבון המזון הבסיסי של האסירים. כל בעל תפקיד היה לו איש משלו שקִצֵץ מהמנות של העבדים-האסירים וצמצם את משקלם ותכנם, כדי להבריח מצרכי מזון ולהעביר אל הבלוקאלטעסטער או אל הקאפו שחפץ ביקרו.
בתוך כל ההמולה הזאת חכינו לקבל את מנת הקפה שלנו. כאן בצד האחורי של המטבח היה גם מקום האחסון של הכדים והמיכלים בהם היו מעבירים לכל צריף וצריף את מנות האוכל היום - יומית. כאן היתה שורה של ברזים עם צנורות גומי מחוברים לשטיפת הכלים.
הדלת נפתחה וטבח רוסי מדושן ומשולהב יצא והושיט לי כד ריק לשטיפה, בו היינו אמורים לקבל את הנוזל, הקפה בשביל הקומנדו שלנו. רצתי בזריזות לכיוון הברזים, במרחק מה מיתר חברי האסירים. כאן נתגלה לי אוצר בלום, אוצר יקר מזהב , בתחתית הכד הריק כביכול, נשארו שאריות אוכל של היום הקודם. ולא סתם אוכל, כי אם אוכל חלומי: מרק קרוש קר ובתוכו תפוחי אדמה בתערובת אטריות . חלום מאוויים של כל אסיר החולם בהקיץ באותם רגעים יקרים כשעומד בתור לקבל את קערות המרק בערב. חלום ותפילה שיזכה לקבל מהמרק הסמיך שבתחתית הדוד בתערובת תפוחי אדמה. וכאן אני ממשמש ונוגע באצבעותי בתחתית הקנקן - כשני ליטר אוכל סמיך ריחני בעל אלף טעמים – והוא שלי.
והזמן דוחק. עוד מעט יצא הטבח הרוסי ויבקש את הכד הריק הנקי. קודם כל בלעתי במהירות כמה שיכולתי. חופן ידי הפך לכף. עריתי את תוכן תחתית הכד לתוך הפה. כפות ידי הפכו למצקות. הורדתי את כובעי ומלאתי אותו בעיקר עם תפוחי האדמה והסלק העטופים במרק קרוש ההולך ונמס. קראתי לחברי שגם הם ייהנו מהאוצר הבלתי נדלה. הם עזרו לשטוף את הכד והחזרנו אותו למלוי הקפה.
הרץ- הלאופער הפולני, הרשע, יצא וראה שאני מחזיק את כובעי ובו אוכל. הוא החל לאיים

עלי - בסבוטז', כלומר חבלה ברכוש הרייך, קלקלתי בזדון את הכובע... הרגשת השובע פיצה אותי על האיום של הרץ. התחלנו לצעוד עם כדי הקפה לכיוון שער היציאה, היינו ארבעה אסירים, הרץ והקאפו. ביד אחת החזקתי את הכד וביד השניה אימצתי אל החזה, מתחת למעיל את כובעי גדוש במרק קרוש. הסתבר לי שלא לקחתי בחשבון את נוהלי המחנה והוא: אסור היה להסתובב בלי כובע. כשאיש ה ס.ס. ניגש אל האסיר רק אז היה חייב להוריד את הכובע עד שהלה אמר לו "המשך" ("ווייטער מאכן") ושוב חבש את הכובע... הגעתי לשער המחנה בגילוי ראש. הקאפו ניגש אל שומר ה ס.ס. לדווח לו שהוא מספר כך וכך... יוצא מן המחנה עם חמישה אסירים. חייל ה ס.ס. יצא לבדוק ומיד הבחין שאסיר אחד הוא בלי כובע. "היכן הכובע של האסיר ההוא"? שאל את הקאפו... מיד נפתחה עלי הרעה: שניהם ניגשו אלי ומשכו לי את הכובע מלא המרק כשהוא רטוב ונוטף מכל הצדדים. איש ה ס.ס. התחיל לצרוח: "איך העזת להשחית את רכוש הרייך?!...". הייתי בטוח שכאן נחרץ גורלי, "אחת דתי להמית..." על פי סעיף "סבוטז' ".

בינתיים התהוה פקק. משני צדי השער חיכו קאפואים עם אסיריהם לצאת או להכנס. שומר השער איש ס.ס. לא הספיק לטפל בי כראוי. הקאפו ניצל את המהומה והסמכות והחל לבעוט בי ולדחוף אותי לכיוון היציאה, לפנות את הדרך.

הוא הרים את אגרופיו כמאיים עלי. דחף את ארבעתנו בצעקות רמות ובבעיטות, עד שהפיס את דעתו של איש ה ס.ס. שהלך לחדר המשמר. היתה לי הרגשה לדון את הקאפו לכף זכות. ברגע מסויים הבין את הסכנה שאני הנער המסכן נקלעתי אליה ונצנץ בו זיק של רחמים והחליט להציל אותי מצפרניו של ה ס.ס. הטורף ע"י המכות והצריחות שהיו יותר מכוונות אל איש המשמר מאשר לנער "הפושע".

הגענו לגבעה, אל האסירים שחיכו לקפה החם. הגעתי בכוחותי האחרונים. הורדתי את כד הקפה ובידי כובעי המלא. הלכתי הצדה כדי שלא להתקל במבטיו של הקאפו. פחדתי מ"המשך יבוא". נגבתי את פני החבולות. אכלתי את שארית האוכל ושטפתי את כובעי.

בימים של רעב וצמאון ותשוקה עזה לשׂבוֹעַ פעם אחת ולמות, נזכרתי תמיד באותו רוסי שהוציא את הכד ההוא עם שאריות האוכל בתחתיו. בשֹּׁובע שגרם לי לאושר זמני ולתקוה לעוד ימים של מזל. הבינותי את המשמעות של "ברכת הטוב והמיטיב ..." הייתי אסיר תודה לקאפו של השאכט - קומנדו שידע להכות אותי ברגע הנכון ובמקום הנכון שעל ידי דחיפותיו ובעיטותיו ניצלתי משבט זעמו של איש ה ס.ס. שומר השער ומתוך "שלא לשמה" היה הקאפו "השליח" שלא הועמדתי לדין על "השחתת רכוש הרייך..."

ר' משה הזקן, ועוזרו זיידל הנער.

הטרנספורט שלנו שהגיע לדורה דרך אושוויץ ובוכנוואלד, התפזר ושובץ בכל מיני מקומות עבודה ("קומנדו עבודה") במונחי מחנה ריכוז שהיו מורכבים מאסירים בני עמים שונים לפי זכרוני היו היהודים משובצים במחנה דורה במקומות הבאים:
"שאכטקומנדו 11 – עסקו בחפירות תעלות ביוב וניקוז.
"שאכטקומנדו 80 – עבדו באולמות היצור של הנשק הסודי במעבה האדמה, בטונלים, שם יצרו ובנו את הטילים **V-1** וְ **V-2**. הם עבדו בשתי משמרות, משמרת-יום ומשמרת לילה, כל משמרת כ 12 שעות. חברי זנוויל כהנא בן הרב מסטרימטערע, עבד שם תקופה מסויימת. בדרך כלל היו שם הרבה מהנדסים, מסגרים ובעלי מקצוע במכניקה ואליהם צורפו אסירים אחרים. רוב הזמן הם חיו במעבה האדמה. אור היום וקרני השמש לא חדרו לשם. בגדיהם היו שחורים מבריקים ומוכתמים בשמן מכונות ומכלי עבודה המשומנים.
"שטיינזעצער קומנדו" עבדו בסלילת כבישים סביב למחנה.
"קארטאָפעל-מידע-קומנדו" , כאן עבדו הרבה נערים צעירים מהטרנספורטים ההונגריים. הם עבדו במיצבור ובשימור תפוחי-אדמה לקראת החורף. השיטה היתה כזאת : היו מסדרים ערימות תפוחי אדמה בשורות ארוכות בצורה פירמידה מוארכת, רוחב מטר וגובה מטר ועליהם שכבת קש-אדמה-קש-אדמה. הקש והאדמה שמרו על חומו של הירק שלא יינזק בכפור של החורף. תפוח אדמה היה מרכיב חשוב ויסודי בכל מחנות הריכוז. היתה שמירה מיוחדת של הפירמידות האלה מפני האסירים הרעבים שניסו בכל מיני תחבולות לחתור ולהגיע לחלום הנכסף – תפוחי אדמה מבושלים.
שטח האחסון היה בקרבת הגערטנריי- קומנדו ובאחריות קאפו ווילי.
"אספאלטעריע קומנדו 114" אחראית על זיפות הכבישים, הובלת זפת וחצץ. בדרך כלל היו מסופחים למנהלי-עבודה גרמניים שעבדו כקבלנים בפיתוח המחנה. הם היו המפעילים מכונות הדחיסה והמכבשים.
"באן הוף-קומנדו" , עבדו בתחנת רכבות המשא שהביאו חומרי בנין וחומרי גלם לפתוח המחנה ולהפעלת חרושת היצור של הטילים. מכאן, מפתחי המנהרות המוסוות הועברו בקרונות מיוחדים על חישוקי עץ, ליעדיהם.
"האָלץ-הוף קומנדו" : הם עבדו בשטח מגודר מאחורי הקרמטוריום. היו שם עצי הסקה, קש למלוי מזרונים ותיקונם. היו שם גם מתקני-תליה. אסיר שנידון למות בלי טכסים מיוחדים, היה נתלה כאן. אסיר שמת בתאונת-עבודה וכדומה היה נזרק בהאָלץ-הוף. כאן היו מפשיטים את בגדיו, רושמים על הגוף הערום את מספרו ומכאן היו מעבירים אותו לקרמטוריום.
ידידי הטוב, הסופר האידי יחזקאל בן לייבוש רינג מסיגט עבד כאן.
"גערעטע-קאמער קומנדו" – מחסן המזון והאספקה. כאן עבדו אסירים בני מזל ופרוטקציה. כלם קינאו בהם. הם היו הראשונים שזכו לראות אלפי ככרות לחם. יכלו להשביע את העיניים לא רק בלחם כי אם גם במצרכים אחרים. ידיהם משמשו את הלחמים וליטפו את חבילות המרגרינה. הם היו מהאסירים המאושרים שהריחו את ריח הלחם ונשמו את הבל התנור בו אפו את הלחם. אנשי גערעטע קאמער , היו בסוד העסקאות שנעשו מתחת לאפם של אנשי ה ס.ס. הממונים על אספקת המזון לאלפי אסירי המחנות. היה קשר ישיר בין העיניים הכבויות והלחיים הנפולות של המוזלמנים לבין מחסן המזון ומנות הלחם והמרק שהגיע לצלחתם של האסירים הרעבים .

"גערטנריי-קומנדו 135" – היתה זאת קבוצה גדולה של אסירים שעסקה בגינון בשטחים סביב מחנה ה ס.ס. מעבר לשער המחנה. היו מומחים-אסירים שבנו חממות לגידול פרחים, בצורה פרימיטיבית בתנאי המחנה. בין האסירים בגערטנריי היתה קבוצה גדולה שעסקה בהובלת צואת אדם לזיבול שטחי הירקות – "שייסע- טרעגער" .
"שטראסנרייניגער-קומנדו" – היתה אחראית על נקיון הרחובות והכבישים, וטאטוא ככרות המיפקדים וסביב הבלוקים.
בכל קומנדו עבודה, היה צוות ניהול בתפקידים הבאים: בראש הקומנדו עמד הקאפו, אחריו מנהל-עבודה - "פאָרארבייטער", המזכיר – " השרייבער" והשליח-הרץ – "הלאופער". לכל בעל תפקיד היה סרט על השרוול ועליו היה מודפס מעמדו-תפקידו. כל קומנדו עבודה היה נתון למרותו של ה ס.ס., בעל מקצוע על פי רב, בנוסף לשומרי ס.ס. ששמרו על כל קבוצה וקבוצה. האסירים בעלי התפקידים, היו בעלי שליטה וכוח. כל אסיר פשוט בקומנדו היה נתון בידי בעלי התפקידים לשבט או לחסד.ככל שבעל-תפקיד כגון קאפו הראה כישורים מיוחדים לאכזריות ולעינויים – היו לו סיכויים ל"התקדם" או לפחות להשאר בתפקיד לשביעות רצונם של אנשי ה ס.ס.

ר' משה קליין משיף, היה חסיד סטמר בודד בין חסידי וישניץ וספינקה שבכפר. הוא נשאר בין הגברים המעטים שעברו את הסלקציה באושוויץ. גם הוא הגיע לדורה בטרנספורט של ה"שניידער-שוסטער" ושובץ כאן בשטראסנרייניגער- קומנדו.
אליו צורף הנער זיידל-משה פערל משיף. בקומנדו הזה שהיה מורכב מאסירים מהעמים השונים- בלטו שני האסירים היהודים בעלי המשולש הצהוב באות U (אונגרן) ובמספר הסידורי (חמישים וחמישה אלף). היהודים דוברי הונגרית קראו לו דוד משה הזקן ("אָז אירעג משה באטשי"). אמנם לפי גילו היה כבן ארבעים ושניים שנים, אבל במחנות הריכוז, אנשים בגיל שבין ארבעים לחמישים שנה היה להם הכנוי "סְטרי" – כלומר הזקן. הנער זיידל היה כבן 15. הם היו צוות של שניים. מהמיפקד יצאו אל מחסן הכלים, שם קבלו יעה, מריצה ומטאטא. תפקידם היה, בנוסף לנקוי המחנה, להסתובב בכבישים הפנימיים ולאסוף כל פסולת שיכולה להביא תועלת כגון: בדל של עץ, ברזל, קש, עצם וכדומה. הם היו מביאים את החומר הנאסף אל ה"האָלץ- הוף קומנדו" . שם ארזו את הכל ונשלח לבתי חרושת כחומר גֶלֶם.
יום העבודה התחיל מוקדם בבקר עם גמר מיפקד נוכחות.
ממגרש המפקדים צעד כל אסיר אל הקומנדו שלו ומשם למקום העבודה.
ר' משה וזיידל צעדו אל מחסן הכלים שם קבלו את המריצה עם המטאטא והחלו מיד לעבוד. ר' משה החסיד היה מסובב ברחובות המחנה באותה התלהבות חסידית של אז, כשהיה עוד בבית והיה מסתובב למכור ספרים וציצית בכפרים הנידחים . על פי דין, מחמת סכנת נפשות הוא חייב גם כאן לעבוד בכל כוחו כדי להראות את נאמנותו. הוא צריך לרצות את הקאפו ואת ה ס.ס. שהסתובבו עם הפרגול כדי להאיץ באסירים שלא יתרשלו. זיידל הנער היה דוחף את המריצה עם האשפה ומשה הזקן בפנים מצומקות ובעיניים בוערות היה מטאטא בדקדנות שלא ייכשל ח"ו באשפה כל שהיא ושלא ייתפס בעיניים הבולשות של הרשעים. הזקן רצה גם כאן, במקום חסר הרחמים, שטוף נהרות אכזריות, מקום שמכל צעד ושעל בקעו להבות השאול – להראות שגם כאן לא ננעלו שערי חסד. הוא השתדל, דווקא כאן, כשהוא ערום ועריה כאיוב בשעתו לעשות מעשי חסד. כאן מעבר למסך האופל, במעמקי הסתר הפנים של היושב במרומים, הרגיש את אימת הנסיון של עקידת אם על בנים והחליט לעמוד בו בעקשנות. היתה זו התרסה אילמת כנגד "שופט כל הארץ" שהחליט להחזיר את העולם לתוהו ובוהו. תמים היה. בכל לבו האמין שאי- שם גם בן הזקונים מאיר'ל בן החמש, נהנה מחסדים של אחרים.

30.

לאחר הסלקציה של הלילה ההוא, ליל מגלי, כשנשאר רק הוא ובנו נחמיה בן הארבע עשרה, שאל אחד האסירים הותיקים שטפלו בנו, יהודי דובר יידיש, " אמור לי בבקשה מתי נִפָּגש עם הנשים והילדים...?" והלה נתן לו תשובה בצירוף סטירת-לחי מצלצלת וענה לו: "טפשים הונגריים, המשפחות שלכם נצלות כבר..." (אייערע פרויען און קינדער בראָטן זיך שוין אין אויוון...) . שם השאיר את אשתו הצעירה ייטה, הוריה, ילדיו, ששה במספר, כולל את בן הזקונים מאיר'ל. ילד נחמד עם פיאות מקורזלות כקפיצי זהב משוזרות. זה עתה התחיל כבר לקרא פסוקי חומש...

לפי חוקי המחנה, אסור היה לו לאסיר להחזיק תיק או תרמיל ובכל זאת דאג כל אחד שיהיה לו איזה צרור מאולתר ומוסתר מתחת לבגד. שם החזיק את "רכושו" היקר לו כגון סמרטוט דק לעטיפת הלחם, ידית של אלומיניום מושחזת לחיתוך הלחם או למריחת המרגרינה. בצרור ההוא או בכיס המאולתר, הסתירו את הכף לגמיאת המרק. חפץ בעל ערך היה חתיכת חוט ברזל ששימש בשעת הדחק להדק את סוליית הנעל שעמדה להפרם מנעל העץ שנתקלקלה.

תרמילו של "משה באטשי" (הדוד משה, בהונגרית) היה מעין תרמיל גמ"ח, אוצר גדוש ובלום. מלא סמרטוטים לשימושים השונים כגון: לחבוש רגל פצועה, סמרטוט לכרוך סביב הרגליים היחפות של הנערים חסרי הישע, להקל על שפשוף היבלות בנעלי העץ. סמרטוט להטליא בגד קרוע או חתיכת בד לצרור קמצוץ מלח, קצת טבק, שני מצרכים שהיו יקר המציאות. אסיר מבוגר שהצטנן – מיד היה מוציא ר' משה מתחתית התרמיל שלו חתיכת בד לעטיפת הצוואר. תרמיל הגמ"ח היה תמיד פתוח ומזומן. בשעת מפקד הערב בתום יום העבודה המתיש, הפך התרמיל למעין "תחנת עזרה ראשונה".

ועוד זאת קבל על עצמו – להיות מוסד של איש אחד לטפל בגחש"א – (גמילות חסד של אמת). דווקא כאן בגיהינום של מחנה דורה, ממלכת בעלי משולשים ירוקים, שלטון הרוצחים והפושעים, מלכות התליינים וקוצבי חיים ומות בהינף פרגול – ר' משה החליט לומר "קדיש יתום" אחרי המתים היהודים.

דרכם האחרונה של האסירים עברה דרך ה "האָלץ הוף" קומנדו. אפיסת כוחם וסבלם מצאת הנשמה ועד העלתם על עגלת המובילים לקרמטוריום – התנהל עפ"י סדר גרמני, כי הרי "אָרדענונג מוז זיין"... אסיר שנהרג בתאונת עבודה, נידון למות , מוזלמן או סתם אסיר שנפח את נשמתו מתוך מחלה, היו מעבירים את הגופה ל "האָלץ הוף קומנדו". כאן היו רושמים את מספרו על הגופה הערומה בדיו שחור ומשם לקרמטוריום. מטאטאי הרחובות שהגיעו לכל הפינות במחנה, יכלו לראות את הגופות. הם עזרו להעמיס אותן על העגלה המיוחדת. כשר' משה זיהה את המספר הסידורי "חמישים וחמישה אלף..." ידע לבטח שהיא של יהודי מהטרנספורטים ההונגרים. במיפקד הערב, כשאלפי האסירים היו עומדים ומחכים לספירה ולפקודות – היה משה הזקן מבקש מהעומדים בשורות של חמישה לומר "אמן יהא שמיה רבה..." קולו היה מהדהד ומנסר יחד עם זמזום הרמקול... "יתגדל ויתקדש שמיה רבה..." כאן בין שרידי היהודים וערימת העצמות הנעות כעצים בשלכת, הרגיש ר' משה כיתומו של עולם הזקוק לנחמה. הוא הרגיש שיתמותו של עם ישראל מקופלת במשמעות המילים של הקדיש, מילים לא מובנות, הנאמרות על הקבר הפתוח. הרבה פעמים היה הרמקול מהדהד ומודיע על "לאוזע קונטרולע" (בדיקת כינים) או הליכה מאורגנת לבית המרחץ, ובדיוק אז היה "הדוד משה " עסוק בארגון עשרה אנשים לאמירת "קדיש". לא פעם ספג מכות בשעת פקודת "עמוד דום" – "שטיל שטאנד" או בצריחת הפקודה "אכטונג" מפי ה"לאגער פירר". בדיוק אז היה מגיע ל "עושה שלום במרומיו" ובשעת צעידה לאחור היה שובר את "החמישיה" ואת "אָרדענונג " של שורות המיפקד.

כאן במציאות האכזרית טווה לו האסיר משה מהחוטים הדקים הדמיוניים, מעין שריון בלתי נראה, הקים לעצמו וסביבו מעין מחיצה מהלכת אתו, עמוד ענן מדברי, כדי שיוכל לקיים עולם

מצומצם של חסד ומצוות. על האספלט השחור של כבישי המחנה, סלל לעצמו שביל דמיוני, ברור כבדולח, שהיה מוביל אותו מביתו החרב אל בית הכנסת הכפרי הנטוש. משולחן השבת אל דרגשי האסירים ומנת הלחם. בתוך הבועה הדמיונית של ענן ואש, התהלך עם מטאטא הזרדים . שם היה מעלה זכרונות והשגות תהיות ותמיהות עד גבול המותר.
חודשים רבים היו מהלכים ומקרטעים בנעלי העץ ובבגדים המפוספסים – זה בצד זה, ר' משה קליין והנער זיידל, הלוך וטאטא הלוך וממלמלים. בין לבין, תוך כדי העבודה היו קוראים פרקי תהילים על פה כמנהגו אז. שם בכפר, בשבתות הארוכות של ימי הקיץ, בני הקהילה היו יורדים לביהכ"ס הכפרי לבושי שטריימל וקפטן, לגמור את כל ספר התהילים.
כאן הנהיג משה סדר יום כמעט קבוע והוא: את הטאטוא החל בצריף שע"י שער המחנה – ה"פאָסטן-שטובע", על פי הוראת קאפו שטרסנרייניגער-קומנדו. שם חיכו לו חיילי ה ס.ס. שומרי המחנה כדי להתבדח ולצחוק מהיהודון הרזה המצומק כפוף הגו, כמו בקריקטורות של יוליוס שטרייכער. הם היו קוראים לו "משה'לע" והוא היה מוריד את כובע האסירים ונעמד דום, כדת וכדין חוקי המחנה. הלה איש ה ס.ס. היה מדקלם לו את שיר ההיתולים:
"יוד יוד הֶפּ, הֶפּ, הֶפּ - שווינע פלייש איז דאָך פעט,
שווינע פלייש איז גוט – פארשטינקען איז דער יוד..."
בלי להבין את דיוקן של המילים, הבין כי "כך נגזר מלפניו והן הן נוראותיו והן הן גבורותיו..." בהשמע הצעקה הסרקסטית של ה ס.ס. "ווייטער מאכן", ("המשך") לקח משה את המטאטא "הגואל", בזריזות ובחטף והסתלק לעבודתו. הודה לה' שהיום השיר לא נגמר בצליפות הפרגול. מיד פנה לעבודה ולפרקי התהילים. ע"י שער המחנה התחיל ב"אשרי האיש אשר לא הלך..." ולפנות ערב, אם זכה והמחשבות לא הטרידו אותו יותר מדי והזכרון לא בגד בו, היה מגיע ל"כל הנשמה תהלל י-ה ... " והיה מכפיל את הפסוק האחרון בשטף של דמעות .
זיידל הנער העוזר על ידו היה ממלמל יחד אתו. היה לו זכרון מצויין מאז שהיה משתתף באמירת פרקי תהילים אצל הרבי שלמה יאָסל הי"ד. כאן בין גדרי התיל היו מתפרקים על תשבחותיו ותפילותיו של דוד מלך ישראל ה "חי וקיים" גם כאן. זיידל היה מדמיין שגם כאן הוא מדלג על הסכנות כמו אז במדבר יהודה בברחו מפני שאול. הניגון המיוחד של פסוקי התהילים מלא את קיבתו הריקה והקל על השעמום שבעבודה המונוטונית ועל הסכנות שארבו בכל פינת רחוב שבמחנה .
בקיץ של שנת 1944 היינו כבר אסירים ותיקים. היינו מתפנים לנוח ולשמוע שיחת חברים על מהלך העבודה. זמן בין השמשות התארך. השמש היתה שוקעת אט אט. האספלט השחור פלט חום נעים בריח של נפט. הבגדים הקלים התאימו לחמימות של הקיץ. קרני השמש עוררו בנו געגועים לבית ולמשפחה. ידענו על השמדתם של היקרים לנו וניסינו להדחיק ולא להאמין. ר' משה המשיך להתגעגע לבן הזקונים מאיר'ל. נסינו לתאר את בוסתני הכפר ואת שפע הפרי והירק והמים הזורמים בנחלים . ר' משה היה נאנח. הוא דאג לכוח הזכרון שלו שהלך ונחלש. פעם התבטא במילים קורעות לב והביע את פחדו: "איני יודע מה לעשות, זכרוני הולך ונחלש... בזמן האחרון אני צריך להפסיק את אמירת התהילים ולפנות אל זיידל הנער כדי שיזכיר לי היכן אני עומד... אין זאת כי הצרות שהשפיעו עלי... ואולי קץ הימין מתקרב ובא..."
בתחילת מרץ 1945 נשלח ר' משה עם עוד אסירים אחרים, למחנה אחר. זיידל שנשאר בקומנדו של מטאטאי המחנה סיפר לנו שמשה היה מאד מזועזע מהעלבון שויתרו על עבודתו הנאמנה. דווקא הוא שהיה משלם במנת המרגרינה כדי שיקבל מטאטא הכי טוב. הוא ניגש אל ה ס.ס. ששמר על הקבוצה שעמדה להשלח למחנה אחר וצעק לו ביידיש-הונגרית: "דו שייגעץ, ווער וועט אייך אזוי געטריי קערן די גאסן ווי איך קליין מוזעס?..." (הגד לי שקץ, מי עוד יטאטא לך את הרחובות בנאמנות כזאת...) ופרץ בבכי.

אחרי שחרורי בברגן-בלזן (לשם פונו כשניים עשר אלף אסירי דורה) הלכתי לחפש את חברינו האסירים מדורה. התעניינתי בגורלו של "הדוד משה". חברים ספרו לי שראו אותו אחרי השחרור בעיר נורדהאוזן שע"י דורה. ר' משה הזקן הסתובב ברחובות העיר שהיתה מלאה אסירים משוחררים ממחנות הריכוז שבסביבה. האסיר המשוחרר משה התהלך ברחובות עם בקבוק משקה חריף תחת בית שחיו, מתרמיל הגמ"ח שלו הוציא כוסיות ועוגיות שהצליח ל"ארגן" וחיפש ניצולים יהודים. כל יהודי שפגש היה עוצר אותו, מושיט לו כוסית יי"ש ועוגיה והיה צועק לו בעיניים דומעות "ברך בקול רם ושתה לחיים אם זכינו להשתחרר..." (מאך א ברכה און טרינק לחיים אז מיר האָבן זוכה געווען די באפרייאונג...) .
ממחנות הריכוז חזרו שתי בנותיו הגדולות שרה ואלקה. בנו הצעיר נחמיה השתחרר בברגן-בלזן. ילדיו הקימו משפחות ענפות בארץ ישראל והוא זכה לראות בנחמת ירושלים נפטר בארץ ישראל בשיבה טובה.

הנגיד והקבצן

בחדשים יולי-אוגוסט 44 עבדתי בדורה בתעלות ניקוז. היינו קבוצה גדולה, אסירים מעמי אירופה. התאוצה והדחיפות הורגשו באוויר. מנהלי העבודה האסירים והקאפואים האיצו בנו בצעקות ובמכות. אסור היה לנוח. גם מפקחי ה ס.ס. הסתובבו מעל לתעלות להכביד את העול ולהאיץ בנו עוד יותר. כנראה שמנהלי המחנה התחייבו לגמור הקמתו כולל צריפי המגורים ומחסני השרות עד תאריך מסויים. המטרה היתה הגברת היצור של הנשק הסודי, הטילים, בתוך הטונלים. יותר ויותר קומנדוס של אסירים שבויים, שובצו לעבוד בשתי משמרות, בתוך בתי המלאכה התת- קרקעים.

באחד הימים של חודש יולי, הרגשנו במיוחד את נחת-זרועם של שומרי ה ס.ס. היו ביניהם חיילים דוברי אוקראינית שהיו מאוד אכזריים. הסתובבו במקלות ובפרגולים והיכו על ימין ועל שמאל. לא הבינונו את הסיבה. לא היתה לנו שום אפשרות לקבל בדל של מידע מהמתרחש בחזית המלחמה. מישהו הציץ בהחבא בעתון שהחזיק חייל גרמני "פאָלקישער בעאָבאכטער" וראה – שהיה נסיון לרצוח את היטלר. הבינונו שאנחנו האסירים אשמים בכל וע"כ אנחנו צריכים לסבול.

היינו מופלים לרעה. בדורה לא היה אף קאפו או בלוָקאלטסטער יהודי. במובן מסויים הופלו לרעה גם הרוסים. בין הטרנספורטים ההונגרים היו הרבה רופאים יהודים. במחנה דורה לא היה אף רופא יהודי ששובץ במקצוע שלו. היה אתנו אסיר מבוגר כבן 50 שמכריו עזרו לו מאוד כדי להקל עליו. הוא היה רופא עור מפורסם, דומני שהיה מאונגוואר, ד"ר פורקוש. הוא עבד בחפירות כמו כולם. מכות קבל יותר מאחרים כי לא היה יכול להסתגל לכלי החפירה ולקצב הרצחני של העבודה. במשך הזמן הועסקו הרופאים היהודים בבית החולים הגדול, ברוויער, כחובשים וכסניטרים.

בגמר רשת התיעול והניקוז, החלפנו מקומות עבודה לפי הצורך. היו אתנו מכובדי קהילות שהיה להם מאוד קשה להסתגל ולהיות כ"אחד העם". זוכרני את ר' ברוך שטיגמן מסיטשעל על יד דראגומירעשט. איש אמיד היה. בשיף בנה מנסרה חשמלית גדולה שהעסיקה כמאה איש יהודים ולא יהודים. בין האסירים היה בולט בגלל גבהו והופעתו למרות בגדי האסירים שעליו. היה בין המבוגרים. היה עובד בנקיון צריפי המבוגרים. לשטיגמן חסרו לו באחת הידיים שלש אצבעות. כדי להסוות את היד הפגומה, שלא ירגישו בה בשעת המפקד, היה עוטף אותה בסמרטוט. חברו לעבודה דן מקרפטורוס היה עוזר לו בעבודות כדי שלא יורגש שהוא נכה. שניהם עבדו בצריף המבודד שע"י הגדרות במעלה הגבעה שהשקיף על מגרשי המיפקדים.

בסודי סודות ספרו שהצריף משמש כבית-בושת לאסירי המחנה "המיוחסים" בעלי התפקידים. מפיהם נודע לנו שישנן גם בנות יהודיות שם. הידיעה הזאת העציבה אותנו מאוד. אל שטיגמן התיחסנו כמו לגביר שירד מנכסיו ועדיין כבודו עמו. היה מוזר לראותו במעמדו הנחות, בבגדי האסיר שלא התאימו למידת גופו, רעב ללחם ומושפל עד עפר. שניהם, דן וברוך הגיבו בצורה מיוחדת למצב שנקלעו לתוכו. בו בזמן שאנחנו הצעירים והמבוגרים השתדלנו להחזיק מעמד ע"י שמירת הניצוצות של אמונה, לראות את האור בתוך ערימת הרמץ והאפר – הם, ברוך ודן, התכנסו בתוך תוכם והתהלכו זעומי פנים ואדישים. אנחנו חיפשנו כל סדק שדרכו תחדור קרן של תקוה – הם הפכו לשני קרחונים מהלכים. בשעות של הפצצות כשאנחנו הרגשנו מעין התרוממות וציפיה ל "נקם ושילם" – ר' ברוך ודן נשארו קפואים כקרח . זעופי פנים וחמורי סבר התהלכו. הם התיחסו למעשיו של "הא-ל הגדול הגיבור והנורא..." במידה כנגד מידה...

כשם שברוך ודן אינם קיימים יותר כבני אדם, אלא הפכו למספרים מהלכים, כך, כביכול, אינו קיים יותר עבורם. ההוא מאחורי הפרגוד בהסתר הפנים שלו – הפך לנעלם. הפרגוד הפך לקיר סתום שאינו מחזיר שום הד, למרות שוועת האסירים ואנקת הנאנחים.

גם פריד לזר, הגיע לדורה. כל יהודי העיירות שבין סיגט לבוטיזע הכירו אותו. בחור כבן 35 שנה. מעין גלגול-נשמה מוזר. בריא בגופו ושמח בחלקו. תמיד רעב ומוכן לעשות רצון מיטיביו. הוא היה מבוטיזע. קרוביו התביישו בו ע"כ שידלו אותו שיסע לסיגט. שם, בעיר הגדולה, מלאה יהודים רחמנים, שווקים וחנויות, בתי כנסיות ובעלי מלאכה, ימצא את מקומו. לא ירעב ללחם ולא יחסר בגד ובית.

בסיגט היה מין "כלבוניק" : סבל בשוק, שליח לעקרות בית, שואב מים ומנקה חצרות, עוזר לעגלונים, מקבץ נדבות, מוליך ומביא את סירי החמין אל מטיאש האופה וכדומה.

בעבור כל זאת היו מאכילים אותו. מלינים אותו במחסן העצים או ב"פוליש" של בית הכנסת. היה מתרחץ כל ערב שבת בבית המרחץ וטובל במקוה. שם החליף את בגדי החול לבגדי שבת שהיה מקבל מנדיבי הרוח ועושי צדקות. מצב רוחו תמיד מרומם, בריא ובעל תיאבון. היה לו קול נעים ואהב לחקות את קולם של בעלי התפילה בשיבוש המילים. כחודש לפני החגים של סוף הקיץ היה חוזר מסיגט העיר למשפחתו שבכפר בוטיזע. כמובן שאת השלושים ק"מ מסיגט לבוטיזע היה עושה ברגל. בימי ששי היה שובת בכפרים שבדרך. כלם הכירו אותו. בערב שבת היה חוזר על הפתחים ומבקש מבעלות הבית , במאור פנים ובתחנונים: "באלעבאָסטע – השאירי לי קצת טשולנט וקוגל..." בליל ששי היה מציע את עצמו לעזור לחזן לשיר את ניגוניו של ר' משה נאנאשער – לפי בחירה של פריד לזר – ניגון במיתר דק או במיתר עבה (ביידיש היה שואל: דו ווילסט איך זאָל זינגען מיט דער גראָבער סטרונע אָדער מיט דינער סטרונה...) היה מחליף "שין" ב "סין" והיה מבטא את המשפטים בחן מיוחד דווקא בשל מוגבלותיו. תמיד היה במצב רוח מרומם וטוב לב. פריד לזר הגיע לאושוויץ עם אחד הטרנספורטים מסיגט.

בצריף שלנו היה האסיר היחיד שהרגיש מאושר. העבודה הקשה לא השפיע על מצב רוחו כלל. הקאפו וחיילי ה ס.ס. לא הפחידו אותו, הרי גם בסיגט התעללו בו לא פעם, השקצים ההונגריים. הרעב שהשפיע עלינו לא הפריע לו במיוחד. גם שם בבית, היה לפעמים רעב והכל הסתדר. תמיד היתה איזו בעלת בית רחמנית שהשאירה עבורו קצת טשולנט של שבת לאמצע השבוע. מנת האוכל והלחם שקבל אכל וגמע מתוך שביעות רצון. כאן הרגיש שוה בין שוים. היה חוזר ממחסן הביגוד, כשנעלי העץ תלויים על כתפו והוא מתופף ברגליו היחפים על משטח הבטון המחומם בקרני השמש. מעשה-חייל-ממושמע, היה משתלב בתור לאוכל או למיפקד, כאיש מן המנין ומן השורה. גם הוא הכיר את הגביר שטיגמן ("סטיגמן"). הלה היה נותן לו תמיד נדבה הגונה כשהיה עובר בקצה הכפר שיף בדרך לבוטיזע. כאן בדורה הרגיש כלפי הגביר אי-נוחות. כל אימת ששטיגמן הנגיד היה עובר וידו העטופה בסמרטוט, היה פריד לזר נעמד מבוייש. לא ידע איך להביע את השתוממותו. היה מהסה את האסירים היהודיים העומדים על ידו: "שׂא, שׂא. ר' סטיגמן הולך..." באחד הערבים כשישבנו בקצה הדרגשים והתכוננו ללכת לישון, ראינו שפריד לזר רוצה לומר משהו. דעתו היתה זחוחה עליו ונראה מרוצה מדרכי הגורל. כנראה שלא היה יכול להתאפק. רצה לבטא את רגשותיו המבולבלים שהרגיש כלפי שטיגמן הגביר. הוא ניגש אל ר' ברוך שהיה יותר גבוה ממנו בשני ראשים ונעמד על ידו. שניהם בבגדים המקווקווים הממוספרים. פריד לזר העיז ואמר לו: "נו סטיגמן, אני שואל אותך, האם אפשר להבחין פה בין "פריד לזר" הסבל לבין סטיגמן הנגיד...? הנה יש לי אותם המכנסיים ואותן הנעליים – לך שאל את הרבונו של עולם..."

ידידי יחזקאל רינג, מסיגט

ב"האָלץ- הוף" קומנדו עבד הסופר האידי מסיגט יחזקאל רינג. הוא היה כבן שלושים, עדין נפש ורגיש מאוד. אביו ר' לייבוש רינג, בעל מפעל לתעשיית מברשות היה, ביידיש "א בארשטן-בינדער " , (מקצוע יהודי) .
נשוא פנים וחסיד נלהב של השושלת סטמר- סיגט.
באותן השעות הדחוסות פעילות שבין גמר העבודה, חלוקת האוכל, החלפת נעליים וביגוד, וכדומה , לבין ההכנה ללינת הלילה, יכולנו לשבת על הדרגשים או בפתחי הבלוקים, לשוחח עם חברים ועם אנשים שהכרנו כאן. הזמן להעלות זכרונות וגעגועים היה ביום ראשון אחר הצהרים, חצי יום המנוחה השבועי. תוך כדי שיחה עם רינג נודעו לי פרטים על גלגוליו. לפי גילו היה צריך להתגייס לגדודי העבודה של הצבא ההונגרי. המגוייסים היהודיים נשלחו לאוקראינה לחפור חפירות הגנה מאחורי הקוים של החזית המזרחית. יחזקאל ברח משם ואיכשהו, בדרכים לא דרכים, תוך סכנת נפשות, הגיע לסיגט. פחדו שייתפס ויידון למות על עריקה וריגול.
בהתיעצות עם האדמו"ר ר' אלעזר וולף רוזנבאום, הקרצ'יניווער רבי – הוחלט שיתחפש לאשה ויגור באחת הסמטאות. הקרצ'יניווער רבי היה מיודד ומקובל מאוד על החבורה של צעירי סיגט ש"פרקו עול" ונטו לקומוניזם. רינג היה חסיד נלהב של הרבי. התכנית היתה צריכה לעבור את ביקורתו של הרבי. הוא ביקש מהוריו של יחזקאל שיביאו אותו מחופש. שלא יגלו לו את יום בואו מכיון שהוא רוצה לבחון ולבדוק בעצמו, שלא תצא תקלה מתחת ידו. רינג הסתתר בבית אשה עניה, מוכת גורל שהיתה לה דירה עלובה בלי משפחה. אמו של יחזקאל קבעה את תנאי התשלום. ההסבר לכך היה – האורחת היא קרובת משפחה, "חולה מסוכנת" העוברת טיפול אצל הרופא ד"ר ברקו. הסבירו לבעלת האכסניה שהאורחת היא חרשת ומדברת מעט. מחמת החולי היתה צריכה ללכת עטופת צעיף חם על הפנים ולשהות בבית... ולא להסתובב בחוץ, ברוח... ובקור.
באחד הימים החליטו האם והבן המחופש לבא אל הרבי, בלי להודיע, כמוסכם. האם נגשה אל הגבאי והודיעה לו שהיא מעוניינת לתת קוויטל ולהתברך ברפואה שלימה עבור "קרובת משפחה" חולנית... היה מקובל אצל האדמו"רים העממיים כמו הקרצ'יניווער, שנשים היו מבקשות להכנס ולתנות את מכאוביהן לפני הצדיק. במקרה כזה היה הגבאי משאיר את הדלת פתוחה ואז היתה הנצרכת שוטחת את תחנוניה. וכך ספר לי יחזקאל רינג: אמו והוא (מחופש לאשה) ישבו על הספסל לפני חדרו של הרבי. הגבאי ניסה להוציא מפי האם את טיב הבקשה כדי שיוכל לכתב את הקוויטל על דף חלק בלי שורות. אח"כ ניגשה גם אשת האדמו"ר והתישבה על יד שתי הנשים המצפות לישועה... והוא, יחזקאל, ניסה כל פעם להזיז את עצמו במרחק מה, כדי שלא להכשילה ח"ו... הדלת נפתחה ובעלת הבקשה "האשה החולנית" עטופה בסמרטוטים, דוויה וידועת-חולי ... נתבקשה להכנס. הוא (היא) נכנס כפוף ושחוח, הפנים כלפי מטה והעיניים בולשות את האדמו"ר. הרבי בכובע הסמיט הענק, רכון על הגמרא הפתוחה, מזמזם את ניגונו העצוב. מרים את הגבות העבותות, מלטף את זקנו הסבוך ואומר בקולו הצרוד בזה הלשון: "יחזקאל, יחזקאל... גמרת כל מנדלי, קראת את שלום עליכם... דיקלמת את 'מוריס רוזנפלד' הקומוניסט, כתבת ספרים ומנסה לתקן את כל העולם... יחזקאל! והשדיים היכן הם..." מסתבר ששכח להתחפש בפריט הכי חשוב באשה...
יחזקאל רינג פירסם בסיגט שני חיבורים ביידיש: "אויפן הימל איז א יריד" (שם בשמים – שוק גדול) ו "דער פארבלאָנז'עטער ניגון" ("הניגון התועה"). היה חבר בארגון צעירים שניסו לתקן את "החברה המנצלת", ארגון שנטה לקומוניזם שמעבר לגבול...

עם הקמת הגיטו בסיגט יצא ממחבואו והצטרף אל המשפחה מחופש עדיין כאשה.
לאושוויץ הגיע יחד עם אביו ואמו, שלש אחיותיו: אסתר,מלכה ופרצ'ו, אחיו המבוגר שבח ואחיו הצעיר צבי רינג כבן 18 שהיה בחור ישיבה.
יחזקאל רינג היה בקי בספרות יידיש, בתלמוד, איש ספר אוהב ומוקיר אנשי ספר. היו לו פנים מיוסרות. עיניים כחולות גדולות וטובות, מצח מקומט ומחורץ, תוי פנים בעלי הבעה מיוחדים. מהמעט שהיה לו, אהב לתת לאחרים. סבל את סבלם של אחרים בנוסף לסבל שלו, בבחינת "בכל צרתם" היה מיצר אתם.
הצטער צער רב על הסבל שגרם לאביו החסיד ר' לייבוש רינג. היה חוזר וגונח ומתייסר בקול רם. שאלתי אותו פעם: "במה גרמת לו הצער הזה שהנך חוזר עליו... שאינך מפסיק מלהרהר בו..." אחרי שתיקה רועמת והרהורים בלווי אנחות, נתעטפו עיניו הבהירות במעטפת של דמעה ואמר לי: "חיים ישראל יקירי, אינך מסוגל לתפוס את צערו של אבא החסיד התמים כשנודע לו כל פעם שהלכתי למועדון החברים בשבת אחה"צ לקרא את מנדלי מוכר ספרים, במקום לשמוע את הרב מסיגט מלמד שעור בפרקי אבות..." ועוד דבר העסיק אותו וחזר על זה רבות, ולא נתן לו מנוח: "מה הרגיש אבא שלי עדין הנפש, באותם הרגעים האחרונים שהזרימו את הגז בצנרת המקלחות..."
באחת השיחות אמר לי: "חיים ישראל היקר, איני יודע אם מישהו ממשפחתי ישרוד ויחזור, אם אפגוש מן דהוא... ואם אזכה לצאת מהמחנות... דבר אחד ברור לי... עם אחותי פרצ'ו (פערל) אעשה חשבון נפש מיוחד..." לא הבינותי על מה הכעס והתרעומת שלו על אחותו שהיתה אז כבת 21-22 שנה. ואז סיפר לי: כשכלם כבר היו בדרך מוכנים לצאת אל תחנת הרכבת לאושוויץ, הז'נדרמים ההונגרים האיצו במגורשים, כלם חיכו לפער'לע (פרצ'ו). כמעט שעה תמימה עמדה לפני המראה בסלון, לבשה שמלה והחליפה שמלה, ושוב ניסתה שמלה אחרת... וכל פעם קראה לאחיות הגדולות שייעצו לה איזוהי השמלה המתאימה ביותר... לדרכה האחרונה... לאושוויץ.
יחזקאל רינג היה רגיש מאוד לתכניותיהם ולמזימותיהם של הגרמנים כלפי היהודים. מצד אחד היה משתעשע "בשמש" שתבקע בעולם החדש שיקום על חורבותיה של גרמניה ומצד שני היה מתייסר על המיליונים שנשרפו במשרפות והיה מלווה את טורי האסירים כבויי-העיניים בחשש שלא יגיעו לקץ הימים. חשש לגורלם של היהודים ושל הלא יהודים. התרוצצו בו שתי נשמות מנוגדות – האחת נשמת המהפכן השואף להרוס על מנת לבנות, בנאי העומד על הפיגום ומסלק את שיירי הלבֵנים השבורות שלא יפריעו למלאכת הבנאים, והנשמה השניה – נשמת הצדיק החסידי הכואב את כאב עדתו, הגונח כלפי מעלה כדי להקל וכדי להחיש את הגאולה.
יחזקאל היה נזכר בידידו האדמו"ר מקרצ'יניף והיה מתאר איך היה גומר את תפילת יום הכפורים לפני תחילת ערבית של חול: בגמר תפילת נעילה, היה ספוג זיעה ודמעות. היה ניגש אל החלון עטור בטלית ועטרה, ובקיטל לבן צהבהב, מוריד את השטריימל, פושט את ידיו מתוך שרווליו הרחבים, משחיל מחצית גופו מהחלון , מציץ כלפי מעלה אל השמיים ומחפש אותם שלושת הכוכבים, כוכבי מוצאי יוכ"פ, המבשרים שהגיע זמן ערבית. בבית הכנסת הושלך הס. כלם מחכים למוצא פיו של הרבי. והרבי מסתכל אל השמים וממלמל אל עצמו: "רבונו של עולם... הגיע הזמן... הגיע הזמן... למעריב...יום הקדוש הסתיים והגיע הזמן... והיה מסיים בקול עז – הגיע הזמן שעם ישראל יִוָשַע...! – והוא רחום יכפר עוון..." וכל קהל החסידים פרץ בתפילת מעריב...

היה זה בסוף יולי או תחילת אוגוסט 1944, דומני שאותו יום היה "טכס תליה" של עשרה או שניים עשר אסירים שנידונו למות. התהלכו שמועות בין האסירים שהנתלים מעורבים בהכנה למרד. היו אלה שבויים רוסיים ואסירים צרפתיים שפירקו את המנגנון הסודי בטילי **V 1** ו **V 2** כדי לשבש את פעילותם. מהבונקר (בית הסוהר של מחנה דורה) שהיה לא רחוק

ממגרשי המיפקדים הובלו אל מתקני התליה. זה אחר זה נתלו בנוכחות אסירי המחנה במיפקד מיוחד – "למען ישמעו ויראו".

יחזקאל רינג היה מזועזע עד עומק נשמתו. הרגשתי שבנוסף ממעמד התליות הוא מתייסר בתוך תוכו. היה נראה כהר געש בטרם פריצת הלהבה. בדרך לצריף שאלתי אותו מה קרה היום ב"האָלץ-הוף" קומנדו שהוא כה נסער. אחרי הרהור סיפר לי, כדי להקל על עצמו: תאר לעצמך לאיזו דרגה של שפלות הגיע אסיר צרפת !!!... היום תלו אסיר שסרח והצרפתי שהיה צריך להפשיט את בגדי המת לפני שיזרקו אותו על עגלת הקרמטוריום – חתך מהגופה חתיכות בשר, צלה אותן ומכר אותן כצלי-אש עבור מרגרינה או טבק... מי היה מעלה על דעתו שדווקא הצרפתי נכד אבי אבות המהפכנים, יגיע לשפלות שכזאת...

גערטנריי-קומנדו 135

עם גמר עבודות התיעול הניקוז וסלילת הכבישים של מחנה דורה-מיטלבאו, עברתי לקומנדו עבודה חדש. הרגשתי כבר כשייך למקום, "קאצעטניק" ותיק.
גם כאן ראיתי שהעקרון להיות "מומחה לכל" - הוא לפעמים המפלט והסכוי לעבודה קלה יותר. בקר אחד הכריזו בשעת המפקד "מי כאן נגר!?" הרימותי את היד . הרגשתי את עצמי "ממש מומחה" . בסוף 1942 עזבתי את הישיבה בלי רשות ונסעתי לסיגט. כאן נתקבלתי לפנימיית הג'וינט. כיתום, דאג לי ראש הפנימיה שאתקבל ללמוד מקצוע. מטרתי היתה להגיע לארץ ישראל. היו שמועות שמסיגט אפשר להגיע לפלסטינה. כך הפכתי משוליית נגרים אצל אדון גרין הנגר (שקרא לי "הנגר עם הפיאות") לנגר נדרש במגרש המיפקדים שבדורה.
התיצבתי על יד השלט "גערטנריי-קומנדו 135" . היינו שם כמאה ועשרים איש. גערטנריי קומנדו היה מורכב מקבוצות עבודה שונות . היו שם אסירים, מומחים לרבוי צמחים וגידול ירקות . אסירים שעבדו כפועלים חקלאיים בעדור, בישור השטחים ובהכנתם לגידול ירקות. קבוצה אחרת עבדה בשימור הירקות כגון תפוחי אדמה וסלק לקראת החורף . קבוצה של כ – 20 איש עבדה בהובלת צואה לזיבול השטחים . גערטנריי-קומנדו היה קומנדו- עונשין (שטראף-קומנדו") . בסלנג של האסירים קראו להם "שייסע טרעגער" (מובילי- צואה) .
אסיר שסרח והובא למשפט בתוך ביתן השומרים (פאָסטן- שטובע) , היה עלול לקבל מגוון של עונשים, בהתאם לעבירה שביצע , החל מתליה , מאסר בתוך הבונקר (בית הסוהר) , מלקות על הישבן לפי ראות עיניו ומצב- רוחו של איש ס.ס. או של הקאפו המעניש.
העונש "הקל" כביכול, היה לעבור לגערטנריי . בדרך כלל היו מכריזים על העונש בשעת המיפקד : מיספרים אלו ואלו או קאפו זה וזה... עובר לגערטנריי להוביל צואה , כך וכך ימים... העבודה הזאת היתה מאוד קשה ולא נעימה . הובלת הצואה נעשתה במעין חצאי חביות ברזל שהכילו פעם נפט או זפת והוסבו למיכלים להובלת צואה. משני צדי המיכל היו אזניות מולחמות דרכן השחילו שני מוטות עץ ארוכים. שני אסירים היו הולכים אל בריכות האיסוף והיו שואבים כששה דליים צואה לתוך המיכל הכבד . את הצואה פזרו בשטח המיועד והמסומן. כאן חיכו אסירים אחרים במעדרים ובאתים בהם היו הופכים את האדמה . במגרפות היו מישרים את הערוגות והגננים האסירים היו שותלים את הירקות השונים . אנשי ה"שייסע-קומנדו" היו מסריחים ומדיפים ריח של צואה . בשעת מילוי המיכלים היו ניתזים עליהם סילונים של צואה ושתן . הריח היה חלק מהעונש.
חברי הנערים הצעירים היהודים, עבדו בדרך כלל בניכוש ובעידור סביב חממות הצמחים ולפעמים עזרו באיסוף הגזר או הסלק. תוך כדי העבודה , אפשר היה לנגב בשרוול חתיכת גזר , להכניס לפה ולבלוע אותו לפני שהקאפו או מפקח אחר יעבור . עיניו הנשריות של קאפו ווילי לכדו מי שניסה "לארגן" מהירקות בלי רשות.
בעלי המקצוע של הקומנדו היו : הקאפו ווילי היה המומחה לחקלאות . ויקטור, אסיר בלגי מבוגר כבן חמישים וחמש, היה מומחה לריבוי צמחים וגידול ירקות . כמו כן התמצא בגידול דבורים . הוא הקים שלש-ארבע כוורות ופיזר אותן במקומות שונים . היה אתנו אסיר רוסי סנדלר , שתפר נעליים ומגפיים לקאפו. אני "המומחה" לנגרות . ווילי הצמיד לי שני רוסים כדי לעזור לי בעבודה . קבלנו צריף ששימש כמחסן כלי חקלאות וכנגריה מאולתרת . חלק מהצריף היה מעין מזכירות וחדר פרטי של הקאפו ושל המזכיר-השרייבר. היינו צריכים לבצע כל מיני עבודות לפי מצב החמרים שהקאפו הצליח להשיג. כלים כמעט שלא היו. קבלנו משור-יערנים באורך של כשני מטר עם שתי ידיות עץ תחובות משני הצדדים. מקצועה ישנה, שני פטישים וצבת מעוקמת . עיקר העבודה היה – לתקן את כלי החקלאות , המעדרים המכושים והאתים

ולהכין מסגרות-עץ עבור חלונות החממות וארגזי הזריעה. לקראת החורף היו ממלאים אותם באדמה מזובלת והיו מכסים אותם כדי שהצמחים לא ייפגעו מהקור של הלילה.
כל העבודה התנהלה בשיטה פרימיטיבית . היה לי הרושם שכל חשיבותה של העבודה והעשיה של הקבוצות השונות בתוך הגערטנריי-קומנדו היתה לה מטרה אחת והיא : להעביד את האנשים כדי שיהיו עסוקים . ההמולה והמהומה בשיבוץ האסירים כל בוקר, הצעקות של הממונים, יצרו אווירה של דחיפות וחשיבות , העיקר שלא יהיה לאסיר פנאי לשום מחשבה ותיכנון. אנחנו שעבדנו בתוך בית המלאכה יכולנו מדי פעם לנוח קצת כשהקאפו יצא לבדוק את העבדים – האסירים בשטחי החקלאות . "היעילות הגרמנית" נעצרה במקומות העבודה של אסירי המחנות . כשהצטרכנו לנסר קרש לנסרים ארוכים למסגרות של החממות , עמלנו על זה שעות ארוכות . לפעמים ימים שלמים. את הקרש הרחב השכבנו על השלחן בזוית מסויימת , שני אסירים העוזרים שלי, החזיקו את הקרש, ושניים אחרים נוספים היו מושכים את משור היערנים, זה בכה וזה בכה, כאילו היינו נמצאים ביער ומנסרים בול-עץ. קול המשור והמולת העבודה, בישרו והשמיעו למרחקים שהאסירים אינם מתבטלים והם כלם רתומים למען הרייך...
<u>צוות הגערטנריי-קומנדו</u> היה מורכב מהשליטים כדלקמן : הקאפו, מנהל העבודה – (הפאָרארבייטער) , המזכיר – (השרייבער), הרָץ – (הלאופער) ועליהם היה ממונה מנהל ומפקח מטעם מיפקדת ה ס.ס. ושניים – שלושה חיילי ס.ס. כשומרים על האסירים.
הקאפו, אולסן ווילי, אסיר ותיק מס' 1279, גרמני בעל משולש אדום נעצר בעוון קומוניזם, חתרן תחת השלטון. לפי מה שסיפר בעידנא של זחיחות הדעת, הוא נעצר מספר ימים לאחר חתונתו. היה לו ילד כבן תשע שלא ראה אותו אף פעם . חמש האחים של הקאפו שרתו בצבא "הווערמאכט" כקצינים גבוהים, ולא יכלו להמתיק את עונשו. לפי דבריו היה הנהג האישי של מרשל גודריאן, מפקד השריון הגרמני. קאפו ווילי היה מהקאפואים האכזרים והקשוחים במחנה דורה. שמו העביר צמרמורת וחלחלה ולא לחינם זכה להיות הקאפו של ה"שטראף-קומנדו" – ה"שייסע-טרעגער". בנוסף למומחיותו בחקלאות היה אומן בהלקאות...
השני בפיקוד הקומנדו היה מנהל-עבודה (פאָרארבייטער) , שמו היה ארטור גם כן גרמני כמו הקאפו רק בעל משולש ירוק. פושע שנידון בדרך כלל על רצח והוכנס למחנה-ריכוז כדי להשליט את מרותו על אסירים אחרים. היתה לו זיקה לחקלאות . לפעמים היה יוצא ברשיון מיוחד, עם קבוצת הנערים הצעירים (היוגענד – העפטלינגע) לאסוף כל מיני זרעים מעצי הסרק ומצמחי הבר, כדי לספק חומר לעובדי המשתלה המומחים . הנערים הצעירים היו בגיל 12 – 14 וגם הם היו צריכים לשמור על הסדר הגרמני.
הם היו יוצאים בחמישיות בלווי ארטור ובלווי המזכיר (השרייבער) הצ'כי. איש ס.ס. חמוש היה מצטרף שלא יעדר איש בגמר המבצע. ארטור זה הכיר את הסביבה. היה מוביל את הקבוצה לשטחי יערות ללקוט זרעים ובלוטים של עצי אלון ואורן.
באחד המקרים ספרו לי חברי שהאוכלוסיה המקומית יצאה לרחובות, לראות בנערים הילדים האסורים במחנה-ריכוז בגיל כה צעיר . ייתכן שחלק קטן מתושבי המקומות סביב המחנות, לא ידעו מהנעשה בפנים . לעומת זאת כל אנשי המקצוע הקשורים בבינוי ובפיתוח, היו אזרחים , תושבי הסביבה , שעבדו במחנות ריכוז וראו יום יום באיזה תנאים מוחזקים רבבות אסירים- עבדים .
פעם אחת חזרו מסיור אסוף- זרעים והביאו אתם ביצה מבושלת . זוכרני איזו סנסציה היתה זאת. כל המכרים והחברים התאספו כדי לראות במו עיניהם ולמשש במו ידיהם את הביצה . זה היה בסתיו של שנת 1944. לחץ העבודה, הרעב והיאוש היו כה גדולים עד כדי שכחה וניתוק מכל חיי העבר. שכחנו איך היה נראה בית , גן, או בעל-חי כמו תרנגולת או עז, איך היה טעמם ומראיהם של מצרכי מזון כגון ביצה וכדומה. כל אחד רצה לגעת בקליפה של הביצה כדי לחזור לרגע קט לאותה תקופה של טרום- דורה וטרום גיטו.

שני בעלי תפקיד-זוטר היו : המזכיר (השרייבער) בחור צ'כי צעיר כבן 25, במשולש אדום כלומר אסיר פוליטי. בעל לב טוב. יוצא דופן בפסיפס של הקאצעט . ואחריו היה הרָץ (הלאופער) של הקאפו שהיה מבצע כל מיני שליחויות . היה מעין משרת של הקאפו. שמו היה וידֶק בעל משולש אדום ואות **P** במשולש, פולני. צעיר כבן 20. רשע מרושע. שונא יהודים מובהק.

על כל בעלי התפקידים היה ממונה מטעם המפקדה איש ס.ס. בדרך כלל איש שהיתה לו ידיעה בשטח עליו היה ממונה. בגערטנריי-קומנדו היה השליט הכל יכול ס.ס. רוטנפירר (רב טוראי) קלאר. נפצע בקרבות ונשלח למחנות-ריכוז לתפקיד מנהלי. בכניסה וביציאה ובמשך העבודה שמרו עלינו שני חיילי ס.ס. חמושים ברובים ולפעמים בליווי כלבי שמירה.

שיטת "הארגון" (גניבות וסחיבות)

במחנות ריכוז הוצא מהמילון הפועל **גנב** (ג.נ.ב) אסירים לא "גנבו" דבר.
הם "ארגנו" לעצמם. אסיר בעל כוח ועמדה שחמד את המעיל הטוב של אסיר אחר – לא לקח לעצמו ולא גנב אותו – אלא היה "מארגן" אותו לעצמו בכל מיני דרכים. אסיר שהשיג (על ידי סחיבה) טבק או מצרך אחר, היה מתפאר שהצליח "לארגן" לעצמו. כל קאפו היה צריך להוכיח כושר "ארגון" כדי להפעיל את "הממלכה" שלו. קאפו ווילי מגארטנריי, היה צריך לדאוג לחומרים שונים כגון מלט, ברזל, עצים, זכוכית ומסמרים וכדומה. הוא היה שולח אסירים ל"באנהוף"-קומנדו "לארגן" חומרים ולהביאם אליו. הקאפו שהיה ממונה על תחנת הרכבת של מחנה דורה, שלח אסירים "לארגן" ירקות טריים כדי שהטבח האסיר שלו יכין לו מטעמים.
הסנדלר של ווילי היה צריך "לארגן" לעצמו חוטים ומחטים וכל החומרים כדי שיוכל להכין את המגפיים. הקאפו מצא נתיבים "לארגן" את החומרים. הוא "ארגן" מהמתפרה בד מפוספס באיכות טובה, כדי שהחייטים יוכלו להכין לו מדי אסיר לפי מידה. אחד העוזרים בנגריה היה צייר רוסי. הקאפו "ארגן" לו עפרונות-צבע ונייר-ציור והלה ישב ימים שלימים וצייר זונות-רחוב בתנוחות-שונות. את התמונות הפורנוגרפיות סיפק לחבריו הקאפואים עבור מצרכים אחרים. "היצירות" האלה סיפקו את היצר המיני המדוכא והעלו את קרנו של קאפו ווילי "כאחד המארגנים" המעולים.
שיטת "הארגון" השתרש כחוק ברזל על גבול המותר. במקביל נתקבלה השיטה כחוק, בלתי-כתוב, כל זמן שלא נתפסת על-חם. נכשלת ונתפסת, נענשת על השלומיאליות. כל אסיר שנתפס בשליחות של הקאפו – קיבל עונש, כגנב שלא מילא את תפקידו כראוי. לא עזר שום תירוץ. להיפך אם טענת שנשלחת על ידי הקאפו לגנוב הרי ענשך היה כפול. גם על זה שהנך מלשין ואינך יודע את חוקי המחנה שאינם חלים על החזק ועל השליט. אם הנך כזה שעדיין לא למדת את חוקי המחנה, סימן שהיית לא מזמן אזרח, היית בבית בזמן שאחרים נאנקו במחנות . גם על זה הנך חייב עונש ומגיע לך מלקות ...
אני השתדלתי להיות תמיד עסוק ויגע בתיקון כלי החקלאות . קול המשור והשחזת הכלים היה צריך לנסר בחלל הגערטנריי, להיות אחד מהמקהלה, בקן-הנמלים, הנע והזע בלי הרף למילוי המשימות של הרייך. מתוך חוש של חיה נרדפת , הייתי בתנועה של "עשיה". רצתי כדי להיות עסוק כאילו הכל בוער סביבי. אותם הכלים שתיקנתי, הורדתי ובדקתי שמא זקוקים לעוד מכה בפטיש. סיגלתי לעצמי תכונה-של-ברומטר למצב רוחו של הקאפו ווילי ההפכפך. לפי נשיפת העשן של המקטרת , ידעתי שעומד לכלות זעמו באסירים שנתונים למרותו. נמוך קומה היה . תוסס ומתוח בקפיץ. היו לו עיני נשר, אף ארוך, ממש אף-יהודי-קלסי, תמיד רץ ומסייר בין הקבוצות השונות שעבדו בשטחי הגינון. המקטרת דמויית מגף, בזוית הפה הקמוץ ובכיסו שקית עור דחוסה טבק. הוא הצליח תמיד "לארגן" לעצמו מכל מיני מקורות, טבק לעישון.
כטוב רוחו עליו, אחרי שאכל טוב ולא היו לו תקלות והערות מצד הממונה ס.ס. רוטנפירר קלאר, היה מסתובב כטוס מנופח. היה עוצר אסיר שחפץ ביקרו בדרך כלל אסיר רוסי (כי ידע לפטפט בשפה הרוסית) והיה פונה אליו בחברה'מניות : "בא הנה ניקולאי (לכל רוסי קרא ניקולאי) , קח טבק וגלגל לך סיגריה... " . בשביל אסירים מעשנים, היה הטבק יותר חשוב מאוכל.
המעשנים הכפייתים היו מגלגלים קצת טבק זול בנייר חום עבה של שקי מלט. היו מציתים את הסיגריה ובולעים את העשן כדי לטעום טעם של טבק.
לעומת זאת כשהיה קאפו ווילי במצב רוח הרגיל התקפני, או כשהיה תופס אסיר מקומנדו אחר שנשלח על ידי הקאפו ההוא "לארגן" קצת ירקות – היה הופך מיד לחיה טורפת, לנשר דורסני.

מחלון הצריף של מחסן הכלים הייתי מציץ לראות אם ווילי תפס קרבן. אם החזיק את פיית המקטרת בין שיניו החורקות ועשן המקטרת מתמר מבין נחיריו וזויות הפה הקמוץ – ידעתי שנתפס "מארגן" מקומנדו אחר.
פעם אחת תפס אסיר רוסי מבוגר עם כמה שתילי גזר תלושים. ווילי פרץ לצריף ביקש ידית של מכוש. אחר כך החליף אותה בידית של את-חפירה, יותר עגולה ויותר יעילה. על יד הקאפו עמד האסיר המבוהל, בעל משולש אדום ואות **R** (רוסי) בתוכו. קאפו ווילי היה לו סדר משלו לפני שניגש להלקות אסיר שסרח. תנאי בל יעבור היה : "קבלת יסורים מתוך אהבה..." . וכך היה משמיע את ההתניה : "אם תשמיע קול צעקה, או גניחה כלשהיא כגון "אוי-ווי" אני מתחיל את הספירה מהתחלה ..." העונש שהוקצב לאסיר הנתפס היה – עשרים מלקות על הישבן החשוף. ההכנה, הדריכות והתנאים, היו חלק מההנאה ומהסיפוק שהקאפו ווילי הפגין לפני ההלקאה. בדבקות של חסיד נלהב, ניגש אל מלאכת העינויים והיה חסר רק ה"לשם יחוד..." שלפני המעשה...
האסיר הנתפס הצדיק את הדין בשתיקה והכין את עצמו לספיגת העשרים. הוא פתח את חגורתו. הפשיל את מכנסי הפסים כלפי מטה. הוריד את חולצת האסיר המפוספסת ועטף את ראשו הקרח. גחן באימה וביראה על "מזבח"-הכסא שהקאפו הכין לו. עיניו הדורסניות של ווילי הציצו לצדדים. כלנו עצרנו את הנשימה. בשתיקה של תפילה עצורה קויתי שלא אשמע שום גניחה. הקאפו לפת בכף היד את מקל-החובלים והחל להנחית על הישבן הנפול של הרוסי, מכה אחר מכה, מאלף ועד כף. אבחת המקלות הדהדה בצריף הכלים. אגלי זיעה נטפו על אפו הנשרי של הקאפו. בחריקת-השנים שלו נשמעו התסכול והזעם של המכה, כשהמוכה חסר הישע עטוף בחולצתו מחכה למכה האחרונה. בהכאת האסיר, הפגין הקאפו את חולשתו ואת זעמו בהיותו כלוא שנים על שנים. ואולי רגז על הקרבן העומד באומץ רוח ומתאפק לספוג את הכאב בלי להשמיע גניחה קלה. השתאיתי על עוז גבורתו של האסיר, שהיה יכול להיות הסבא שלי . השתתפתי בצערו וכאבו שלא יכולתי לעזור לו במאומה. התגאיתי להיות בצד הקרבן.
בגמר המלקות, זרק הקאפו את קת-המרדות על ערימת-הכלים. לקח את המקטרת, דחס לתוכה טבק טרי, הצית אותה, נשף ונשם מהעשן מלא ריאותיו. ניקולאי המוכה, יישר את גבו הכפוף והכאוב. עור הישבן קבל פסים של אודם וכחול, צבעי מכות וחבורות . משך את חולצתו מעל עיניו. לבש אותה. הרים את מכנסיו המופשלים והשחיל לתוכם את החולצה. מגע הבד המחוספס הכאיב לו מאוד. מוכה ומושפל פנה ללכת . טרם ווילי שחרר את קרבנו, קרא לו ואמר ברוסית עילגת כך: "בא הנה ניקולאי, רשום את מספר האסיר שלי ואת השם –אולסון ווילי הפטלינג נומער 1279... כשהמלחמה תגמר אתה תוכל להרוג אותי... "
היה זה ה"הדרן" הקבוע שלו, כל פעם שהעניש אסיר במלקות-רצח. הוא לא האמין שאיפעם יישאר מישהו בחיים במחנות הריכוז. לא האמין שהגרמנים יפסידו את המלחמה. בשעות הרוגז, כשהיה מקבל נזיפה מהס.ס. הממונה עליו – היה הופך לחיית-אדם והיה דורס כל אסיר שנקלע בדרכו.
אפיו ההפכפך והמפותל של הקאפו, היה בעיני חידה לא פתורה. התנהגותו האכזרית מצד אחד ורוחב-לב מאידך. בשעת כעס ורוגז היו לו תגובות לא צפויות . במיוחד היה נוקם ונוטר לאסירים צרפתיים . אותם היה מעביד בעבודות הכי בזויות והכי קשות . היה נכנם לצריף הכלים מגדף וצועק : "הצפרתים הארורים האלה ! ... האגואיסטים המנוולים ההם !!... אני אלמד אותם לקח ! ...השנאה לצרפתים נבעה, מהרצון לגמול להם מידה כנגד מידה. הקאפו היה עצור עם שבויים צרפתים . הם קבלו חבילות-מזון דרך צלב-האדום . האסירים האחרים היו מסתכלים בעינים כלות "כשהארורים ההם..." פתחו את החבילות ואכלו הכל לבד! "אנחנו חתכנו לנו את האצבעות ... והם חתכו את הנקניקיות ..." וע"כ הגיע עת שילם ונקם !... באחד הימים צורף

לגערטנריי-קומנדו אסיר צרפתי, לא יהודי, בחור כבן עשרים וחמש. בשביל קאפו ווילי היתה האות F בתוך המשולש האדום , הסמרטוט האדום של השור הלוחם , כל פעם שהיה נתקל בו היה מציק לו . בתואנה של התרשלות בעבודה, היה מרביץ לו מכות . היה מעביר אותו לעבודות קשות ומספח אותו למובילי הצואה . האסיר הזה ברוב יאושו החליט לשים קץ לסבלו ע"י ריצה לכיוון הגדר המחושמלת . בדרך כלל היה זה מָות בטוח . שומרי ה ס.ס. במגדלי השמירה היו יורים עליו והורגים אותו מיד . למזלו, או לחוסר מזלו, החטיאו הכדורים הראשונים . השומרים ירו עליו בדיוק כשהקאפו היה בשטח . וכאן קרה דבר תמוה ומפליא , הקאפו האכזר הסתער אל האסיר, תפס אותו בכל כוחו משך אותו מסבך הגדר וחוטי התיל אל מחוץ לטווח הירי וטווח מגדלי השמירה, וניצל. הקאפו הכניס אותו לצריף הכלים . הושיב אותו על כסא. הרגיע אותו בכוס מים והחזיר אותו לעבוד בעבודה יותר קלה , בקבוצה של הצעירים . מאותו יום דאג שיקבל את מנת המרק בין הראשונים . היה שולח אותו עם המביאים כדי הקפה בלווי המזכיר והרץ של הקומנדו. שליחות זו נחשבה כסימן לפרוטקציה ונשיאת- חן בעיני הממונים.
הרבה תהיתי על המהפך שחל באיש האכזר הזה , קאפו ווילי, שהפך מאויב לאוהב, דוקא לצרפתי בעל האשמה שלא חילק מחבילותיו לאסירים אחרים ...
במרחק של כ 500 מטר מצריף הכלים , היתה גבעה קטנה ולרגליה מעין מפרץ סלעים כמערה טבעית . שם מיקם הקאפו לול לגידול שפנים , שתיים-שלוש כוורות דבורים ושני אסירים שטיפלו ב"משק" : ויקטור הבלגי שהיה מומחה לפרחים לירקות ולגידול דבורים והסנדלר הרוסי שדאג למגפיו של הקאפו. הפינה הנסתרת הזאת , היתה יוזמתו של הקאפו. ס.ס. רוטנפירר קלאר, שהיה נכה קרבות ונשלח להיות המשגיח ומהפקד של הגערטנריי-קומנדו, היה בסוד הענינים והעלים עין. מדי פעם היה מתכבד מהמטעמים שהקאפו היה מבשל מבשר- השפנים.
באחד הימים רצה ווילי להפתיע את ה ס.ס. , תפס שפן מפוטם כדי לנחור אותו בשביל המפקד. את החיה המסכנה תפס בשתי רגליה הקדמיות והביאה אל צריף הכלים . במצב רוח מרומם שאל אותי אם אני יודע להפשיט את השפן. גם כאן הפעלתי את העקרון של "מומחה לכל" , גייסתי את כל כוחותי הנסתרים עד שהוצאתי את ה"כן" שלי . נזכרתי באותן הפעמים שהיינו רצים מהחדר אל בית השחיטה הכפרי – ה"שלאכטבריק" , לראות איך ר' צבי אייזיק השוחט מטפל בבהמות העומדות לשחיטה . היינו סקרנים גדולים ורצינו לראות את כל התהליך החל מהעברת החלף-הסכין על צוואר העגל או העז ועד נתיזת דם-התמצית על רצפת העץ של בית- השחיטה. אהבתי למשש את הריאות המנופחות כשהקנה בפיו של ר' הירשל שוחר והריאות המנופחות של הבהמה השחוטה מסתירות את הפנים ואת הזקן של השוחט. כל זה עזר לי בשעת המצוקה כשהחלטתי לעמוד בנסיון לשחוט ולהפשיט את השפן. בינתיים נכנס גם ס.ס. הרוטנפירר קלאר. עד שחיפשתי סכין, התרוצץ השפן בידו הלופתת של הקאפו. לא ידעתי במה להתחיל.
"בא הנה, פרל... אני אלמד אותך איך עושים את זה ..." קודם כל יש להמם את השפן ע"י מכה חזקה בערפו. אמר ועשה . החיה המסכנה נשארה תלויה בידו של הקאפו ושתי אזניה פרפרו כביציאת נשמה . תליתי את השפן ההמום על מסמר תקוע בקרש והתחלתי להפשיט את עורו מן הצוואר ולמטה . כך היה מפשיט אברהם מליק הקצב את הטלאים באטליז שלו. ידי רעדה מפחד. ה ס.ס. והקאפו הסתכלו עלי ואצבעותי כמעט שלא נשמעו לי. פחדתי שלא אעשה עבודה נכונה ואענש. תוך כדי ההפשטה שמעתי את שיחתם של שני הגרמנים , הקאפו האסיר וה ס.ס. השליט "אח, אח, נשארו עוד יהודים ... באומשלאק פלאץ ע"י וורשא, עשיתי משהו דומה לעבודתו של היהודי הארור הזה... מאות יהודים הופשטו ונהרגו ערומים ... (פארפלוכטע יודען...) " .
בסוף שנת 1944, בדצמבר היה כבר קר מאוד . ירד גם שלג לפעמים . עיקר העבודה בגערטנריי היה לשמור על החממות כדי שהצמחים לא יקפאו. הקאפו "ארגן" תנורי נפט כדי לחמם את הצמחים . שטחי החקלאות היו מכוסים שלג .. בקר אחד הגענו לעבודה ומצאנו שהשפנים ברחו מהכלוב . כנראה שהרֶץ הפולני וידעק הרשע המרושע, לא סגר את הדלת של הכלוב. קאפו ווילי

נכנס למצב-רוח דורסני והחליט בו במקום לגייס את כל הגערטנריי-קומנדו לחפש את השפנים . הקאפו תכנן כבר את העונש שמגיע לכל אלה שהיה להם שיח ושיג עם השפנים . על פי עקבות בשלג התפזרנו והצלחנו ללכוד את השפנים המבוהלים לפני שהרוטנפירר קלאר הגיע.
במכוורת של ויקטור היתה תקלה יותר חמורה . הסנדלר האישי של הקאפו, המומחה "לארגון" מגפיים עבור הקאפו, לא הבין הרבה בְּדְבורים . מדפיקות הפטיש של הסנדלרות , נפלו הדבורים מרופרופן בתוך הכוורת והרבה מתו.
בדרך כלל מספקים לדבורים מזון מיוחד כגון סוכר לחודשי החורף כשהפריחה עדיים קפואה . רק כך שורדות הדבורים הפועלות עד הלבלוב של פרחי העונה . ויקטור המומחה נכנס בלחץ גדול והחל לעבוד בהחיית הדבורים ובעידודן . הקאפו נרגע כשויקטור שכנע אותו שעד לתקופת האביב , תתאוששנה הכוורות והמכוורת תרחיב את גבולותיה . כך שכך זעמו של הקאפו.
מאורע מיוחד נחרת בזכרוני . בסתיו אותה שנה 1944, נכנס הקאפו באחד הימים לצריף של הכלים, כולו נסער ונזעם, נתן לי פקודה לקחת בול עץ להקציע אותו להחליק אותו בשביל ה ס.ס. את בול העץ הביאו שני חיילים מה "לופטוואפע" שהיתה לה עמדת שמירה והגנה על העיר נורדהאוזן שבקרבת המחנה דורה- מיטלבאו.
את הבול המהוקצע באורך שני מטר תקענו בקרבת המערה של השפניה והמכוורת . כל האסירים שעבדו בקרבת המקום , פונו . מרחוק ראיתי קבוצה של חיילי ס.ס. מלוים חייל אחר לא חמוש, לכוון בול העץ. שמענו יריות ואחרי כרבע שעה ראינו עגלת-יד צבאית בת שני גלגלים נסחבת ע"י שני חיילים ועליה גופה מכוסה בשמיכה צבאית.
מפה לאוזן סיפר הקאפו שחייל ס.ס. נידון למות . כנראה שהיה לו קשר עם המחתרת של האסירים שפעלה במחנה דורה.

הרוקח אשכנזי והכפרי ר' אנשל

בבלוק 141 היו שתי דמויות שנחרתו עמוק בזכרוני . האחת ר' אנשל אינגבר מדראגומירעשט שבמרמורוש. יהודי כבן 50, זקן במונחים של מחנה ריכוז, איש עובד אדמה , כפרי . והדמות השניה צעיר, תמיר וגבוה , פנים עגולות , בעל הופעה יפה . דובר הונגרית וגרמנית – אדון אשכנזי הרוקח מקושיצע-קאשאָ . חבריו קראו לו סתם "קאָשואי". שניהם עבדו בשאכט-קומנדו מס' 11 במנהרה התתקרקעית – מפעל הטילים **V – 1** וְ **V- 2** .
תנאי העבודה שם היו קשים . בגלל חוסר אוויר ואור החשמל – פניהם היו חיוורות . היהודים המתבוללים ההונגריים לא הכירו את היהודים הכפריים שבאזור מרמורוש. הם דיברו ביניהם הונגרית , ואנחנו דברנו יידיש. הרעב אמנם איחד אותנו ובכל זאת היינו אנחנו שונים מההונגרים המודרנים . התגעגענו לירקות , לפרות , ללחם הביתי המשביע, לשפע המים ויבולי השדות ובנוסף הרגשנו צורך לתפילה לחיי בית-הכנסת ולימוד. השתדלנו לא לאבד את לוח-הזמנים של חג ושבת וכדומה. הם היהודים דוברי הונגרית בהיותם רעבים ועיפים היו "מבשלים" ו"מטגנים" כל מיני מאכלים טובים ב"מטבח" הדמיוני שהמציאו. דומני שהיתה זאת תופעה מיוחדת לאסירי מחנות הריכוז יוצאי ודוברי הונגרית – והיא : להרכיב תפריטים ולתאר בפרטי פרטים את אופן הכנתם . בכל שעה פנויה, בעמידה במיפקד, תוך כדי עבודה ובכל הזדמנות היו "מבשלים" מאכלים . בדייקנות היו "שוקלים" את הבשר, את הקמח, את התבלינים וכמות הפלפל-השחור או הפפריקה האדומה – ו"מבשלים" ו"מטגנים"... הם היו "מטגנים" נקניק במערבולת של ביצים מקושקשות . היו מתארים בפרטי פרטים ובגוונים את צורת האפיה והטיגון של תפוחי האדמה . הרכב בְשר-החזיר (בפינו : ה"דבר –אחר") היה מתואר בקפידה ובדייקנות עובי השכבה הראשונה עובי השומן וצבע שכבת- הבשר, לפעמים היתה תוספת של שמנת משלימה את התפריט . היו בין היהודים ההונגרים הרבה מתבוללים ומתנצרים שהגורל היהודי לא פסח עליהם . מתוך התפריט והרכבו ידענו מידת יהדותו. פרק שלם באפיה היה "אפיית-העוגות בהבל-הפה . אנחנו הבינונו את השפה ולא דברנו בה . היינו כארבע שנים תחת שלטון הכיבוש ההונגרי . המבוגרים עוד זכרו את השפה מימי שלטון האוסטרו-הונגרי . לפעמים היינו משחילים בהונגרית ל"מבשל" בגמר ... הכנת האוכל ... "בתאבון אדוני... שכחת לברך על החזיר "שהכל"...
גם מיודענו, האדון אשכנזי הרוקח מקאָשיצע, היה לפעמים מקשיב ומצקצק בשפתים תאוותניות בשעת "הבישול" של חביריו. מתוך השיחות נודע לנו שהיה רוקח ונכנס לגיטו בין האחרונים מכוון שהיה לו סרט לבן על הזרוע (במקום סרט צהוב) . כל היהודים שהתנצרו היו עודנים סרט לבן . היו רבים שזכו להִשלח למשרפות עם הסרט הלבן של מיוחסים ...כנראה שמנגלי היה "עיור- צבעים" ולא הבחין בין לבן לצהוב.
במשטר של מחנה דורה-מיטלבאו לא היה לסרט הלבן שום יתרון. אדון אשכנזי בעל כורחו נחשב כיהודי טוב לעמל ולעבודה, ולגורל היהודי.
ר' אנשל אינגבר חברו לעבודה היה מעריץ את ידידו הרוקח.
הכפריים העריכו תמיד את הרוקח ואת הרופא המורם מעם, אפילו אם היה יהודי מתבולל.
היתה מין הסכמה שבשתיקה שיהודי מלומד ומגולח , אפילו אם הוא עובר על הרבה איסורים והוא מיודד דוקא עם הכומר וראש הכפר ... הרי נסלח לו בגלל למדנותו ועיסוקו הכל כך חשוב ... יחד יצאו בריצה אל קומנדו העבודה ויחד חזרו עייפים ורצוצים . ר' אנשל היה פונה לפינה של החברים והמכרים . מצטרף לתפילה חטופה או מטה אוזן לשמוע "דבר- תורה" .
לפעמים היה מצליח לקבל ב"הלוואה" כזית לחם מהנערים הצעירים . שניו הזהובות היו מבריקות כשהצליח למצא קליפות תפוחי-אדמה או גזר . עיניו היו בורקות עם חיוך עצוב . היה

גונח ומחייך, מנחם ומקווה ליום שיגיע ונזכה להגאל . ביידיש עסיסית היה פונה אל הנערים הצעירים מתענין בעבודתם ובסדר יומם והיה מסתובב כסבא טוב בין נכדיו הצעירים.
הרוקח האדון אשכנזי, הענק הצעיר, היה חוזר מהעבודה כבד גוף ורצוץ נשמה . היה תמיד עצוב ומהורהר. את מנת המרק היה גומא ברעבתנות , שוטף את הכלי ובוהה באפס-מעש על האסירים המתרוצצים כאילו עסוקים בענינים דחופים . עפ"י רוב היה מתבודד בפינת הדרגשים , משתרע על המזרן כאריה פצוע ונרדם בבגדיו עד לצלצול הגונג של הלאגער-שוץ הקורא לקום ולצאת לעבודה.
ריח של סתיו היה באויר . הבקרים היו קרים . הרגליים בנעלי העץ היו הראשונים שהקור פגע בהם . התחלנו למשוך את כובע האסירים מעל קצות האזניים . הקרירות והרוח הזכירו לי את ימי הסליחות של ערב החגים , הימים הנוראים . אז היינו מתכוננים לקראת "המלך המשפט" . היינו קמים בבקר השכם להתפלל ולומר את ה"סליחות" . מהבלוק שלנו, בלוק 141 , היה מרחק ניכר עד למגרש המיפקדים . עברנו במהירות בין הצריפים שפלטו אסירים שעדיין קורי-השֵנָה היו פרושים על עפעפיהם . כל אחד רץ לשלט של קומנדו העבודה שלו ואל הקאפו הנוגש.
באחד המקומות היתה גבעה קטנה שהזכירה לי אחד הגבעות שבכפר . יחד עם שכני ליפא'לע היינו נחפזים ורצים אל ה"אפּעל" . שם היינו מזמזמים את התפילה "א-ל מלך יושב על כסא רחמים" של סדר אמירת הסליחות . לא היה לנו לוח עברי . אסיר אחד מהכפר פּאָליען - גלאָד חיים מאיר פולאק נתמזל מזלו ומצא בין הבגדים של אחד הטרנספורטים היהודיים סידור תפילה קטן מקומט. את המטמון היקר הזה הצליח להוציא מהמתפרה כשזרק את הזבל ושאריות הבד. בקרבת המקום מצא אבן גדולה שקועה ומתחתיה החביא את הסידור . יחידי סגולה יכלו למשש את הסידור ושומרי- סוד יכלו לראותו.
מאחד הטרנספורטים נודע לנו על התאריך המדוייק של שני ימי ראש-השנה. הקומנדו של המתפרה והסנדלריה היה מורכב רובו ככולו מאסירים יהודיים . רובם הגיעו עם הטרנספורט מאושוויץ דרך בוכנוואלד . הרבה מהם היו ממרמורוש, שם היו כל ענפי המלאכה הזעירה בידי יהודים . בבתי המלאכה של הסנדלרים והחייטים בדורה נוצר הווי מסויים . תוך כדי תיקוני הנעליים והבגדים, דברו ביניהם ביידיש. שומרי ה ס.ס. והקצינים התרגלו לשפה ופה ושם השתמשו במלים ביידיש כדי ללעוג ל"יהודונים" המדוכאים . אנחנו שעבדנו בכל מיני מקומות בחוץ, קינאנו בהם בגלל העבודה הנוחה יחסית ובגלל המראה המסודר שלהם בבגדים נקיים תפורים לפי המידה ובגלל הנעליים השלמות והתואמות.
יומיים לפני ראש-השנה ניגש אחד האסירים היהודיים, מהותיקים בבית-המלאכה, שהרגיש שהוא כבר "בן-מעמד" אל קצין ה ס.ס. ובפיו בקשה . ברוב תמימותו או יותר נכון לומר ברוב טפשותו ביקש "התחשבות" ביום החג היהודי, כדי שיוכלו להתפלל תפילה קצרה, כלומר לשחרר אותם לפני הזמן . קשה להבין מדוע סיכן עצמו ואת האחרים בפניה כזאת . הרי כל אסיר ידע שכל פניה בלי רשות אל איש ס.ס. ובפרט אל קצין, כרוכה בסכנת נפשות ממש . כנראה שהדחף לעשות משהוא לקראת זכר החגים, התמימות של היהודי המאמין, ש" שליחי מצוה אינם ניזוקים ..." – טשטשו את ההגיון וביקש מהקצין מה שביקש . תגובתו של הקצין היתה טיפוסית לאנשי ס.ס. עיניו נדלקו באש השנאה . "יא , יא ... יענקל , זי האבן פייערטאגע, פארפלוכטע יודע ..." (כן, כן יענקל, יש לכם ימי חג, יהודי ארור ...) "לאָז ווייטער מאכן ..." (המשך בעבודה שלך ...)
למחרת היום, אחרי סיום יום העבודות הרגיל, המיפקד נגמר והתכוננו ללכת לצריף, לאכול, לקבל את מנת הלחם וחשבנו לארגן תפילה חטופה לכבוד היום . עם סיום ספירת האסירים נשמע זמזום הרמקולים, זמזום המבשר רעות . והקול מכריז : "כל היודן בלוק 141 נשאר על המגרש, משם הולכים לנקות את המחנה ..." ורק אחר כך אנו יכולים "אפּ מארשירן" – לצעוד

אל הצריף ללכת לישון. אנשי ס.ס. בליווי קאפואים החלו להאיץ בנו בדחיפות ובמכות לנקות את המחנה . כל אבן, עץ או חלק מצריף היינו צריכים להרים ולרוץ אל ערימה . כל האסירים האחרים קבלו את מנת האכל והמנוחה ואנחנו המשכנו בנקיון עד רדת החשכה ממש – עונש על החג היהודי שרצינו "לחגוג" כאן על אדמת הרייך השלישי.

אחרי כשעתיים הגיע הזמזום הגואל – כולם צועדים אל הבלוק לישון.

הבלוקאלטעסטער, בעל משולש אדום ואות **N** טבועה בתוכו – הולנדי , ידע שהיהודים קיבלו עונש בנוסף לעבודת ניקוי המחנה, לא קבלנו ארוחת- ערב.

הוא הצליח ל"ארגן" אצל חבריו קצת מרק ולחם בשביל האסירים הנערים . בסוף המלחמה נודע לנו שהיה יהודי ושמר על סודו המסוכן בגבורה.

החג התקדש עם חשכת הלילה . הגעגועים שטפו אותנו . הזכרון וההד הרחוק של ראש השנה השכיח את הרעב ואת ההשפלה . נכנסנו לצריף עייפים דוויים ונכלמים . הרגליים דחפו את הגוף כלפי מעלה לכיוון דרגשי המיטות שלוש הקומות . השתרענו על הקרשים ודממת מוֶת השתררה, היתה זאת דומיה של תפילה אילמת . תפילה של זעקה עמוקה ודוויה . לא היה לנו מחזור של תפילה לא סידור ואף לא דף עם אותיות עבריות . הסידור המוחבא, היה גם הוא בצינוק שלו מתחת לאבן . בעל הסידור , חיים מאיר פולאק לא הספיק לפני החשכה ללכת ולהוציא את הסידור לתפילה כמתוכנן . באזנינו הדהדו התפילות של מעריב ליל ראש השנה של פעם, תפילות שנדמו עם שקשוק הרכבות לבירקנאו . הסתכלנו אחד על השני . היה בנו רצון עז להתפלל דוקא בגלל השנאה של ה ס.ס. . הרצון להתפרץ בזעקה עצורה בעבע בתוכנו כמעין המפכה במעבה האדמה ומחפש דרך לפרוץ . כאן בדלדי-אמותנו המצומצמות שבין הדרגשים, בנעלי העץ הצמודים לרגלים כמו סד, גדרות התיל וגולגולת-המוֶת , בתוך עולם-תעתועים האכזר הזה – דוקא כאן גבר בנו הרצון לגבור, לחיות למרות הכל.

בעיניים ממצמצות שטופות דמעות , עמד ר' משה הזקן , שעון על קרשי הדרגשים . נרגש ונפעם הוא מהרהר על עצמת-הניגוד שבין יום הדין והיושב על "כסא רחמים" לבין הימים והלילות מלאים אכזריות ונעדרי רחמים.

בפתאומיות התנער מהקליפה החיצונית של "מטאטא-רחובות" – של שטראסע-רייניגער קומנדו ופלט צעקה, זעקת שבר : "יידן הרי ליל ראש השנה עכשיו ...! יידן, היינט איז יום-טוב – חג היום ...

קפצנו מהמטות בזריזות . חברי הטוב בן ה - 14 מוואלאָווע, ליפא'לע ווייזער, נעמד על ידי מוכן ומזומן להתפלל . רבים קמו ירדו ותפסו עמדות ליד מיטות הקומותיים . נעמדנו כך שלא ישימו לב מהחלון שאנו מתפללים . שמרנו ליד הדלת שלא נופתע מביקור פתאומי של ס. ס. או קאפו. הזקן ר' משה התחיל תפילת-ערבית על פה בניגון בכייני נוסח חסידי סטמר ואחרים הצטרפו בזמזום ובניגון של תפילת הימים הנוראים . סגרתי לרגע קט את העיניים ושוב ראיתי את בית הכנסת של פעם מואר בהמון נרות ועששיות . דמיינתי את המתפללים בקיטלים לבנים, עומדים כפופים וצפופים ומגלגלים תפילה ודמעה . ככל שהמשכנו להזכר בעוד קטעים מהתפילה כך גבר בנו הרצון לבכות . מעין הדמעות נפתח שוב . היה זה דבר נדיר במחנות . נעלם לגמרי הכוח לבכות . שער הדמעות שהיה מפלט למצוקות היה נעול וסגור . ככל שגברו הצרות והמועקות נתמעט הבכי . יבש המעין ונקצץ הרצון . לפעמים התגעגענו לאותו בכי המקל על הסבל, נשכנו שפתיים והבכי לא בא.

התפילה והזכרונות , בלי השופר ובלי המלכות , המיס את מעטה הקרח הנורא . הפחד גם הוא נעלם לרגע קט . הדומיה הפכה לשאגת-תפילה, הזמזום החל להקיף את כל הנמצאים . אסירים שנרדמו ברוב עייפות , התעוררו והצטרפו למנין . שכחו את המרק שנמנע מפינו , כלם עומדים ומזמזמים את הקדיש ... "לעילא ולעילא... " אמן.

בתפילת-עמידה נתקל הש"ץ בקשיים . הרבה פרקים נשכחו . הוסדר בו במקום שכל מי שיודע או נזכר בקטע מסויים ואפילו שלא לפי הסדר – מוזמן להיות שליח-הציבור . כשהגענו לקטע – תוספת הנאמרת בימים נוראים – "וכתוב לחיים טובים כל בני בריתך" חזר משה הזקן עוד פעם וכולם חזרו אחריו . כולם הרגישו את משמעות המלים ואת האקטואליה שבהן.

שיא ההתרגשות היה כשאנשל אינגבר העיף והיגע, חסיד ויזניץ, ביקש רשות לומר פסוקים מתהילים פרק כ"ד "לדוד מזמור" , כמנהג חסידים בליל ראש השנה.

התפילה ההיא, במצב המסויים , במקום ההוא במחנה דורה-מיטלבאו , באותו ליל ראש השנה של תש"ה בין הדרגשים עמוסי אסירים עייפים – הפכה למחאה אדירה בשעת הסתר הפנים ההיא.

גם הענק העייף, הרוקח אדון אשכנזי מקאשאָ-קושיצע, התעורר ונעמד נדהם ומשתאה. המראה הסוריאליסטי, יהודים תמימים, מורעבים ומושפלים , עומדים בדבקות כזו בתפילה ובוכים בתינוקות לפני אמותיהם, המם אותו . העצמה שבמלים הדהים אותו . איני יודע מה התרחש בעומק נשמתו. אחרי התפילה כשניגשנו אחד לשני לברך ולהתברך בברכת "לשנה טובה תכתב ותחתם ..." כנהוג – התנער קאשאוי זה, כשמשון שהתנער בין עמודי השיש בזעקה "לישועתך קיויתי ה' " !

אדון אשכנזי התחיל להתנשק ברעבתנות מוזרה עם כל מתפלל, נער וזקן . הוא התנצל שכוחו לא עמד לו אז ... הלך מאיש לאיש, הלוך ונשוק הלוך ובכה מבקש ומתחנן שנמחל לו . אחרי שנרגע הסביר לנו את פשר בכיו ובקשת הסליחה . בדמעות עצורות הסביר בהונגרית ואמר: "סלחו לי יהודים יקרים... אני זה שהתרחקתי מכם ... האמינו לי שלא רציתי להתנצר ... אבי הוא שדחפוני לכך. הוא פחד שלא אוכל להתגבר על מוראות המלחמה וחשב שעל ידי ההתנצרות יציל אותי ... אנא קבלוני שוב בחברתכם ..."

עם גבור הקור בלילות והרעב ביום, שקע הרוקח אשכנזי ביאוש . היה חוזר מהעבודה והיה מתבודד באחת הפינות של הבלוק או נשכב על הדרגש ובוהה בתקרה הנמוכה שמעליו . לא היה לו הכוח והדחף להלחם כדי לשרוד . העולם החומרי שחרב עליו, שרידי משפחתו שעלו על המוקד, התישו את כוחותיו ולא היה מסוגל להתחבר כאחד מהחבורה.

האמונה בסדרי העולם הנאור, הכזיבה . אט אט התמוסס ונמוג כנר שעוה . הפך מוזולמן עד שהוצא ממצבת ה "שאכט-קומנדו" לצד ערימת הגופות ...

49

הנער ליפא'לע

ידיד וחבר היה לי במחנה דורה-מיטלבאו. אח לצרה . יותר צעיר ממני . גם הוא הגיע למחנה דורה עם ה"שניידער-שוסטער קומנדו" בסוף חודש מאי 1944 . היה מהעיירה וואָלאָווע בקרפטורוס . שטח שנכבש ב 1940 וסופח להונגריה . ליפא עבד ב"קארטאָפעל- מידדע" . עבדנו בשכנות אחד ליד השני . השטח עליו עבד הקומנדו שלו היה ע"י הגערטנריי . הם עסקו במיצבור ואיחסון תפוחי האדמה עבור מטבח האסירים . נער צנום ונמוך היה . פנים עגולות ועיניים מאירות.. עיני ילד תמים וטהור שזה עתה עזב את ה"חדר" ואת סינרה של אמא.
האסירים המבוגרים שבין היהודים מאותו אזור, השתדלו לקרב את הנערים ולפרוש עליהם את חסותם האבהי . היינו אצלם במעמד של יתומים . היה אתנו יהודי מבוגר בשם שֶבח שהיה מעין "אבי היתומים". היה מנסה בכל דרך לעזור לנערים הצעירים חסרי הנסיון והישע. בגמר יום העבודה, שעה שהיו צריכים להדָחק בין המבוגרים המורעבים כדי להגיע למנת המרק, היה עוזר להם להושיט את הקערה ולהחזיר אותה בלי לאבד טיפה . ר' שבח היה נותן "עצות טובות" איך להתאפק שלא לאכל את מנת הלחם בבת-אחת . איפה ואיך להחביא את שארית הלחם והתוספות : הריבה, המרגרינה ופרוסת הנקניק . בין עשרות הנערים האסירים היהודים, היה ליפא בולט בלהיטותו לקיים מצוות . בזמן הראשון היה נמנע מלאכל את המרק בגלל האיסור של מאכלות אסורים . כששוכנע כי במחנות הריכוז המצוה החשובה ביותר היא "ושמרתם לנפשותיכם" , הבין גם הוא כי קדושת החיים היא היא " קידוש ה' " האמיתי. כפי שהיה רגיל מהבית, קיים גם כאן מצוות שבשיגרה כגון : תפילה , ברכות על אוכל ולימוד על פה . כל מה שלמד ב"חדר" שינן פה . הוא היה בין המשתתפים הנלהבים אצל מורנו הרב מסטרימטערע ר' צבי הירש כהנא . היה נדחק על המזרנים שהיו פרוסים על הרצפה כדי להיות קרוב קרוב ל"מגיד השעור" כאן בישיבה של מטה ... כמובן בלי ספרים , רק על פי הזכרון . היה לו כשרון מיוחד להלהיב ולהדביק אחרים בהתלהבות של עשייה . היה מזכיר להם קטעים מפרשיות השבוע בלי קשר לתאריך האמיתי.
החורף של שנת 1945 הקדים לבא . כך היה נדמה לנו . סבלנו מקור וחשבנו שעוד לא היה חורף קר וקשה כזה . חוסר הויטמינים, הרעב והעבודה המפרכת, היו הגורמים העיקריים לחוסר החום הטבעי בגוף . ידיות כלי העבודה היו קרות וקפואות . ממש נדבקו לכף היד . היינו נושפים לתוך כפות הידיים הקמוצות כדי שהבל הפה יחמם אותן . קצה האף האדים מקור והאזניים החשופות קפאו ודקרו כמחטים . היינו עוטפים את כפות הרגליים בכל מיני שאריות של סמרטוטים או בנייר עבה של שקי המלט, כדי לשמור על החום . העמידה במגרש המיפקדים הקפיאה את כל הגוף . לפעמים היינו נשארים שעה ארוכה במצב של דום ("שטיל-שטאנד") , בגלל שהיתה אי-התאמה בספירת האסירים . דומני שאז גרנו בבלוק מס' 18 שהיה מחולק לשני אגפים : צד אחד גרו שבויים איטלקיים ובצד השני אנחנו היהודים ההונגריים עם אסירים אחרים . היו ימי גשם טורדניים . שקענו ביאוש . אבד לנו החשק להלחם ולהמשיך לחיות . אבד לנו זמן הלוח העברי והתקוה . התאמצנו להזכר איזה יום בשבוע היום . ימי החורף הקצרים היו נראים לנו ארוכים כמו הלילות . מהקבוצה של כאלף אסירים שהגיעה לדורה – מיטלבאו בסוף מאי 1944, נותרנו כמאתיים, מפוזרים בכל מיני קומנדו עבודה . זריקות עדוד קבלנו כשהגיעו טרנספורטים חדשים ממחנות אחרים, היו ביניהם יהודים . מהם ידענו על ר"ח חנוכה ופורים וחגים אחרים. בעיקר שמחנו לדעת שנותרו עוד יהודים . בכל המחנות בהם היו יהודים היתה ההרגשה שהם אחרונים עלי אדמות.

היינו רעבים לשמוע על מצב היהודים במקומות אחרים . היה לנו ממש צורך גופני לדעת תאריכים . היינו מזהים את היום בשבוע לפי תפריט האוכל שקבלנו. כידוע הגרמנים הם אוהבי סדר : תמיד קבלנו ביום מסויים בשבוע אותו האוכל . מרק-הלפת ובתוכו חתיכות בשר-סוס או עצמות-יבשות מרוקנות תוכן – ניתן באותו יום בשבוע . הגוף המצומק היה נע אל העבודה וממנה בטורים קבועים של חמישיות . היינו שלדים ממוספרים בחליפת-פסים . ראשים מגולחים , מכוסים בכומתות משונות ובהם עיניים עמוקות בתוך חורים שקועים . פנים נפולות ועצמות הלחיים בולטות . הרגליים אומנו והורגלו לצעוד בקצב אחיד כשהקול המונוטוני של הקאפו נשמע למרחקים : "שמאל ! " "שמאל ! " . רעש מקוטע של צלילים יבשים של נעלי העץ ההולנדיות היה נשמע מהטורים שמזדחלים על האספלט השחור והקר . כל נעל ונעל והדו.
הדים צולעים וקטועים מרגליים כואבות ומגופות מוכתמי מכות . קולות עמומים של רגליים כושלות שאולי זוהי הצעדה האחרונה שלהן בטרם כל הגוף יעבור למעמד של מוזלמן ומשם לדרך האחרונה הגואלת.
השעה לאחר גמר העבודה והצעדה אל מגרש המיפקדים , היתה שעה של דומיה ומתח . בסיום יום העבודה לא נותר כוח לדבר או לשוחח . היינו סחוטים . רעדנו ופחדנו מזמזום הרמקולים דרכם עברו פקודות היום והשעה . ספירת האסירים נעשתה על ידי הבלוקאלטעסטער וחייל ס.ס .
היתה ציפיה , מתח ודממת מות . אפשר היה לשמוע את נשימתם העצורה המעיקה של האסירים תוך כדי זמזום חוטי-גדרות-התיל המחושמלות . הד מגפיהם של שומרי המחנה אנשי ס.ס. במגדלי השמירה , נשמע כקול קופת-הצדקה של הקבצנים "צדקה תציל ממות " ...
בסוף שנת 1944 היה נראה לנו שהכל סוגר עלינו ומקיף אותנו ללא מוצא. מזג האויר הסגרירי , העכיר את מצב רוחנו הירוד . חיינו בכברת-ארץ מוקפת שומרים אכזריים פעורי מלתעות לבלוע אותנו . היינו אסירים-חסרי- תקוה העומדים יום יום ושעה שעה בנסיון מול הסתר הפנים הנורא. בתוך ים התלאות של מחנות הריכוז , נטלנו אנו היהודים תשעה קבין של יסורים . תמיד נדחקנו לפינה העמוקה ביותר ביָוֵן המצולה של המחנות .
במחצית חודש פברואר 1945 הגיעו אלינו עוד יהודים . לקראת סוף המלחמה העבירו הגרמנים את האסירים ממחנה ריכוז אחד לשני . כנראה כדי לטשטש את עקבות הפשעים . חלק מאסירי אושוויץ הועלה על רכבות בקרונות פתוחים . כשבועיים נסעו עד שהגיעו למחנה ריכוז אחר . באחד מימי ראשון של חודש פברואר ניתנה פקודה דרך מערכת הרמקולים על "סגר- צריפים" ("בלוק-שפערע") . מחצית היום של יום ראשון היה לנו חופש . היה קר מאוד בחוץ . הצטופפנו על הדרגשים כיד להרגיש קצת חום .
הפקודה הבאה היתה : קומנדו "אספלטעריע" יתיצב מיד למיפקד עם המריצות שלהם. משם יצאו אל תחנת הרכבת להוריד את האסירים מהקרונות הפתוחים , אחרי מסע הקור והכפור מאושוויץ לכאן.
לנו אסור היה לצאת מהבלוקים . הצצנו דרך החלונות וראינו שיירה גדולה של אסירים , חלקם קפואים מובלים בעגלות ובמריצות . שורות שורות של צועדים שלובי-זרוע , נעים כשיכורים , שעונים על זרועותיהם של אסירים אחרים . נודע לנו שהיו כלואים בקרונות בלי אוכל ובלי מים בגשם בשלג ובכפור . רבים הגיעו קפואים ממש . אלה שהתגברו והחזיקו מעמד , הובלו לבית-המרחץ הגדול של דורה-מיטלבאו . אחרי רחיצה וטיפול רפואי של צוות הרופאים האסירים , החלפת בגדים ותספורת , התאוששו . גם אנשי ה ס.ס. נראו מאוד נרגשים למראה הטרנספורט הזה של מתים-גוססים מהלכים ועומדים על רגליהם . בתוך הצריפים הסגורים הצטופפנו ליד החלונות ובלשנו בעיניים למצא מכָּר או קרוב בין האסירים החדשים . כולם היו נראים דומים זה לזה . מגודלי שערות , עיניים כבויות , ופנים חוורות כביציאת נשמה.
בימים הבאים התודענו אליהם . פגשתי את ר' מרדכי סבו מהכפר הסמוך לשיף , מריזאווליע.
ר' מרדכי זה היה בעל-מכובד- בעמיו , בעל נכסים . דומני שהיו לו שמונה בנים ובת אחת.

עם אחד הבנים חנן סבו , למדתי בשנת 1939 – 1940 בישיבת "בית אהרן" בסטרימטערע.
ר' מרדכי היה איש חסון בעל גוף, טיפוס אל איכר . לשיף היה שולח כל סוף קיץ את מכונת הדישה שלו, (ה"דרעש-מאשין" ביידיש) , ממקם אותה במשטח העצום ע"י הנהר ולשם היו נוהרים האיכרים , הגויים והיהודים , עם עגלות עמוסות אלומות חיטה לדוש את התבואה , כל אחד בתורו . טרטור מכונת הבנזין , הפעלת המנוע , התכונה של פתיחת העמרים ריח הבנזין והמוץ – היו אטרקציה גדולה בשביל ילדי ה"חדר" והאכרים . לדורה הגיע עם אחד הבנים דומני ששמו היה יוסף . עם פנוי דורה בתחילת אפריל 1945 למחנה ברגן-בלזן – נספה הבן ומרדכי נשאר שוב לבד.
הטרנספורט החדש הפיח קצת רוח חיים , רוח חדשה . אנחנו הותיקים השתדלנו לעזור להם במה שיכולנו . רחרחנו אם יש אצל מישהוא סידור- תפילה או אפילו דף של ספר יהודי או לוח השנה. היינו צמאים לראות אותיות יהודיות . היה לנו חשוב מאוד להתחבר עוד הפעם אל העבר . רצינו להיות מקושרים ומחוברים ולא לאבד את שפיות הדעת.
שיגרת חיינו לא נשתנתה . מזג האויר לא שיבש את סדר היום הגרמני המדוייק והמוכתב . יחד עם חברי ליפא היינו צועדים את המרחק שבין הבלוק שלנו אל מגרש המיפקדים וכל אחד התיצב בקומנדו-עבודה שלו . היו לנו זכרונות משותפים מלימודי ה"חדר" . היינו נזכרים בדמותם של ה"מלמדים" שלנו , שיטותיהם ושגיונותיהם . הזכרונות של ילדות-הלא-כל-כך רחוקה, היו נראים לנו כחלום רחוק מטושטש . לפעמים היינו מפזמים ניגונים מה"חדר" כגון : "ואני בבואי מפדן..." היינו מעלים את תחנוניה של רחל האם "המבכה על בניה ..." היינו שומעים את הקול המבשר "...ושבו בנים לגבולם..." או היינו שרים אחת מקללותיו-ברכותיו של בלעם-היטלר-בן בעור כפי שהמלמד היה מכנה אותו בצוק העתים ... לחברי ליפא היה זכרון ברור וצלול . הוא זכר קטעים שלימים על פה . תפילות של ימות חול ושל שבת . היינו מתנדנדים בין יאוש ותקוה וליפא היה אוחז בציצית הראש כדי להפיח תקוה . כשהיה נדמה לנו שאזל כוח הסבל , דוקא היה הוא, המעודד בבטחון – ובתמימות הפשוטה , היה בו אור אצילי מיוחד שהקרין על סביבתו והדביק אחרים . מתחת למצנפת האסירים שהגרמנים בסרקאזם האכזר שלהם, כינו "טייוועל-מיצצע" כלומר : מצנפת השדים –בהקו שתי עיניו של הנער-הילד עמוקות וזכות כמעיינות חבויים ביער עבות . עיני ילד , שזה עתה, לפני הגירוש, חגג את ה"בר מצוה" שלו. כאמור היה כבן ארבעה עשרה שנה.
כל פעם ששמע שהגיעו אסירים חדשים, היה הוא הראשון למצא את היהודים . מוכן ומזומן לעזור. היה מסתובב בערבים מבלוק לבלוק לגלות אסירים יהודים . ביקורים כאלה היו כרוכים בסיכון רב . אסור היה להסתובב לאחר כיבוי-אורות . השרָת של הבלוקאלטעסטער היה שומר בפתח הבלוק שהאסירים לא יסתובבו ולא יצאו מפתח הצריף . קבלו רשות לצאת למוחראות שמאחורי הצריפים . ה"לאגער-שוץ" (שוטרי מחנה עפ"י רוב במשולש ירוק שהיו רוצחים לשעבר) היו מסתובבים בנבוטים ובפרגולים להכות אסירים ששוטטו במחנה לאחר כיבוי אורות באחד הערבים הרגשתי שליפא איננו במקום מושבו . הבינותי ששוב הלך בשליחותה של איזו-שהיא מצוה . דאגתי לו . כנראה נרדמתי . בחוץ היתה סופה והרוח יבבה בסדקי החלונות של הצריף . פתאום הרגשתי ביד של מישהו המטיילת מתחת לשמיכה שלי . באופן אינסטינקטיבי התחלחלתי . הייתי בטוח שאיזה אסיר מתנכל לי או לפרוסת הלחם החבויה אי- שם בחגורת המכנסיים . ואולי מנסה מישהו לסחוב את חלקי בשמיכה המחממת .
מישמשתי לראות אם נעלי העץ שלי נמצאים במקום . תוך כדי ההתגוננות אני שומע לחישה שקטה : שא שא ש. ש. – חיים ישראל שא . זה אני ליפא מוואלאווע מקומנדו 114 . שיפשפתי את עיני. ידי היו כבדות מעבודת יום אתמול . עדרנו באדמה הקפואה של החורף והשלג . השמיכה שכיסתה אותי ואת שכני נמשכה מעל רגלי . קור הלילה שטף את גופי . מולי עמד חברי ליפא'לע ופניו הוארו באור הקלוש של קיתון ה"שטובע- דינסט" (שרת הבלוק) .

וליפא בשלו ... שא , חיים ישראל , תן ידך השמאלית ... תוך כדי הושטת היד הרגשתי שליפא החזיק בזוג תפילין והוא מגיש לי אותם . "מָשֵׁש וּבָרֵך..." כך פסק ליפא . ומיד הסתלק להעיר עוד חברים כדי לזכותם במצוה.

למחרת סיפר לי , שבטרנספורט החדש שהגיע , דומני מצ'נסטחוב , הצליח אחד האסירים היהודיים להבריח זוג תפילין . בדרך לבית-המרחץ מסר אותן לאסיר יהודי אחר וזה החביא אותן מתחת לערימת אבנים . איכשהוא נודע הדבר לליפא . תוך כדי סכנת-נפשות הוציא את התפילין בחשכת הלילה ועבר מחבר לחבר כדי שימשש את התפילין ויברך.

המגע המלטף ומהמרטיט של התפילין , הברכה החטופה , החיבור של הרצועות השחורות , הרטיט את הלב . החוויה של מישוש-תפילין בתוך התופת של המחנה , חיזקה אותנו לקראת הימים המפרכים הבאים . בבקר רצנו לעבודה בתקוה חדשה ...

הנר הדקיק – חנוכה תש"ה

דצמבר 1944 . החורף היה בעיצומו . יותר נכון הקדים לבא . הימים היו קשים וקרים . שטחי האדמה היו מכוסים שכבת-שלג . עבדתי בגערטנריי-קומנדו . ניקינו את השבילים שהיו מכוסים שלג כדי שנוכל להגיע אל ארגזי- הזריעה.
הרימונו את מכסה הזכוכית כדי שהצמחים יקבלו אויר ושמש . בגדי החורף שקבלנו לא חיממו יותר מבגדי הקיץ . חיכינו ליום הארוך שייגמר . טכס ה"לאוזע-קונטרולע" (בדיקת הכינים) שהיה פעם בשבוע , נתן לנו עידוד . לאחר מכן הלכנו לבית המרחץ הכללי ושם התחממנו במקלחות החמות וטבלנו בבריכת-הקלור שצרבה לנו את העיניים . לפי החישובים של הזקנים שבחבורה ומהאסירים, היהודיים החדשים , ידענו את התאריך של חנוכה הממשמש ובא . כ"ה כסלו אותה שנה חל ביום שני . הדלקת נרות חנוכה , היה אור ליום שני כלומר יום ראשון בערב בו היינו נחים בחצי-יום-מנוחה השבועי . בדרך כלל היינו יושבים בניחותא לשוחח עם החברים או היינו מתקנים את הנעליים או מכינים סכין מאולתרת מחתיכת-פח או מידית של כף לבצוע מנת הלחם . כשבוע לפני חנוכה , דברתי עם הדוד משה קליין על חג החנוכה שבא . נזכרנו באנשי הכפר . בבתים שהיו שקועים בשלג בתקופה הזאת . היו אלה ימים שהאכרים היו יושבים בבקתותיהם . השדות והבוסתנים היו מכוסים שלג . הגויים היו מתכוננים לחג-המולד שלהם והיהודים היו מכינים את החנוכיות והסביבונים . לפני חנוכה היתה תכונה מיוחדת אצל היהודים לקראת שחיטת האווזים , שמירת הבשר והשומן לפסח . שוחט הכפר היה קובע את התור אצל מי לשחוט ובאיזה חצר להתחיל . כילדים לא היינו מודעים לבעיה של צער-בעלי-חיים .
החרחורים של בעלי הכנף השחוטים היו עבורינו פעולה טבעית . הצטנפנו בכובעי העור החמים לבשנו את מעילי החורף הכבדים , נעלנו את המגפיים ויצאנו החוצה לחכות לר' הירשל השוחט. הלה הוציא את סכין השחיטה , היה מעביר את צפורנו על חוד הלהב , מברך "על השחיטה" ומתחיל מיד ובזריזות להעביר את הסכין . אנחנו הילדים היינו עומדים ומשתאים על היצורים הלבנים המחרחרים בגרונות פתוחים ובכנפיים שמוטות . השלג הבוהק היה פרוש כמרבד עצום והנוזל האדום טפטף עליו והכתים אותו בציורי תותי- יער אדמדמים.
התחלנו לחשוב איך להשיג נר לחנוכה . לא ידענו במה להתחיל . היינו קבוצה קטנה שהצטופפה תמיד ביחד בשעות הפנאי כדי לשמוע "חדשות" . בינינו היה יידל ליבוביץ , חייט מומחה מריזאווליע , עזרא הסנדלר מסטרימטערע , למדן וירא-שמים שעבד בסנדלריה של המחנה , ר' שבח ומוואלאָווע , חיים מאיר פולק מגלאָד , רזה נחבא אל הכלים, נכה יד אחת מלידה.
היה לו סידור תפילה קטן מוחבא ועטוף בסמרטוטים . יחידי סגולה זכו להציץ בו כשהיה מוציאו ממקום המסתור . לנערים הצעירים היה נותן למששו בעדינות , ללטפו לאט והוא היה נהנה מהמעמד . הסופר היידי מסיגט יחזקאל רינג ומכרו קויפמן היו בחבורה . היה שם העתונאי והסופר דוד שן . אנשי סיגט והסביבה הכירו אותו בגלל גליונות השבת שהיה מוציא כל יום ששי ("השבת צעטל ") . יודעי ספר התמוגגו ונהנו מהתוכן . היו לו פנים חיוורות ועיניים תכולות לחות ומעליהן גבות עבותות . היה תמיד עטוף בצעיף מאולתר מסמרטוט , הגנה על הצוואר והאזניים מפני הקור . דוד שן היה לו מבט אבהי והיה מעודד את הצעירים שלא יאבדו את התקוה.
הוא עודד אותי לכתב על דמויות שונות מהכפר כגון : "הירשלי הארוך" קבצן ידוע בכל האיזור. כעתונאי הכיר טוב את ההווי הכפרי היהודי שבמרמורוש . השגתי עפרון ורשמתי על נייר עבה חום משקי המלט שבמחנה . הייתי רושם וכותב , לפעמים מקריא לפניו ולפני יחזקאל רינג ואח"כ מחביא את הניירות מתחת לאבן גדולה בגערטנריי.

מורנו הרב מסטרימטערע כבר לא היה אתנו כי נשלח באחד הטרנספורטים להארצונגען (מחנה ריכוז אחר באזור) . דמות מיוחדת היה הדוד משה ועוזרו זיידל מה"שטראסן- רייניגער קומנדו" .

הכרנו חסיד גור שהגיע , דומני , עם שרידי גיטו לודז' – ר' בנימין טננבוים . איש רזה חלש ונמוך , עור ועצמות וכולו רוח ועקשנות . חזק כצור בשמירת מצוות . כל תלאות הגיטו והמחנות שעברו עליו לא הזיזו אותו מאמונתו . התקיים על לחם ומרגרינה ולא אכל מאכלים אסורים.

כאמור נזכרנו בהווי הכפרי והיהודי בתקופת כסלו . בענין השגת נר-חנוכה התיעצתי עם הדוד משה משיף שהיה ידידו של אבי ז"ל . היתה לי תכנית ורציתי לשמוע את דעתי . אמרתי לו ייתכן שאוכל להשיג שעווה לנרות- חנוכה.

כזכור עבדתי בגערטנריי- קומנדו . בין הענפים השונים "ארגן" לו הקאפו גם "גידול דבורים" . בתירוץ כל-שהוא הלכתי לכיוון הפינה המוסתרת שם היו ממוקמות הכוורות של הקאפו . הכרתי היטב את ויקטור הבלגי שעזר תמיד לצעירים שבקומנדו והתיחס אליהם כסבא טוב אל נכדיו . הוא היה המומחה לגידול דבורים . נגשתי אליו וביקשתי קצת שעווה מאחת החלות שרדה עוד בקיץ . השתומם על הבקשה . היה לי קשה להבין את חיתוך דיבורו , גרמנית בהברה פלמית גרונית . היה מתיז את המשפטים דרך השיניים התותבות עד שהיה נדמה כאילו הוא מרוגז . איני יודע מה עבר במוחו על הבקשה המוזרה שלי . ויקטור היה איש מעשה . הלך לאחת האצטבאות שבמחסנו וחזר משם עם חתיכת שעווה בגון חום בהיר וריח דבש נדף ממנה.

עטפתי את השעווה בסמרטוט מחמת עינא- בישא ויצאתי שמח וטוב לב.

חיכיתי לשעת הערב וחזרתי מהעבודה אל הבלוק והמטמון בתרמילי.

את סוד השגת השעווה סיפרתי לדוד משה הזקן ויחד תיכננו יצירת נר-החנוכה לקראת החג הקרב ובא.

ר' משה קליין ניגש אל העבודה בדחילו ורחימו . נטל את ידיו והכין את עצמו לעבודת קודש.

חיפש סמרטוט מתאים ממנו השחיל את החוטים כדי לעשות מהם פתילות.

כמו אז , כשהיה עוד בכפר והיה מכין את מכונת השזירה לעשיית חוטים לציצית , כך היה עכשיו כלו שקוע בהכנות . את השעווה לש כמו בצק של מצה-שמורה , לשם מצוה . תוך כדי גלגול השעווה מילמל "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד ... "

בידיים זריזות רידד את השעווה והכניס את החוטים . גילגל את מצת-השעווה שהפכה לנר זקוף דקיק מוכן להדלקה . נר מהדרין מן המהדרין.

יום ראשון כ"ד כסלו תש"ה , ערב חנוכה . הודענו לחברים שנדליק נר חנוכה מיד לאחר חלוקת המרק . כל אלה שהיו בסוד הענינים התאספו במעבר בין הדרגשים . בעל הסידור , חיים מאיר , פתח את חיתוליו בהם היה עטוף , כאם המגלגלת את חיתולי הרך הנולד לפני טכס ברית- המילה.

בשעת רצון זו , נתן לגעת בדפי הסידור המצומק , העיניים מלאו אושר למראה האותיות הזעירות של " הדלקת נרות- חנוכה" .

האותיות ריצדו ופיזזו והזכירו לנו את הגוילין הנשרפים שאותיותיהן פרחו באויר ...

כאן נעמדו האותיות השחרחרות , יחד עם האסירים היהודים , כשרידים של אלפי בתי כנסיות ובתי מדרשות שבוזזו ונשרפו על מדפי הספרים וארונות הקודש . ככל שהתבוננו בשורות, עצמו וגדלו האותיות מול עינינו כעצמות היבשות שבחזון יחזקאל – לחיל גדול מאוד מאוד ...

כאן במחנה סימל הסידור הקטנטן של חיים מאיר מגלאד , שהיה נגלה ונסתר – מעין עמוד ענן שביום ועמוד אש שבלילה.

בין שורות הדרגשים העמדנו כסא-שרפרף . משני הצדדים הצטופפנו אנחנו . הפכנו להיות חומת מסתור ללהבת הנר . ר' משה הוציא את הנר והדביק אותו לקרש של הכסא . חיים מאיר החזיק את הסידור הפתוח . הגפרור הוצת ורעד מחשמל עבר הנוכחים . שמענו את הברכות וזמזמנו בקול עצור . ענינו אמן אחר שלשת הברכות .

סובבנו את הפנים כדי להציץ בשלהבת הקטנה . הלהבה בערה ועלתה כאותו הסנה שבער ולא אוּכַל.
שעה ארוכה עמדנו עם הגב לנר ועם הפנים לדלת כדי שלא יפתיעו אותנו אורחים לא קרואים ולא רצויים ... הרגשנו סיפוק רב חום והקלה.
מסביבנו רעש והמולה . היתה זאת שעת ארוחת הערב כשהצריפים ויושביהם היו דומים לכוורות של צרעות . אסירים נכנסו ויצאו . האחד מחפש להחליף מרק במרגרינה והשני מוכן להחליף את נעלי העץ בנעלי עור ולהוסיף לעיסקה מנת הלחם והריבה.
בתוך ים הגולגלות המגולחות , מרצד ומהבהב נר דקיק של חנוכה . בוער ודולק , מתלקח ונמשך כלפי מעלה . הקרובים אליו מציצים בגעגועים , מתמזגים בשעווה הנוטפת תוך כדי הזלת דמעות מעינים כלות וכבויות.
אט אט דעך הנר . שעה ארוכה עוד עמדנו סביב הכסא והשרפרף והעלינו זכרונות.
ידידי הסופר והמהפכן יחזקאל בן יהודה לייביש רינג מסיגט , היה גועש ונרגש . הוא קם והתחיל לנאום בלהט של נביא הוזה : ..."יהודים יקרים ! אנחנו צריכים להתכונן מעכשיו ליום המיוחל שלאחר המלחמה ..." יחזקאל החליט ליסד "מפלגה יהודית כל-עולמית ..." מפלגה שתקיף את כל יהודי העולם ותקרא "יידישער פאלקס פראנט" כלומר : "החזית העממית היהודית" ...
אחרי החויה הזאת , הורדנו את נעלי העץ,טפסנו על דרגשי השינה והשתחלנו מתחת לשמיכות.
התכוננו להתחיל שבוע ארוך של המשך החיים בין גדרות התיל.

הקצטניק מאיר'קע מרדום.

כפי שהזכרתי כבר , מתחילת מאי 1944 חל מפנה חיובי אצל הסלקטורים באושוויץ. ארבע מאות וחמישים אלף יהודי הונגריה שהגיעו לאושוויץ , היה המשאב האחרון של כח אדם. במשלוחים האלה השאירו הגרמנים הרבה ילדים צעירים . בין יהודי פולין אסירי מחנות ריכוז כמעט ולא היו ילדים- נערים.

בקומנדו עבודה שלי "גערטנריי-קומנדו 135 " היתה קבוצה גדולה של ילדים הונגריים שהועסקו בכל מיני עבודות . ביניהם היה נער אחד יוצא דופן מפולין מהעיר ראדום או ביידיש: "רודעם" . שמו של הנער היהודי הזה נשאר לי חרוט עמוק בזכרוני . לפי הנסיבות , דומני שלא נשאר זכר ממשפחתו . אני מרגיש חובה קדושה להעלות את זכרו ואת סיפורו.

נער צנום ונמוך קומה היה . ממש ילד , כבן 14 . בהיר עור ועיניים תכולות ,עצובות ומבוהלות. היה לו קול צורמני . שפתיים דקות שהעלו לפעמים חיוך תמים ומהורהר . דיבורו היה מהיר . דיבר גם יידיש וגם פולנית . שמו היה : מאיר (מרק) אפלבוים . כאמור היה יוצא דופן בזה כי לא ניתקלנו בין יהודים יוצאי פולין, בילדים . על כולנו התחבב מאוד . אנחנו קראנו לו מאיר'קע. איני יודע איך ומתי הגיע לדורה-מיטלבאו . ייתכן שהגיע עם חיסול אחד הגיטאות ששרידיו הוכנסו לכאן . באותה התקופה הגיעו שרידי גיטו צ'נסטכוב , לודז' ועוד . מאיר'קע זה "נטמע" מהר בין היהודים ההונגריים , ה"מאדיארים" למרות היידיש הפולנית שלו.

היתה תופעה מוזרה שבודאי חוקרי-השואה יתנו את דעתם עליה והיא : בין אסירים יהודים יוצאי פולין לבין אסירים יהודים יוצאי הונגריה , היה מתח רב.

ההונגרים נקראו בפי אחיהם הפולנים "מאדיארים" והפולנים נקרא "לענדיעל" . (בהונגרית נקראת פולניה : "לענדיעל אורסאג") . אחרי השחרור נודע לי שגם בין הנשים האסירות יוצאי שתי המדינות – לא שררה אהבה רבה . ייתכן שהסיבה היתה פשוטה – השפה . יהודי הונגריה היו מאז ומתמיד "חסידים שוטים" ופטריוטים קנאים למען המולדת – "אמא-הונגריה " . הם שמרו בקנאות יתרה על השפה . דיברו בינם לבין עצמם הונגרית . יהודי פולין דברו יידיש . גם בענין סדר ומשמעת היה פער . אלה , ההונגרים היו כמו היקים ממושמעים וצייתנים לעומת הפולנים שהיו "שלומפרים" " ציניים, דיברו ביידיש והתבדחו בבדיחות כואבות מצחיקות בשפת "שלום עליכם" – שפה שיהודי הונגריה לא הבינו . בשביל יהודי מפולין , ובמידה מסויימת גם בעיני יהודי מרמורוש היו המתבוללים ההונגרים מעין "חצאי יהודים" . אנחנו מצאנו מיד שפה משותפת עם דוברי היידיש הפולנים והרגשנו את שותפות הגורל אתם . היינו סקרנים לשמוע על חיי הגיטאות שם.

הערכנו מאוד את עמידתם האמיצה תחת שלטון הכבוש שנים כה ארוכות.

שמענו על האקציות ועל הפרטיזנים . המחנה דורה שמענו על חיי גיטו לודז' , על ממלכתו של חיים רימקובסקי . בשיחה עם אחד האסירים מהגיטו ההוא , שמעתי את ההסבר איך נבחר יהודי די פשוט כמו רימקובסקי לעמוד בראש הגיטו הענק על מפעליו ובתי המלאכה . וכך סיפר לנו האסיר : המפקדים הגרמנים נכנסו לאחד המפעלים שם עבד רימקובסקי, כמנהל או כבעל המפעל. הושלך הס והקצין שאל : "מי כאן היודנאלטעסטער" ? היהודים הבינו שהם נשאלו: מי כאן היהודי הכי מבוגר, (ביידיש : דער אלטעסטער ייד) . הם הראו על חיים רימקובסקי שהיה בעל שער שיבה . כך נתמנה לראש הגיטו . הסיפור ידוע שהיה מעין "מלך" . הגרמני ניצלו את דמותו לצרכיהם . הם הדפיסו כסף עם תמונתו של רימקובסקי ונתנו לו להתהדר בגינוני מלכות... את הגרסה הזאת להתמנותו של רימקובסקי, שמעתי גם ממר וידבסקי ראש יוצאי לודז' בארץ ישראל.

נחזור למאיר'קע שלנו . כאמור הוא הפך להיות חבר של כולם . התחבב בגלל היידיש המיוחדת שלו והיה כאחד מה"חברה" . בדרך כלל יכולתי לשוחח אתו כשחזרנו מהעבודה . הייתי סקרן לדעת איך הסתדרו בגיטו . ספורו על הגיטו היה מקוטע ומבולבל . היה לי הרושם כאילו מישהו רודף אותו.

באחד מימי ראשון שלאחר הצהרים, חצי יום המנוחה השבועי שלנו , יצאנו מהבלוק והלכנו לנוח מאחורי מגרש המיפקדים . רצינו לחלוץ את העצמות העייפות . לשכוח מהפקודות המטרידות של הקאפו ומנהל העבודה. רצינו להציץ על המגרש הענק הגועש והתוסס בשעת היציאה לעבודה ובשעת הכניסה, רצינו לראות את הביטון הקר הזה איך הוא נראה בשעת רגיעה ומנוחה . היינו שלושה חברים מהקומנדו . הרגשתי שעת-רצון אצל מאיר'קע, ביקשתי ממנו שיספר לנו איך הגיע לדורה-מיטלבאו . תמיד היה מתחמק מהשאלה כאילו שהוא מסתיר סוד כמוס . האזניים היו כרויות ופתוחות ומאיר'קע פתח לספר את פרשת הצלתו מהגיטו . הרבה זמן שמר את הסיפור . מחמת הנסיבות לא היתה לו הזדמנות לספר ולשתף אחרים . לא תמיד היה לו חשק לספר. גם לנו לא עמד הזמן והכוח לשמוע. הרבה פעמים שקענו באפטיה עמוקה שגבלה ביאוש קודר . היו ימים שהפה היה סגור ומסוגר והמחשבות נעו אי שם בין חוויית חלום ככר הלחם לבין מימוש המאוויים להשיג קערת מרק סמיך.

אותו יום ראשון חיממה השמש את האספלט השחור ואנחנו נהנינו משפעת האור והחום . הרגשנו כמו אפרוחים המצטופפים בין הנוצות החמות של אמא-הדוגרת . ימי סוף הקיץ היו ארוכים . הורדנו את החולצה . חלצנו את נעלי העץ ונהנינו מהמנוחה השבועית הזאת . האדמה חיממה את רגלינו היחפות . היתה לי הרגשה של בן- חורין הנשען בהסבה בליל הסדר של פעם. נזכרתי בימים הראשונים של האביב בכפר שלאחר חג-הפסח . השבילים כבר יבשו, האדמה התחממה והחלה להוציא ראשי אגמונים ירוק בהיר , ואנו הזאטוטים קבלנו רשות להוריד נעליים וללכת יחפים . לרגע קט שכחנו את הפרגול של הקאפו . הוצאנו שארית מנת-הלחם מהצרור . כבדנו אחד את השני וישבנו נינוחים לשמוע את סיפורו של חברנו מאיר- מרק אפלבוים.

מאיר'קע היה ה"מזוניק" – בן הזקונים , הילד שכולם פינקו . מיד לאחר הבר-מצוה שלו הכניסו את יהודי ראדום והסביבה לגיטו . מאיר היה רזה וחלש ונראה כבן עשר. בבית היה מחסור במזון. הגרמנים היו תופסים מדי פעם יהודים בעלי כושר עבודה והיו שולחים אותם לטרנספורטים . אביו של מאיר'קע הכיר באחד הכפרים איכר פולני שהיה מוכן תמורת תשלום לקחת את הנער ולהחביא אותו. יום אחד הופיע האיכר. איכשהו עבר את כל המכשולים ובא לקחת את הילד. מאיר'קע הפך למרק, שם עם צלצול גויי. משנה שם - משנה מזל. ביקשו ממנו שידבר רק פולנית ושלא ישכח שהוא יהודי. הילד נפרד מההורים . נשק את המזוזה כמאיר'קע וסגר את הדלת כמרק. ירד עם צרור מטלטליו שהכינו לו והלך עם הגוי אל עגלת האכרים שחיכתה באחד הרחובות הצדדים . עם דמדומי הלילה הגיע לכפר. מקום חשוך, קר וזר. מפוחד ומבוהל נשאר לשבת בתוך העגלה על שק הקש המעוך. הגוי לא הכניס אותו לבית כי לא רצה לשתף את אשתו במבצע . "ידע גוי "נפש בהמתו" – אשת האיכר היתה שונאת ז'ידים מלידה. האיכר סימן למרק באצבעו על שפתיו כאומר : שמור על השתיקה . הוריד את הילד מהעגלה הביא אותה לקרבת הרפת ושם הראה לו את מקום מנוחתו, הבית החדש . צמוד לרפת עמד דיר החזירים . כאן הכין האיכר את המחבוא של מרק. מלפני הרבה זמן הפריד חלק מהדיר ע"י מחיצת קרשים . בתחתית הבור חפר באדמה והנמיך את קרקעיתו ועל ידי זה הגביר את גובה התקרה של הדיר . ריפד את תחתית המחבוא בקש יבש . על פי טביעת עינו של הגוי העריך שהמקום הוא די נוח ומרווח . כאן יוכל הנער הצנום, הז'יד הקטן, לנוח, לישון, ולשכב במשך היום . בלילה הוא יוציא אותו ליישור הרגליים.

יאנק האיכר הבטיח להביא לו שמיכה להתכסות . את ההוראה הכי חשובה השאיר לסוף. הנמיך את הקול ולחש לו כממתיק סוד :דע לך מרק כי " החזירה " שלי אינה יודעת מכל הסיפור.
"ביום תשכב בשקט בלילה אבוא ואטפל בך לפי הצורך ולפי המצב..."
היה מוסכם שכל פעם שיבוא להאכיל את החזירים ואת הפרה ברפת, יפתח את הפשפש הנפרד שלו ויפריש לו מהאוכל שיגיש לחזירים . את קערית האמאיל ישמור מוחבא מתחת למשטח הקש. מאיר'קע התחיל להתרגל למקום המחבוא. הפך את הימים "ללילות" וספר את השעות בהן יגיע האיכר ויביא לו קצת אוכל ושמיכה. האיכר היה בא בהחבא ובשקט. היה פותח את הפשפש ומאיר היה זוחל דרך הפתח הצר של הדיר. בחשכת הלילה היה עושה את צרכיו עד שיאנק גמר לתת מספוא לפרה. במשך הזמן היסווה את הדיר בכל מני ענפים כרותים . האיכר פחד מאוד מאשתו הקטולית האדוקה "הצדקנית", שלא תגלה את סודו. היתה תקופה שעבור קילו סוכר או חבילת תה , היו האיכרים מלשינים ומוסרים לידי הגרמנים יהודים מוסתרים.
בלילות חורף הקרים , היה האיכר מביא למאיר'קע-מרק, פרוות-עור של כבש. כשהקור הגיע עד 20 מעלות מתחת לאפס, היה מוציא אותו מהדיר, מכניס אותו לרפת שהיתה סגורה ואטומה בנויה קורות עץ עבות ומשכיב אותו ממש ע"י הפרה או העגל. יאנק היה מכסה אותו בפרווה ושם ברפת היה נשאר עד לפנות בוקר. כשהיה מגיע להאכיל את הבהמות אז היה פותח את הפשפש שע"י דיר החזירים , מכניס אותו בזריזות מכסה אותו ומסווה את הדיר היטב , כדי שאשתו לא תרגיש שום שנוי כשתגיע לחלוב את הפרה. חלפו ימים שבועות וחודשים ומאיר'קע התרגל לשכניו מעלה הגירה ולטלפיו "הכשרים" של החזיר. בהם בטח שלא יגלו את סודו.
הוא לא זכר את ימי השבוע . לא שבת ולא חג. המאכלים היו אותו הדבר. הלילות והימים היו משתנים רק לפי החום , הקור והרוח . לפי ריח זבל השדות הבין שהעונה משתנית . לפי רוחות הסתיו וקרקור העורבים הבין כי ימי הגשם קרבים . על פי קור הלילה ידע כבר לשער שהחורף קרב.
כל תקופת המסתור לא התרחץ, לא הסתפר ולא גזז את צפורניו. את בגדיו המקומטים והמלוכלכים לא היה יכול לכבס או להחליף . האיכר פחד מתליית כביסה לא מוכרת – מיד היו מזהים והיו חושדים. ביום שכב מאיר'קע מקופל בגומחתו, עמוק קבור במשטח הקש שנטחן ונשחק עם הזמן והפך למוץ. היה מכופף את ברכיו, שם את ידיו הצנומות עליהן וכל כולו מכורך כתינוק במעי אמו. " שכנו " מעבר לקיר הקרשים , השמיע מדי פעם את נחירותיו. לפי דקות הנחירה וקצבותיה הבין שהגיעה שעת האוכל. החזיר הרגיש את צעדיו הקרבים של יאנק והלה היה משמיע נחירת-רווחה. גם מאיר'קע היה מיישר את גבו כדי להתכונן לארוחה שלו. מתוך לעג לרש, היה מאירל מהרהר אם הוא חייב לברך על " תפוחי האדמה " שהם שיריים של החזיר, נודפים ריח רע וזוהמה של הדיר. לפעמים היה נוקש בצבע על הקיר המפריד בינו לבין החזיר – מעין שיחת נימוס של שכנים . החזיר היה מחזיר לו כמה נחירות ואחר כך היה משתתק כאומר לו : שכב מאיר'קע , שכב... היילולו... היילולו... לילה טוב...
החלפנו מקום ישיבה. קמנו מאספלט ועברנו לתעלת הניקוז. מאיר'קע המשיך בשטף סיפור, נשם עמוקות לקראת סוף הסיפור : בקיצור – יום אחד שמע צעדים של מגפיים . לא היו אלה צעדיו הזהירים של האיכר שהכיר אותם חודשים ארוכים.
הפשפש של מאיר'ל נפרץ בבעיטת רגל גסה . מול רובים שלופים זחל החוצה מהגומחה החמה לעין השמש, מול המנצחים הגרמנים ועושי דברם הפולנים.
מאיר'קע שיער שהיתה הלשנה מצד השכנים או אשת האיכר עצמה גילתה את הילד המוסתר, פטפטה עם השכנות וכך נתגלה הפושע המסתתר.
הדבר הראשון שמאיר'קע עשה : עמד מול לוכדיו, נשם עמוקות והכניס מלא לוגמיו מהאויר הצח של השדות המלבלבים, מהול ומתובל בחמימותה של השמש. כמעט ורצה לברך בקול רם

" שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה "... ניסה לעמוד על רגליו הרועדות ולא הצליח. הברכיים הורגלו להיות מקופלות ומוברכות בתוך הגומחה של כלוב החזירים , עמד כארנב מבוהל מוקף כלבי-צייד. שערותיו וצפורניו היו מגודלות ומול פני השמש והאור פילבלו העיניים והיה נראה כאדם הקדמון. בגדיו הסריחו מלכלוך של צואה וזבל של חזירים בהמות ואדם . פניו העדינות הילדותיות היו מכוסות שכבת זוהמה . ריחות של יער ובעלי חיים נדפו ממנו עד שהיה קשה לעמוד בקרבתו. עיניו הכחולות וריסיו הבהירים הציצו ובלטו מתוך הפנים השחורות . היה מוקף חיילים ואנשי שררה ומאיר'קע לא הבין " במה זכה לכבוד שכזה " . " קבלת פנים " שכזו בודאי לא מגיע לו... כל הכבודה עמדה בוהה ומשתאה מול היצור הזה . רבים היו בטוחים שירד מאיזה פלנטה אחרת . האיכרים הצטלבו כל-אימת שהתקרבו אליו כדי למששו. הנער הז'יד, היה דומה יותר לקוף מאשר לבן-אדם . היה מדדה בהילוכו ולסובבים היה נדמה שמשמיע קולות משונים וקטעי הברות ביידיש ובפולנית.

המראה הזה הציל את מאיר'קע ממות מידי. הילד-הקוף הזה התאים למחקרים שהנאצים עשו על הגזע של עם היהודי. הוא אימת את התיאוריה בצורה מוחשית ביותר שהיהודים אינם שייכים בשום פנים ואופן לגזע האדונים , גזע הארי התרבותי האירופאי . בשביל חיל הכיבוש הגרמני היה הילד היהודי במצבו הנוכחי תגלית "מדעית" חשובה . מטמון לא יסולא בפז. את " הילד-הקוף " העבירו למפקדה . הוא צולם מכל הצדדים, כאובייקט ארכיאולוגי נדיר . האכילוהו והשקוהו ושמרו עליו מכל משמר כדי שמצבו העכשוי האוטנטי יישמר לפחות עד יום ראשון הקרוב , בו יציגו את התגלית הנדירה לפני המפקדים הגרמניים במחוז. הם יחליטו מה לעשות במאיר'קע מראדום.

ההמולה שככה בככר העיר. שעות עמד הילד כמוצג קרקסי . מאיר הוכנס לחדר סגור. במפקדה החליטו להחזיר אותו לגיטו ולשלוח אותו למחנה ריכוז עם הטרנספורט הקרוב . כך הגיע מאיר'קע אפלבוים מראדום לדורה- מיטלבאו.

בסוף מרס 1945 פונה מחנה דורה לברגן- בלזן.

גם מאיר'קע הגיע לשם. ב- 14.4.45 שוחררו אסירי ברגן- בלזן ע"י הצבא הבריטי. בין החולים מוכי הטיפוס והכנים שהגיעו עם צלב האדום לשודיה היה גם מאיר'ל. הבריא, התאושש ובשנת 1947 נסע לאמריקה עם קבוצת נערים ניצולי- שואה.

הרב יעקובסון וולף שהיה רב בשטוקהולם ארגן וסידר להם ניירות ומלגות ללמוד בישיבת הרב יצחק אלחנן בניו-יורק . מאיר אפלבוים התפתח ונהיה בחור חמד. שמר על הצוואה של הוריו, לא שכח שהוא יהודי וסיגל לעצמו אורח חיים דתי . ביקר את חבריו בא"י , חיפש את ידידיו מדורה- מיטלבאו. העלינו חוויות ושמחנו מאוד . היו לו פנים שמחות והיה נדמה שקיבל " פצוי- מה " עבור אותן השנים , שנות האימה והרעב , הפחד והמסתור אצל יאנק הגוי.

נסתרות דרכי ההשגחה ואין יודע איך נמדדת סאת-היסורים שם למעלה כששוכן מרומים מנסה בה יושבי מטה . מאיר'קע חזר לאמריקה . שם חלה . גידול ממאיר הכריע את מאיר – בטרם מלאו לו עשרים וחמש שנה . איני יודע אם הספיק לספר את סיפורו ואת גלגוליו. אולי גם שם בנכר כמו כאן בא"י – לא היו מספיק אוזניים כרויות לשמוע את ספורם של הקצטניקים.

זהו ספור של חברי וידידי מאיר'קע-מארק אפלבוים מרוֹדֶם – ראדום שבפולין.

יהא זה יד- ושם ונר נשמה לזכרו.

הדיוקן - " וולברומער רבי"

שנים רבות , אחרי שחרורי מהמחנות , הוגעתי את מוחי בתופעה מוזרה שלקחנו חלק בה והיא: כשהוכנסנו לבין גדרות התיל , מיד הפכנו לאסירים "מושלמים" . בימים הראשונים , אחרי ההרעבה וההשפלה שהיו מיועדות לחנך את האסיר , הרגשתי כאילו אני נמצא כאן מקדמת- דנא. המשפט כגון : "מכאן יש לכם רק דרך-יציאה אחת והיא – דרך הארובה של הקרמטוריום ..." חזר ונשנה בכל קבלת הפנים , בפי מפקדים גבוהים ובפי שומרי מחנות אנשי ס.ס. נמוכי דרגה. מאותו רגע שהתמקמנו בצריף וקבלנו את מקום הלינה על הדרגשים רבי הקומות , היה נדמה לי כאילו חזרתי למקום מוכר . היה נדמה לי שאני נמצא במסגרת החיים הזאת מאז ומעולם.
לא היה שום ערך ושום משמעות לזמן העבר . כל מה שקדם למחנה מוקפת גדרות התיל , הכל התקפל בהויה הלחוצה של סדרי המחנה וחוקותיו . היה נתק מוחלט , טשטוש גמור בין אותו הנער שהיה טבעת בשרשרת ארוכה של המשפחה שחושלה דור דור לבין הנער האסיר הממוספר שריד ושארית בתוך צריפי העץ מלאים אסירים מכל עמי אירופה . חזרתי מהעבודה אכלתי והלכתי לישון . בהיתי על התקרה הנמוכה של הדרגש מעלי והיה נדמה לי שאני מכיר את הקרשים , מזהה את הסיקוסים ואת סדקי הקרשים כמו חריצי מצח מודאג . הייתי נרדם כאילו אף פעם לא ישנתי על מיטה אחרת.
בסוף הקיץ של 1944 היו אזעקות תכופות . אוירוני בנות הברית פקדו את האיזור ונשמעו הפצצות . מפקדת המחנה היתה לחוצה מאוד ונתנה פקודת-קבע : ... "מיד בהישמע אזעקה מפסיקים את העבודה , מתפזרים ושוכבים בלי לנוע ... " בדרך כלל היו האזעקות בצהרי היום. במקום עבודתי ב"גערטנריי-קומנדו" היו כל מיני מקומות מחבא , שם התפזרו האסירים עד להרגעה . אני הייתי רץ לכיוון ערימת-הזבל ופסולת-הגינון . המחנה דורה-מיטלבאו היה בקרבת העיר נורדהאוזן . כאן היה כנראה בית חרושת לנשק ועוד מפעלים אחרים והם היו מטרה לאוירוני האויב.
העובדה שלא הפציצו את קרבת המחנה היתה הוכחה שבנות הברית לא ידעו על המפעל הסודי במעבה-ההר , בו מיצרים טילי V – 1 ו V – 2 .
שעות האזעקה וקולות הנפץ היו בשבילנו כמו משב- רוח צוננת ביום שרב.
התחלנו להרגיש את הטעם המתוק של הנקמה . עם השמע האזעקה הסתובבו החיילים שומרי המחנה והקצינים כמו עכברים מסוממים . את זעמם כילו ב"אשמים" העיקריים הלא הם אנחנו האסירים . עם השמע אות ההרגעה חזרנו לעבודה בהרגשת סיפוק של נקמה.
באותן חצאי שעות של מנוחה מאולצת , הייתי שוכב לצד ערימת הזבל מנסה להעביר בדמיון את בתי הכפר היהודיים . נסיתי לשחזר את בית הכנסת הכפרי שהיה מרכז תוסס לפעילות ולמשחקים – ולא הצלחתי . נסיתי להעלות את דמויות הכפר שגדלתי אתן – הדוד ראש הקהילה , הקבצן הענק "הירשלי הארוך " , את המלמד, אכרים שהכרתי , קרובי משפחה , והעליתי חרס.
לא הצלחתי לשחזר בדימיוני את שבילי הגן שלנו . רציתי להזכר בעץ האגס עם הפרי המתוק שבגזעו היו חורים חלולים בהם קיננו כל שנה צפורי- דרור, ולא יכולתי.
היו ימים שהיינו מפסיקים את העבודה כמה פעמים "בגלל האזעקות , ואני רצתי כמטורף לשכב ובדרך כבר תכננתי איפה "לבקר" בדמיוני היום ...
הייתי סוגר את העיניים ומנסה לראות את הבאר שבחצר , את הפרחים שמאחורי החלונות , עצי השזיפים וחלקת הירקות והתירס , ולא עלה בידי . הייתי נהנה מרעם האוירונים ההולכים לעשות שמות ונקמה בעם האדונים , הייתי שומע את שריקת הרכבות מנורדהאוזן – ולא הייתי

מסוגל להזכר איך נראים הקרונות מבפנים . הכל היה נופל ממסך הדמיון והכל התערבב במיליוני פתיתי וגזירי נייר- מתכת שהאוירונים היו מפזרים כדי לשבש את המכ"ם של ה"לופט- שוץ" (הגנה אוירית) .
הנסיון לשחזר את הנופים של ילדותי הפך אצלי למעין ספורט ועקשנות.
מצד אחד שמחתי לעצם המחשבה שאני הולך "ומטייל" בנופי-ילדותי ומצד שני נבהלתי מהטשטוש ומהשחיקה . שיא השחיקה היה כשהצלחתי בדמיוני לטפס על הסולם שבפרוזדור הבית המשפחתי כדי לעלות על העליה , (הבוידעם) שם החזיקה הסבתא , אם אבי , את הפרות היבשים , השזיפים וחצאי האגוזים , לפסח על יד כלי הפסח . המקום הזה היה אהוב עלי במיוחד בגלל הסוד ששמרתי לעצמי מבלי לספר עליו לאחיותי . פתאום באמצע "הטיפוס" הכל היה נחתך ונמחק . האכזבה , הטשטוש והלחץ המחשבתי היה כל כך עצום עד שהפכתי למין מכונה משופשפת גלגלים הסובבת אל עצמה , ללא תכלית וללא רצון ודחף.
לילות הסתיו של שנת 1944 התארכו . היינו נופלים על המיטות עייפים ורצוצים . לפעמים לא היינו שומעים את יללת הסירנות . ממילא לא זזנו מהמקום . בהשמע האזעקה שרָת-הבלוק (השטובע-דינסט) היה צריך לכבות את האור בקיטון של הבלוקאלטעסטער . היו הרבה ימים של גשם טחב וקור.
הייתי קם עם הגונג המהדהד של הלאגער-שוץ . רץ למוחראה תוך כדי נעילת נעלי העץ . חוזר מהר להסתדר בתור לקפה או לדייסה חמה . הרבה פעמים היתה חלוקת הלחם בבקר לפני היציאה לעבודה ואז עמדתי בעוד תור אחד. משם חיש מהר לעבר מגרש המיפקדים , להתיצב ליד השלט של הקומנדו . פה חיכה הקאפו , השרייבער והפאָרארבייטער , הסתדרנו בחמישיות ויצאנו לעבודה.
שמתי לב שהלילות עברו בלי חלומות . שאלתי את חברי אם חלמו משהו . אף אחד לא נזכר בחלום-כל-שהוא . אין כלל-בלי-יוצא מן הכלל כך – כך לימד אותנו המלמד והמורה בבית הספר.
אני זוכר חלום מקוטע אחד שהיה חוזר ונשנה מפעם לפעם . בדרך כלל אחרי ימים או מאורעות קשים של פחד או עבודת-פרך , והוא : על מגרש הענק של המיפקדים של " האפעל- פלאץ" , רוקדים במעגל רחב מאוד יהודים עטורים זקָנים ופאות ובאמצע המעגל , על הביטון החשוף , שרועה חלה קלועה ענקית , אפויה ושחומה , "חלת שמחת תורה" מכוסה בתכריכין כבר-מינן ויהודי הכפר רוקדים סביבה " הקפות" .
לעומת זאת ביום , כשניסיתי להזכר בדיוקנאות ההם , לא יכולתי בשום פנים.
ייתכן שהנתק והמחיקה של העבר הלא-כל-כך רחוק היו תוצאה של המצב האמיתי בו היינו נתונים . התקוה או יותר נכון האשליה ששוב נחזור ונראה ערים ועיירות על תושביהם , היתה יותר תפילת- שוא מתקוה תמימה . הסיכויים להנצל ממלכודת המות ומהרשת של אכזריות ה ס.ס. , היו קלושים מאוד . כנראה אי שם , בתת-המודע , נמחקו כל אותם הדברים , שאי פעם היו אבני יסוד לבנין פְסיפס החיים , דורות על גבי דורות.
אט אט הפכנו לאסירים-רובוטים . בלי לחשוב , בלי רצון עצמי ובלי דחף לחיים . והשיטה של הנוגשים היתה בנויה כך , לא להשאיר לאסירים-העבדים זמן פנוי למחשבות . הכל היה דחוף וחיוני . אסיר שקיבל את מנת הלחם , היה מתכנן תחבולות איפה להחביא אותו . איך להצמיד את הלחם אל הגוף מתחת לחולצה . ההנאה הראשונה היתה ההרגשה שיש לך "פת בסלך" .
הייתי צריך לתכנן איך לבצוע את הפת לפרוסות דקות . ללקט פירור אחרי פירור תוך כדי העלאת הרוק מעצם התחושה של "ערב"-האכילה . בדרך לקבלת המרק התפללנו מעין "תפילת הדרך" מורכבת מכל מיני בקשות ומאווים , כגון : שבתוך המרק (מי המשרה) יצופו ויעלו כנגדך גם חלקי תפוחי-אדמה או יעלו בגורל חתיכות סלק בהמות . הסתגלנו לעשות כל דבר במהירות

ובריצה . היינו כאותו מלאך בעל אלף העיניים , כי לא ידענו מאיפה ומתי יצוף איש ה ס.ס. או ה"לאגער- שוץ" וימצא פגם בבגדים או בהתנהגותך.
נוכחות של איש ס.ס. הסתיימה תמיד ב"מתנת-יד" או בבעיטת-רגל , ולפעמים סתם הלקאה לסיפוק תאוות הסאדיזם . שכבת לישון , נרדמת מתוך דאגה שמא יגנבו לך נעלי העץ שהשארת מתחת לדרגשים . כבה האור וחשבת שהגעת אל המפלט האחרון של היום , אל חשכת הלילה מתחת לשמיכה המרוטה , לא יכולת להרדם מהפחד שמישהו יסחב לך את השמיכה ויביא אותה אל מישהו אחר . במצב לחוץ ודחוס שכזה הפכת עם הזמן-לא זמן , לדמות כתותה ושחוקה עד דק , חסר חשיבות ומשקל משהו שבין דומן לדמות.
והנה נודע לנו שהגיעו יהודים למחנה , שרידי גיטו צ'נסטחוב שבפולין . נפוצה שמועה שהגיע אתם גם האדמו"ר מוולברום (דומני שהיתה עיירה באיזור קראקו) . השם הזה שליפא'לע חברי העביר וביטא אותו במקורו היידישאי "וולברומער רבי" – הצית את דמיוני וסיקרן אותי . ידידי יחזקאל רינג זכר את שם העיירה . אנשי סיגט זכרו אפילו את "חצר הרבי" . בסודי סודות בלשנו כדי למצוא את מקום מגוריו . בסוד הענין היינו כמה חברים צעירים . מתוך דחף של שליחות החלטנו ללכת לראות במו עינינו את הרבי . נכנסנו לאחד הבלוקים , בו היה אמור להיות.
אחד האסירים דובר יידיש , הוביל אותנו במעבר בין דרגשי-המיטות . על המשטחים , משני הצדדים שכבו אסירים למוח מעמל עבודת-היום . על כסא פשוט , ישב אסיר מוקף אסירים והיה ניכר שהם מגיניו ושומריו הבלתי נראים . זה הזכיר לי אותו מרזב- אבנים של יעקב בחלום הסולם.
החסידים האלה היו שומרי הגחלת שלא תכבה.
שאלנו איפה הרבי , ומישהו מהמקיפים , הצביע בדחילו ורחימו על הדמות היושבת על הכסא.
איש רזה , עור ועצמות , מגולח , לבוש בגדי אסירים מפוספסים , ממוספר ככל אסיר אחר , מצח רחב , זרוע חריצים עמוקים ועיניים חמות בורקות ומאירות . דומני שהיה ממלמל איזושהיא תפילה ואולי חזר על לימודו שעל- פה.
עמדנו מבויישים ומבולבלים כתלמידים לפני הרב . אחד החסידים שראה את המבוכה של הנערים הצעירים האסירים , שבר את השתיקה ואת המבוכה ואמר לנו כמעט בלחישת קודש: "קינדערלעך" – ילָדִי – "זה הרבי " .
התאוששנו . כפי שהיינו רגילים מהבית ,הושטתי את ידי הימנית באמירת " שלום עליכם רבי" . מרוב התרגשות שכחתי לנשק את ידו (כמנהג יהודי-חסידי הונגריה) . גם חברי נגשו והושיטו את ידם ל" שלום עליכם" .
הרבי התבונן בנו . דומני גם הוא הופתע לראות נערים צעירים יהודיים כאן במבוך זה של דורה . הוא התבונן בנו במבט של לטיפה וחמלה . פניתי ללכת והרב הראה לי באצבע לגשת אליו קרוב קרוב . הרבי פתח את כף היד השמאלית ובתוכה החזיק תמונה . צילום , ריבוע קטן , שלשה על שלשה ס"מ וממנה קרנה באור מיוחד דמותו של האדמו"ר , בטרם הוסר עדיו מעליו – בכל הדרת "אדמורותו" : ספודק הדור על ראשו , מצח מבריק של תלמיד-חכם ופניו עטורות בזקן ובפאות . לרגע קט נשארתי כמאובן . ממש לא יכולתי לזוז . חשבתי שיש כאן מעין "תחיית המתים" . עיני שוטטו אל עיניו של הרבי , אל דיוקנו הנורא-הוד של פעם ואל חסידיו הסובבים אותו , אסירים כמונו . בהקיץ ראיתי כאן רבי שהוא אסיר ובדמיונו הלבשתי אותו שוב בבגדי החמודות של פעם . שוב הופיע כאן ועכשיו בזקן ובפאות מקורזלות , נצמדתי עוד פעם אל הצילום הקטן , אל עיניו שהביטו בנו וריצדו כמו מים זכים הנוצצים בבאר עמוקה . חזרנו לכיוון הבלוק מהופנטים מלאי סיפוק.
נזכרתי בסיפורו של המלמד ר' שלמה יאָסל שהיה מתאר כל שנה את סיפורו של יוסף אצל פוטיפר במצרים . הסיפור היה קולח בתיאורים נהדרים על פי המדרש ועל פי " ספר הישר" .

אנחנו ילדי החדר היינו סקרנים ומתוחים לראות איך ינהג יוסף עם אשת האדון שלו . האם יעמוד בנסיון ולא יבייש את "בית יעקב" ... הרבי היה נושף את אפו ודוחס קמצוץ של טביקי לתוך הנחיריים והיה ממשיך : "וַיְהִי היום ויבא לעשות מלאכתו..." התכשיט של יעקב רצה לעשות את מלאכתו של היצר ... ואז מופיע בחלון "דמות דיוקנו של אביו יעקב ... והרבי היה מוסיף נופך משלו : "בשטריימל ובקפטן , בזקן הלבן שהלבין מצרות ובפאותיו המקורזלות ונתן מבט אחד על יוסל'ע הצדיק – וזה הספיק לו להזכר בן מי הוא ונכד של מי הוא " ...
ההצצה הזאת בדיוקן ההוא הנשכח בעת המצוקה ההיא שהיינו נתונים בה – בים השכחה והסתר הפנים – בים בו טבענו יום יום – ההצצה היתה עבורנו עוגן ההצלה.
הדיוקן של ה"וולברומער רבי" החזיר אותנו אל אותם הדמויות טְרום האפר והמשרפות , שכה התקשינו להזכר ולשחזר . לרגע קט החיה לנו את בקעת העצמות והרגשנו ממש תחיית העור והגדים וחיזוק הרוח והתקוה לקראת הבאות.

64

הניתוח ב "קראנקען - רעוויער"

חודש מרס 1945 היה קר מאוד . החורף שהקפיא את הגוף של האסירים , לא מיהר להסתלק , כאילו עשה " יד-אחת " עם הנוגשים כדי להכביד עלינו עוד יותר . היו הרבה ימים של גשם מעורב בפתיתי שלג וכפור.
הבגדים הדקים המפוספסים לא חיממו את הגוף המדולדל . סבלתי מאוד מקור , בעיקר ברגליים. עטפתי את כף הרגל בנייר של שקי מלט – עצה טובה ששמעתי מהאסירים הותיקים שעברו עליהם כמה וכמה חורפים . רשרוש הנייר , נתן הרגשה כאילו הקור מתפוגג . האף וקצות האזניים האדימו מקור . שעות העבודה עברו בעצלתיים . חיכינו לסוף היום שהתארך . כשהגענו , בשעה טובה , אל מגרש המיפקדים , התנענענו כערבות על נחלי המים . רקדנו ונקשנו בנעלי העץ כדי שזרימת הדם תשפיע על חום הגוף . היפחנו לתוך כפות הידיים הקרות הבל- פה כדי לחמם אותן. חיכינו לפקודה הגואלת לצעוד אל הבלוק . כאן יכולנו להתחמם בקערת המרק החם שאמנם לא הספיקה להשביע את הרעב , אבל החמימות שבלפיתת המתכת החמה , העבירה הרגשה נעימה . הצפיפות של האסירים הרעבים והעייפים , חיממה את הצריף . הדוחק שעל דרגשי המיטות , גם הוא הוסיף קצת חום.
באותם הימים , ניחתה עלי צרה צרורה . שתי אצבעות ביד ימין , האצבע והאגודל , התנפחו לי מסיבה לא ידועה לי . בהתחלה , לפי הרגשת הכאב , חשבתי שאולי ננעץ לי קוץ מכת-עץ של אחד הכלים , כלי החקלאות בהם עבדנו . חשדתי שגם אצלי נתגלתה מכת השחין , כל מיני פורונקולים מוגלתיים , שהיתה מנת-חלקם של הרבה אסירים , בגלל חוסר ויטמינים . כל יום שעבר הרגשתי יותר ויותר כאב עד שבשלב מסויים , לא יכולתי להחזיק כלי עבודה ביד ימין . תמרנתי לעבוד ביד שמאל שלא הייתי רגיל כדי שהקאפו לא ירגיש . קבלתי כאבי ראש , כנראה שהיה לי חום . הרגשתי שהכאב מתפשט מקצות שתי האצבעות עד מתחת לבית השחי . הייתי אובד-עצות . באחד הערבים ישבתי לשוחח עם ידידי הסופר יחזקאל רינג מסיגט ועם חברים אחרים , ספרתי להם על המצב אליו נקלעתי . הם לקחו אותי ביד וניגשו אתי אל רופא יהודי שהגיע עם הטרנספורטים ההונגריים ועבד כחובש בבית החולים המרכזי דורה-מיטלבאו . הושטתי לו את היד והוא הבחין מיד בדלקת שהתפשטה מהאגודל עד לבית השחי . היה כבר פס אדום שהתריע על הזיהום שהתפשט . פחדתי "מפסק הדין " ומגזר-הדין ... אני התעקשתי ללכת לעבודה . להתעלם מהכאב ומהנפיחות . ממילא אי אפשר היה להעדר מהעבודה . אחד התפקידים של ה"לאגער-שוץ" היה לבלוש ולבדוק אם האסירים מתחמקים מהעבודה בלי אשור . אסיר שנמצא מסתתר , היה נידון למכות-רצח עד כלות הנשמה . הפרוצדורה היתה : אסיר חולה היה צריך ללכת אל ה"רעוויער" ושם במרפאה קבעו הרופאים אם הוא זכאי ליום-יומיים של "שונונג" (חופש) .
עבר עוד יום . האגודל התנפחה עוד יותר . בשעת חלוקת המרק לא יכולתי להחזיק את קערית האוכל ביד ימין . הייתי רעב . גמעתי את הנוזל החם שהתפשט לי בגוף יחד עם הכאבים של הדלקת . ישבתי בצד במצח קמוטה , ושקעתי בהרהורים איך לצאת מהמלכודת הזאת . הרופא האסיר שראה אותי בכך , ניגש אלי ביוזמתו . הייתי כבר "פציינט " מוכר לו , ואולי ראה בי מעין בן לצרה , בגלל פער הגילים . הרים את שרוולי ואמר לי בפסקנות : " ידידי היקר , פרל הצעיר – אם אתה לא הולך לרעוויער , דע לך שאתה גומר ... " – כל זה אמר בהונגרית עסיסית ... יצאתי לעבודה למחרת . הכאב והנפיחות , המוגלה הדחוסה באגודל , הכריחו אותי להכנע . החלטתי שהיום , לאחר חלוקת המרק , אגש למרפאה ויהי מה . ידידי יחזקאל רינג רצה ללוות אותי ואני לא נתתי לו.

ה" קראנקען-רעוויער " היה בקצה צריפי המגורים , בשטח מגודר מחוץ לתחום של האסירים הבריאים . היו שם שורות שורות של צריפים , בהם שכבו הפצועים שנפגעו במהלך העבודה. כאן היה בית-החולים המרכזי שטיפל בפצועים ובפגועים ממחנות ריכוז סמוכים . החולים אסירים בעלי מעמד וזכויות מיוחסים , קבלו כאן טיפול אחר מסתם " העפטלינג " . כאן היתה הבמה בתיאטרון האבסורד , בהצגת- הראוה של הרייך . מכאן יצא כמובן דיווח אל העולם החיצוני , על ה " יחס האנושי " שבין הרופאים לחולים . המיטות היו מצוחצחות ומבריקות . הלובן המפחיד של הבלוקים . החלונות הצבועים , המכשירים הרפואיים המצוחצחים התלויים על צווארי‏הם של הרופאים חלקם במדי ס.ס. ורובם במדים מפוספסים ועליהם חלוקים לבנים , צנצנות הכביכול – תרופות וגלילי נייר קרפ לחבישה וריח הקלור והאתר – כל זה התערבב עם המשחק האכזר של "רופאים וחולים " במחנה-ריכוז . הרעוויער בדורה היה מעין " מעבר-יבוק " שבין עולם- גופות הנאנחים בפצעיהם ובמחלותיהם לבין מטפליהם הגרמנים.
הרופא הראשי ס.ס. בדרגת קולונל , הסתובב כאימפרטור בחלוק לבן מעומלן , כובעו הצבאי תלוי על הקיר מאחורי גבו הזקוף וגולגולת-המות שמעל למצחיה חרקה בשיניה המפושקות והציצה על הסובבים בסרקזם שטני . רופאים אסירים חובשים וסתם משרתים מהעמים השונים , היו קופאים על מקומם בקבלם פקודה מאנשי ס.ס. הכל- יכולים.
שורות שורות של אסירים חולים היו עומדים בתור למרפאה כדי לקבל מזור ותרופה . כל אסיר שזכה להגיע אל רופא הבודק היה זוכה , למגע הסטטוסקופ . החובש רשם מה שרשם . הכל הותאם לאמנת ג'נבה ... הכל נרשם במדוייק.
הכל דווח מדוגנז ומתוייק . בכתב-יד ברור , בגרמנית במשפטים ארוכים – במונחים רפואיים לטיניים . הדיאגנוזה , הטיפול , שעת הכניסה למרפאה , הקומנדו לו שייך האסיר , המספר והבלוק בו גר , עפ"י איזה סעיף הוא נכנס כאסיר מחנה ריכוז (המשולש היה סעיף הפשע) אצל יהודים כתבו רק " יודע " - אח"כ שעת יציאת הנשמה ולבסוף – על הגופה הקרה שעורטלה מהבגדים , רשם חובש-אסיר את מספרו של האסיר המת שהוצא ממצבת החיים והועבר בעגלת הגופות אל הקרמטוריום . כפי שאמרנו : " אורדנונג מוזט זיין" .
הגיע תורי . אלה שהיו לפני , המאושרים שהיו להם פצעים שטחיים טריים , קבלו את ממרח היודיום וגורשו מהר לבלוק המגורים . בעלי הפורונקולים קילפו את התחבושות שנדבקו אל כפיסי הידיים הרזות . המוגלה והדם פרץ ונזל אט אט , האסירים הושיטו את פצעיהם במבטי תחנונים לחובשים שעשו את העבודה כאילו כפאום שד . מוזולמנים מהעמים השונים , בעיניים כבות וכלות , שרכו את רגליהם הבצקות אל הרעוויער בתקוה שיזכו ליום חופש.
נכנסתי ברגליים כושלות . חובש דובר רוסית ועל ידו הד"ר האסיר שסרט "ARZT" על זרועו קבלו אותי . שניהם התבוננו באצבעותי הנפוחות . הם שוחחו ביניהם קצרות . החובש הרוסי אמר לי ברוסית : מלנקי – חדי סודא , (קטנצ'יק – בא הנה) . רשם את מספרי , מס' הבלוק , השם , ועל פי המשולש הצהוב רשם – יהודי (JUDE) . בגרמנית רצוצה פקד עלי להוריד את הנעליים ולהשאיר אותם בחוץ . לקח אותי לחדר פנימי , ואני נשרך אחריו כנוע ומבוהל . השכיב אותי על דרגש עץ מכוסה סדין . ידי מושטת אל הרופא שעמד מעלי כמלאך " דומה " ואני מוכן ומזומן ל"שחיטה" ... לניתוח . הרופא הושיט לחובש חתיכת מוך טבולה בתמיסת אתר ובזריזות הצמיד אותה לאף שלי . הנחיריים שאפו ונשמו את הריח החריף של האתר ותוך חצי דקה הרגשתי כאילו עשרות תותחים יורים לתוך ראשי החלול . אזני הדהדו מקולות הנפץ המדומים ואח"כ החלו אלפי פעמוני כנסיה להחריש את אזני ונרדמתי.
איני יודע כמה זמן ארך הניתוח שלי . לפי הערכתי כחצי שעה . בחוץ היה עדיין אור יום שלאחר הצהרים . היה סוף מרס היום כבר החל להתארך . הייתי המום, כאוב , מבולבל וחצי רדום.

השאירו אותי על דרגש העץ עד שאתאושש ואהיה מסוגל לעמוד על הרגליים הרועדות . אספתי לי את התרמיל ואת הכובע . החובש פתח את הדלת , שילח אותי החוצה ואמר לי לחכות עד שיקראו את שמי ואת מספרי.
הדבר הדחוף המידי היה , לחפש את נעלי העץ שלי . הייתי מבולבל ולא זכרתי היכן בדיוק הנחתי אותן לפני הניתוח . ההרדמה עוד השפיעה עלי . חפשתי אותן סביב מדרגות הצריף ומצאתי אותן עמוק עמוק כמעט מתחת לרצפת הבלוק . מתוך אינסטינקט החבאתי אותם שם . דאגתי מאוד כי בעונה הגשומה של ימי מרס ובמצבי הבריאותי , היתה זאת משימה בלתי אפשרית שואכל ל"ארגן" לי נעליים . בקושי יכלתי להתכופף ולהוציא את הנעליים . אט אט התישבתי על מדרגות הצריף של המרפאה והתחלתי במבצע "הנעלת נעליים ביד אחת" , ביד שמאל . במאמץ רב השחלתי את רגלי הקפואות לתוך הנעליים ההולנדיות דמויות סירה . ראשי היה כבד עלי כגוש עופרת . ידי הימנית היתה חבושה בשלש שכבות של נייר קרפ מהאצילים ועד קצות האצבעות.
היד כאבה לי מאוד . ניסיתי לכופף את האצבעות מתחת לתחבושת הנייר ולא יכולתי . הייתי בטוח ששתי האצבעות הכואבות , נחתכו והלכו להן . רציתי ללכת לבלוק לנוח , אבל נזכרתי שבלי פתק מהמרפאה אני מסתבך . יחד אתי חיכו עוד הרבה אסירים מטופלים . הם נחרדו כל אימת שדלת המרפאה חרקה על ציריה ונפתחה . כולם חיכו לפתק-החופש הנכסף . הכנסתי את ידי השמאלית לתוך המכנס כדי לחמם אותה . סובבתי את גופי כדי שידי הימנית הפגועה לא תפגע . נשענתי על קיר הקרשים של הצריף . משום מה היה נדמה לי שהם חמימים ומקילים על הכאב.
סוף סוף נשמע קולו של ה"לאופר" מהרעוויער . בידו היה צרור פתקאות.
הושלך הס והיה מתח רב . הקריא את שמות האסירים הזכאים ל"שונונג" (חופש) .
חכיתי בדפיקות- לב ובתפילה חרישית והנה נשמע הקול הגואל המבשר ואומר:
" העפטלינג נומר 55660 מבלוק 18 פרל ישראל , איין טאגע שונונג" , והושיט לי את האשור - פיסת נייר לבן - חום כשבעה על עשרה ס"מ.
אני ממשש באוצרי היקר , מתענג על השורות הקצרצרות :

<u>בלוק 18 , שורה 1</u>

<u>שורה 2 Panariz . Der zeigefinger</u>

<u>שורה 3 מספרי 55660</u> <u>Hat shonung</u>

<u>שורה 4 Ein tage</u>

<u>שורה אחרונה התאריך 28.3.1945</u> .

היה זה ערב פסח י"ד ניסן תש"ה , בו יצאו בני ישראל מארץ מצרים . לפי אגדות חז"ל נרפאו כל החולים כדי שיהיו כשירים למסע החופש , אחרי שהות של מאתיים ועשר שנים במחנה " מיטלבאו " של פיתום ורעמסס ...
שמחתי מאוד לקבל יום מנוחה , חלום של כל אסיר . שמחתי היתה מהולה בכאב שהרגשתי ביד החבושה ובדאגה ליום המחרת . כאמור הייתי בטוח שנכרתו לי שתי האצבעות . אם לא אקבל עוד חופש , לא אוכל בשום פנים לעבוד . הפחד הגדול שלי היה שמא אשלח בטרנספורט של המוזולמנים , חסרי התועלת והתקוה , שגורלם היה נחרץ . לאט לאט הם כבו וכלו מיום ליום.
פחדתי מהציד של הלאגער-שוץ שאספו את האסירים כבויי העיניים , דלי הגוף ומדדי הרגליים לתוך המשאיות הנגררות ונשלחו לטרנספורט ומשם אל ערימות הגופות.
ידידי מהקומנדו וחברי הטוב הסופר יחזקאל רינג , פינקו אותי , שמרו לי על התרמיל שהיה בו כל רכושי : הסכין והכף המאולתרים , מחט , סמרטוטים וקרעי נייר ואחרון אחרון חביב – שארית הלחם שהצלחתי לשמור . הרופא- החובש היהודי שיעץ לי ללכת למרפאה עודד אותי.
הוא קרא את הפתק . מתוך הממצא הבין שביתקו את האצבעות ולא נכרתו . לא השתכנעתי כי לא הרגשתי אותן בכלל . היו לי כאבים חזקים בכל תנודה ותזוזה של היד.

נרדמתי מתוך הרגשת הקלה ומתוך חדוות יום החופש שמחכה לי . חברי ליפא'לע , מקרפטו-רוס ביקש מהשכנים למיטה שיפנו לי מקום קיצוני ליד קיר הבלוק כדי שהיד הכואבת תהיה מוגנת.
הגונג של השכמת הבוקר נשמע כרגיל . כלם קמו כנשוכי נחש . גם החולים הפטורים מלצאת לעבודה , היו צריכים לקום להתלבש , לקבל את מנת הלחם והאוכל ולרוץ אל מגרש המפקדים.
אחרי הספירה וההתפזרות לקומנדו- עבודה , חזרו החולים הנופשים אל הבלוק לנוח.
אחר הצהרים של 29.3.45 הלכתי שוב אל המרפאה להחליף תחבושת ולשמוע על המשך הטיפול . עדיין התהלכתי בהרגשה שבלי האצבעות לא אוכל לעבוד וגורלי נחרץ . מרחוק שמעתי את קבוצות העבודה שחזרו אל המחנה . ליד המרפאה התאספו עוד ועוד אסירים , מי כפצוע טרי ומי כמטופל בהמשכים . הגיע תורי . החובש התחיל לקלף את נייר-הקרפ שנדבק מהמוגלה ומהדם . לא הסרתי את העיניים . הייתי סקרן לדעת מה עלה בגורל האצבעות , והנה ההפתעה הנעימה והמרגיעה – שתי האצבעות ישנן . הן נראות "כלאחר פוגרום " , מבותקות וחתוכות לאורכן ובתוך החתך צינוריות גומי לניקוז המוגלה . בזריזות ובמהירות ניקה החובש את הפצע . שם משחה כל שהיא ושוב גלגל סביב היד שלש שכבות של נייר תחבושת-קרפ .
נשלחתי החוצה לחכות ליד דלת הרעוויער , שם יקריא ה"לאופר" את פתקי ה" שונונג " (החופשה) , הפתק שחורץ גורלות לשבט או לחסד.
הערכתי את מצבי החדש בהשוואה ליום הקודם . עשיתי מעין מאזן . מצד אחד אצבעותי הן אתי חתוכות וחבולות , דוויות ומדממות , ומצד שני ישנה התקוה שהמוגלה תיעלם ותתנקז , צינורית הגומי תישלף וחצאי האצבעות יתאחו שוב ואוכל איכשהו להמשיך לתפקד בקומנדו-גערטנריי שלי.
פחדתי שהקאפו יראה שאיני עובד כרגיל וכראוי , יוציא אותי ממצבת העבודה ואז גורלי נחרץ. בדרך כלל היו נשלחים אנשים כאלה לאחד המחנות הנילוים אל דורה-מיטלבאו כמו אלריך והרצונגן שהיו ידועים בתנאים האכזריים והקשים . כך ישבתי והרהרתי בזמן ההמתנה שבין חבישת היד לבין קבלת אשור החופשה.
הושלך הס . השרייבער של הרעוויער , אסיר פוליטי עם אות P במשולש האדום , הופיע בפתח המשרד והחל לקרא את שמות האסירים ומספריהם שבאו היום לטיפול . זה היה ב 29 למרס 1945 , לפי הלוח שבזכרון אסירים היהודים המבוגרים – ט"ו בניסן יום ראשון של פסח תש"ה.
הזכרונות עלו והזכירו נשכחות . ביום שכזה היינו לובשים את בגדי החג וכלי הפסח המיוחדים היו מקשטים את הבית ואת השולחנות לקראת ליל הסדר השני . הריחות המיוחדים של שמן הזית ושומן האווזים המומס היו ממלאים את הבית והרגשה של התרוממות וחגיגה אפפה את כל המשפחות . אפילו הסדינים והוילונות היו לובשים לובן וחג , כשרים לפסח למהדרין . כנראה הכאב החד שפילח את גופי מדי פעם והבוהק הלבן של נייר-הקרפ על ידי החבישה , הצלילו את מחשבותי ויכולתי להזכר בכל פרט ופרט של הבית , בית הכנסת , הכלים והקיטל של אבי ודודי.
זיהיתי את הריחות של הירקות הטריות שהוצאו מעמקי אדמה לכבוד פסח . הציפיה לפתק- של הגאולה , של עוד יום-יומיים של מנוחה , טלטלה אותי מ"עבדות לחירות " ומשעבוד של כמעט גאולה ... כל פעם שהשרייבער קרא שם ומסר את האשור לאסיר ושמי לא הוקרא עדיין , הרגשתי כאילו אט אט נפער בור עמוק מתחת לרגלי הכושלות ואני עומד להדרדר לתוכו.
כשנגמר טכס קריאת האישורים ושמי לא הופיע , הרגשתי יאוש גדול , כאילו השמים נפלו עלי ועננים שחורים סגרו עלי מכל צד . מעין מצוק ומצור . נזכרתי בתיאור של הרבי שלמה יאסל , מלמדי היקר , כשתיאר את מצב בני ישראל בצאתם ממצרים : " המצרים הרודפים מצד אחד והים הגועש והשוצף מצד שני ובני ישראל באמצע זועקים וצועקים ... משה העלף ! (משה עזור!) .

חפנתי את מצחי לכף ידי השמאלית הבריאה ולא ידעתי מה לעשות . לפי חוקי המחנה , אסיר שאינו מקבל חופש מחלה חייב להתיצב לקומנדו- עבודה ולעבוד . בדבר אחד הייתי בטוח והוא שאיני מסוגל עדיין לעבוד . הייתי יום אחד אחרי הניתוח . ככלב מוכה , מבוייש ועצוב , קפלתי את עצמי . ישרתי את תחבושתי והתישבתי על מדרגת העץ של מרפאת הקראנקען- רעוויער. גשם דק החל לזלוף . עננים אפורים הנמיכו וסגרו את מתחם הצריפים שבתוך גדרי- התיל. הגגות של הבלוקים הרעיפו טיפות גשם על האסירים . החולצות המפוספסות שנתפרו מבד מיוחד , התכווצו והתקשו מהרטיבות ונדבקו אל הגוף השלדי הרזה שרעד מקור . המאושרים שהחזיקו את פתק החופשה , חזרו מעודדים אל הצריף שלהם ואני עדיין יושב ובוהה : איך אצא מחר לעבודה בקומנדו גערטנריי 135 ? .

ישבתי מכונס ומהורהר , כמעט משותק . לא הייתי מסוגל להרים את הראש.

להפתעתי שמעתי קול קורא לי : פרל ! was machs du hier ? (מה אתה עושה פה?) .

היה זה השרייבער של גערטנריי שבא בשליחות של הקאפו וליווה אסיר שנפצע.

הכרתי אותו כבחור הגון ואנושי , צ'כי כבן 25 אסיר פוליטי . כל בקר וערב ביציאה לעבודה ובכניסה למחנה היה מקריא את שמות הנוכחים . הוא ראה אותי כולי מכווץ וחבוש כמומיה מצרית ואני מספר לו בגרמנית פשוטה : "רק אתמול נותחתי , קבלתי רק יום אחד שונונג והיום אחרי החלפת התחבושת , שמי לא הוקרא להמשך הטיפול ... " . באופן ספונטני לפת את ידי ואמר : " בא אתי ! " הוא משך אותי לכיוון המזכירות של ה" קראנקען-באו " .

היה כולו רועש וגועש על העול שנעשה לי . היות והוא היה בעל תפקיד עם סרט על הזרוע " שרייבער " , לבוש בגדים של " בעלי עמדה " ומתחת לבית שחיו החזיק את תיק הנוכחים של קומנדו-גערטנריי , לא יהודי – העיז להכנס לתוך לוע הארי . אני נשרכתי אחריו בבגדי המקומטים , (בימים האחרונים לא הורדתי את בגדי בלינת הלילה בגלל הכאבים ביד ובגלל התחבושת) כובע-שדים (teiwel müzze) על ראשי , משולש צהוב , יהודי רזה ומצומק , נעמד אחרי השרייבער בתוך "קודש הקודשים " של הרעוויער . אורות דלוקים על שולחנות הכתיבה . אנשי ס.ס. קצינים זוטרים ובעלי דרגה גבוהה , אצים רצים עם ניירות ורשימות . מדי פעם נשמע נקישות המגפיים המצוחצחות של חיילים המצדיעים בהכנעה רצינית בפני הקצינים . רופאים-אסירים ולבלרים מהעמים השונים בחלוקים לבנים ומתחתיהם בגדי-אסירים מפוספסים על מספריהם ומשולשיהם , כולם מבוהלים למלא פקודות הממונים עליהם כי הרי חייהם נתונים בחסדי מצב רוחם . הכל בוהק בלובן הנקיון ובסדר מופתי . השרייבער שלי מחפש את קאפו-רעוויער , לשטוח בפניו את העול שנעשה לאסיר שלו - זה אני - . מאחד השולחנות זינק הקאפו. כנמר רעב המתנפל על טרפו. היה לו משולש ירוק אות D כלומר גרמני שהיה בבית סוהר, פושע פלילי וכאן על תקן " עבד כי ימלוך " . יותר נכון : עבד רוצח.

הלה מדד אותי במבטי בוז ורוגז , פתח את פיו הפעור בשצף-קצף כאילו נצוצות-אש ניתזו מבין שיניו ופנה אל השרייבער טוב הלב : " איך העזת להכניס לכאן את היהודי המלוכלך הזה! את ה schwein jude הכנסת למשרד הרעוויער ? ! את ה scheishaufe הבאת לכאן? ! ראוס ! ראוס ! מיד ראוס ! בלובלין הוצאנו להורג אלפי יהודים ! ואתה מכניס לכאן את ערימת הצואה הזה ? !!! ראוס! .

השרייבער תפס את ידי . עשינו "בואי בשלום " ויצאנו החוצה . בשקט ובלי התרגשות יתרה אמר לי השרייבער : " חכה לי כאן פרל ... " פנה אל מי שפנה , נכנס אל המרפאה שם נותחתי. אחרי כמה דקות יצא בפנים מאירות ובצעדת-ניצחון והושיט לי את הפתק הגואל שאני מחזיק עד היום . באותו פתק שקבלתי ביום הראשון חופשה עד ל 29.3.45 , נוסף שורה עם חותמת ... Heft. 55660 hat schonung bis עד – 30.3.45 . למחרת 31.3.45 היה שבת , איכשהו השתלבתי בתוך הקומנדו ועברתי בשלום את יום העבודה. התחלתי כבר לשחרר את האצבעות.

ישבנו ו "חגגנו " שבת חול המועד פסח תש"ה . סיפרתי לידידי רינג את הרפתקאותיו של השרייבער . ישב אתנו אסיר חדש שהגיע עם אחד הטרנספורטים , שריד אחד הגיטאות שבפולניה , ר' בנימין טננבאום . חסיד גור או בלז היה . במחשך הגדול של המחנה , היה ר' בנימין לפיד-אש- בוער . אסיר מצומק נמוך קומה כבן ארבעים וחמש וכולו רוח והתלהבות.
היתה בו מסירות- נפש תמימה . נשמר , עד כמה שהיה יכול , לא לאכל בשר טרף.
בפסח לא נגע בלחם והסתפק בכל מיני מצרכים כדי לעבור את הפסח מבלי לאכל "חמץ- בעין" .
הוא ראה את עצמו כשליח . היה עודד את הצעירים והיה בעל אמונה חזקה , כולו להט ואהבה לאלוקים ולאדם.
אותו ערב שבין שבת ליום ראשון , עליתי בכוחות יד אחת על הדרגש . ידי כאבה פחות . היתה לי הרגשה שלמחרת שהוא חצי יום עבודה , אהיה מסוגל לחזור לאיתני . נרדמתי מתוך הכרת התודה והנס של השרייבער שהגיע ממש כשכלו כבר כל הקצין . נזכרתי באחת הסליחות שנתחברה בימי מסעי הצלב של תתנ"ו , במאה האחד עשרה , תפילה ותחינה המבטאה את האמונה העמוקה של מקדשי השם וכך אומר המחבר:

" הַלוֹבֵשׁ צְדָקָה וְלוֹ כַּמְעִיל עֲטוּיָה
וּמַכָּה עַצְמָה מְתַקֵּן רְטִיָּה ... " .

פנוי מחנה דורה - מיטלבאו

בסוף מרס של שנת 1945 החלו לפקוד אותנו אירוני בנות-הברית ביתר תכיפות . היו אזעקות ביום ובלילה . ההפצצות על העיר הסמוכה נורדהאוזן , הרעישו את כל הסביבה . התפלאנו שהמפציצים פסחו על המחנה ועל המפעל של – V 1 וְ – V 2 . הכניסות למנהרות היו מוסוות היטב ואולי לא ידעו בנות הברית על קיום אולמות היצור של הטילים . לפי חישוביו של ויקטור הבלגי בגערטנריי- קומנדו , לא ירחק היום ונופצץ גם אנחנו.
הוא זיהה אוירוני- סיור שחגו מעל שטח המחנה.
היתה לנו הרגשה שעומד לקרות משהו . נסינו למצא סימנים של גאולה . היו שמועות שבחזית המלחמה סופגים הגרמנים מכות ומפלות . אנחנו לא ראינו הקלה כלשהי בחיי היום-יום . מצב הרוח היה עולה ויורד כמטוטלת של שעון-קיר . כשקיבלנו את מנת הלחם וקערת המרק – גברה התקוה וכשהעירו אותנו השכם בבקר לצאת לעבודה – ירדנו לתחתית מדרגת היאוש . יום רדף יום ולא ראינו שום ניצני-גאולה . היינו נרדמים מתוך געגועים לימים יותר טובים . בהינו בעיניים פתוחות אל התקרה הנמוכה של דרגשי השינה שמעלינו . הרהרנו שוב ושוב : איך נדע ומתי נראה סימן כלשהו של שנוי-לטובה . הרי היהודים היו מומחים לחישובי הקץ . מנוסים בתקוות גדולות ובאכזבות עוד יותר גדולות . יהודים הצטיינו במגלי-טמירין ובמחשבי קצין . חיפשו אות וסימן לפני ביאת הגואל.
בתקופות הקשות ביותר ראו גם סימני גאולה . יהודים אחלו זה לזה , דור לדור , לזכות ולשמוע קול שופרו של משיח . טובי השמיעה וחדי החושים ,שמעו קול נחירותיו של החמור עליו הוא בא רכוב . משום מה לא אהבו היהודים את הטוב שבא בהפתעה . אצלינו אצל אסירי המחנה היהודיים , הסימן ליום הגאולה היה "אי-השמיעה " כלומר אחלנו לעצמנו שנזכה לא לשמוע את "קול הגונג " של הלאגער-שוץ . סימן זה היה בידינו : באותו בוקר שקול "הגונג " לא יהדהד להשכמה – אז נדע כי עת השחרור הגיע . כך היינו יושבים מכונסים או שוכבים על המיטות עייפים ורצוצים והיינו מאחלים לאותו יום שלא יגרשו אותנו מהמיטות החמות אל מגרש המיפקדים.
התקרבנו לסוף מרס 1945 , ניסן , חודש מתאים לגאולה – הוא החודש בן המזל לישראל ולפי התלמוד : " בניסן נגאלו אבותינו ובניסן עתידין להגאל " ... כך למדנו בחדר.
פתק החופשה שלי של הניתוח פג תקפו . יום 31.3.45 יצאתי כבר לעבודה . איכשהו עבר עלי היום . שוחררנו יותר מוקדם מהרגיל . מצב הרוח היה שפוף כפתגם יהודי רומא : " מצב רוח של יהודי בצאת השבת " (Come il jeudio dello shabat uscente).
היינו מאד עייפים והתגעגענו לקצת מנוחה . בכליון עיניים חיכינו ליום ראשון בו קבלנו חצי יום חופש.
והנה הגיע היום המיוחל . יום ראשון של אחד באפריל 1945 , נדם ה "גונג " של הלאגער- שוץ. התעוררנו מתוך הרגל , הוצאנו את הידיים מתחת לשמיכות החמות , הצצנו בחלונות הקטנים של הצריף – והנה אור יום . שעונים לא היו . שערנו שהיום כבר די גדול ואין יציאה לעבודה . הסתכלנו אל עבר החצי השני של בלוק 18 בו היו שבויים איטלקים , גם הן שוכבים על דרגשיהם . היינו מופתעים והמומים.
התחלנו לחשוב ולהסביר לעצמנו את הסיבה לאי ההשכמה . דברנו אחד אל השני בלחש מתוך רעדת-גיל . המתח הורגש באויר . הורגלנו לעשות כל דבר וכל תזוזה בפקודה . לא יכולנו לקום ולהתלבש כי לא נצטוינו . חיכינו לקבל פקודה מהבלוקאלטעסטער או מהקאפו.

אחרי כמחצית השעה נשמע זימזום מערכת הרמקולים , (אותו רעד וזימזום שהעביר בי צמרמורת שנים רבות לאחר מכן כשהייתי חייל בצה"ל , הייתי מקבל "עור אווז" כשנפתח הרמקול להשמיע הודעה) . עמדו להשמיע פקודה.
זקפנו אזניים כמו ארנבות מבוהלות . והנה ההודעה : " דאס גאנצע היר- הערען! " (Das ganze hier hören) ... אנו מפנים את מחנה דורה-מיטלבאו ... כלם להיות קשובים לפקודות שתבאנה ! ...
כל סדרי המחנה הרגילים בוטלו . אין חלוקת אוכל ואין יציאה לעבודה . ההרגשה היתה כמו ציפיה לרעידת-אדמה שניה . ראינו שהלאגער-אלטעסטער הגיע ויחד עם ראש הבלוק אספו את התרמילים הצבאיים מהשבויים האיטלקיים.
אחרי זמן מה שוב זימזם הרמקול וניתנה פקודה לקום , להתלבש ולצאת אל מגרש המיפקדים , להסתדר בשורות של חמישיות . הוזהרנו לא להתמרד , לא לגרום לאי-סדר ולהתפרעות . כל מי שלא יישָׁמע להוראות הממונים ייָרֶה על המקום.
על מגרש המיפקדים חיכו לנו קאפואים . כל קבוצה של כמאה אסירים צעדה אל מחסן הבגדים (Gereite kammer). מכאן צעדנו אל מחסן המזון (Lebensmitel Kammer). כאן קבלנו ככר לחם שלם (כ 500 – 600 גר') קופסת שימורים אחת (שומן ובשר) , כל זה אספקה לשלשה ימים , כך נאמר לנו . משם צעדנו במהירות לכיוון תחנת הרכבת.
שומרי ס.ס. לבושים בגדי-חורף חדשים ובמגפיים מצוחצחות , החלו להאיץ בנו שנצעד יותר מהר . בדורה-מטלבאו היו כשנים-עשר אלף אסירים והגרמנים פחדו מאוד ממהומות בלתי צפויות . מדי פעם הדהדו האזהרות משליטי המחנה שניצחו על הפִּנוי : " כל מי שיגרום למהומה (Umruhe) ייָרה מיד ! ... " .
במהומה הזאת שכחתי את ידי המנותחת . עטפתי אותה בסמרטוט כדי להגן עליה מהקור . את ככר הלחם וקופסת השימורים החזקתי היטב . מערימת-הבגדים שעל יד המחסן , לקחתי מעיל אזרחי שהיה תפור בגבו טלאי של בד עם פסים . (בכל הבגדים האזרחיים שהגרמנים אספו מהטרנספורטים שהושמדו , לפני שהוכנסו לשימושם של אסירי-המחנות , חתכו הגרמנים משבצת , במכנס ובגב המעיל , ושם תפרו טלאי של בד מפוספס . לטלאי הזה קראו " Martirer Fleek" – טלאי הגבורים המעונים ...
כל קבוצה של כמאה איש הוכנסה לקרון-משא . הקאפו סידר את האסירים לפי השיטה הנהוגה בטרנספורטים של אסירים : אחד ישוב בתוך הברכיים הפשוקות של השני . בתוך קרונות-המשא היו חישוקי-עץ , מעין חצאי קשתות . היו אלה מתקנים מיוחדים לתושבת הטילים שהעבירו אותם מהמנהרות אל יעדם.
כל קרון היה מחולק לשני אגפים . בכל אגף שמרו שני אנשי ס.ס. שישבו ברובים טעונים על ספסל ליד הכניסה . אחרי שישבנו משולבים ושזורים כדגי- סרדין , ניתנה פקודה והרכבת זזה.
בתוך הקרון , בין האסירים מעמים שונים , היינו קבוצה של כעשרה נערים ומבוגרים דוברי יידיש והונגרית , שאחד הכיר את השני מאז שהגענו לדורה מבוכנוואלד.
אז לא ידענו מה מחכה לנו בדורה ועכשיו שנה לאחר מכן עמדנו בפני אותה חידה סתומה אשר משמיעים באזני בר-מינן לפני הקבורה : " לאן אתה הולך ..." ולפני מה אנחנו עומדים ...
אלמלא הכאבים בידי שמדי פעם הזכירו לי את הקאפו האכזר שברעוויער – הייתי צריך לומר " הלל " – " בצאת ישראל ממצרים ... "
מצב הרוח היה די מרומם משתי סיבות חשובות והן : הגונג של הלאגער-שוץ נדם וברשותי ככר לחם אחת שלמה וקופסת שימורים על ידה.
הרכבת שעטה . לא ידענו לאן . הלילה ירד ואני התמקמתי בפינת החישוק.
לבשתי את המעיל האזרחי , מתחתיו חגרתי את התרמיל עם האוצר בתוכו . כלנו היינו עייפים מהיום העמוס . נסינו להרדם . כל אחד ניסה לשפר את תנוחת הישיבה ולהקל קצת על הצפיפות.

נרדמתי בתוך סד הברכיים של שכניי מלפנים ומאחור . היתה דממה , צפיפות וחושך . דלתות הזזה נסגרו ומחלונות הצרים הגבוהים של הקרון לא חדר שום שבריר של אור.
כשהתעוררתי בבקר אחרי לילה של אין-סוף , מצאתי את עצמי יושב בין אסירים רוסיים , לא מוכרים . כנראה שתוך כדי התזוזה בחושך התרחקתי מהחברים . לא הרגשתי בטחון ופחדתי מהלילות בעיקר . תכננתי עצה איך להחליף את המקום . אסור היה לקום בלי לקבל רשות משומרי ס. ס.
בלילה הבא הרגשתי שמישהו מהשכנים מנסה לגנוב " לארגן " בלשון האסירים , ממני את הלחם . היה חושך . אמנם לשומרים היו פנסים אבל השתמשו בהם רק להאיר ולהוָדע שהאסירים ישנים ואינם מנסים לברוח איכשהו.
בתוך הצפיפות ומתוך האינסטינקט של השרדות , הצלחתי להכניס את הלחם לתוך המכנסיים ולשבת עליו . נפצעתי באולר של הגנב " במחתרת " בשתי ידי תמכתי בלחם ובקופסה והחלטתי " תמות נפשי עם פלישתים " ואת הלחם לא אתן.
התעוררתי עם אור היום . גם חברי התחילו להתעורר ואיכשהו הצלחתי לתקשר אתם מרחוק . אזרתי עוז , חילצתי את רגלי מהשליבה של הישיבה, קמתי והרימותי את היד . היה זה סימן מוסכם שאסיר זקוק לצרכים . במקרא שכזה היה השומר מרשה לקום ולגשת אל דלת-הזזה . השומר היה פותח אותה והאסיר היה מפשיל את מכנסיו כשהוא נאחז במוט של הקרון .
בגמר " המבצע " גייסתי את כל היידע שלי בשפה ההונגרית ופניתי לאיש ה ס.ס. שידעתי שהוא דובר את השפה ובקשתי ממנו שירשה לי לשבת על יד החברים שלי . בדרך שפילסתי לי , ראיתי שני אסירים מתים שנפחו את נשמתם בדרך הארוכה לחופש . במותם רווחה קצת הצפיפות . כאן במקומי החדש , בין החברים , נשמתי לרווחה . הייתי יותר מוגן ובעיקר הייתי בטוח שאוכל לשמור לי על הלחם ועל קופסת השימורים.
מצאתי לי פינה להגן על היד שהחלימה אט אט . עברו כמעט יומיים וחצי מאז שעזבנו את דורה . בימים הראשונים למסע היה מצב-רוח די אופטימי . אפילו מרומם . הערכנו מאוד את המנוחה אחרי החדשים הארוכים של עבודת-פרך . מרוב מנוחה התחלנו להרגיש את העצמות הכואבות . כאן במקומי החדש על יד החברים העזתי לפתוח את צרור הלחם והשימורים והתחלתי לתכנן את הארוחות . על ידי ישבו חברים מהכפרים הסמוכים לשיף , שעבדו בדורה בסמוך לקומנדו שלי . מנדלי הרשטיק מגלאַד כבן 16 , עוד מנדל אחר מהכפר הקטן סלאטינע , נער צנום וגבוה כבן 17 , בן הרב , זנוויל כהנא , ליפא'לע וויזער מוואלווּע ועוד , כלם ישבו בקרבת המקום ויכולנו להחליף מלים . התלבטנו בענין האוכל שקבלנו לשלשה ימים . היו כאלה שהחליטו להאמין לגרמנים שאמנם נגיע אחרי שלשה ימים ואם כן אפשר לאכל לחם ושימורים לשבעה . ואפילו אם נצטרך לצום יום-יומיים , לא נורא . רובם באו לידי מסקנה שאפשר לאכל כל יום ארוחה הגונה הן מהלחם והן מהשימורים . המהססים והמחושבים נהגו גם הפעם כמו שנהגו במחנה : לפרוס פרוסה דקה פעמיים ביום , למדוד אותה במאזני-העיניים וללקט כל פירור . יש שהיו טובלים חתיכת-לחם בשומן של השימורים ואת עיקר הבשר השאירו לימים הבאים . הדעה הכללית היתה שגם אם נצום יום-יומיים ה "שד " לא יהיה נורא כל כך . לכבוש את יצר התיאבון יום יום ושעה שעה כל אורך המסע , היה למעלה מכוחנו.
מנדלי הצנום הרזה והמתוח כעמוד של עירוב תחומין , ידע בדורה להתחבב על הממונים עליו כדי לקבל מהם תוספת מרק – החליט הפעם הוא יאכל לשובע . גמר את הלחם ואת קופסת השימורים ביומיים הראשונים . היתה לו תיאוריה פשוטה : " קודם כל , לעולם תיקח ותיקרֵא פיקח " . קבלת לחם אכול אותו . " יהודי מאמין אינו נבהל מהצום ... " פיתח את השיכנוע העצמי . אבא שלו היה מומחה לצום , סיפר לנו.

הוא היה בין הראשונים שצמו בה"ב ושובב"ים . ביום השני לצום התחיל לבקש " גמילות חסד של לחם " . מנדלי הצנום והעקשן, צם כמעט חמשה ימים . הגיע באפיסת-כוחות לברגן-בלזן וזכה לשחרור.

כאמור מן היום השלישי והלאה השתררה דממה בקרון . מעין דיממת בית-החיים שלפני הורדת הנפטר למנוחתו העולמית . הרעב גבר והלשון נאלמה . העיניים שקעו עמוק בחוריהן . חריקת גלגלי הקרונות החרישו את האזניים . הרכבת נעצרה מידי פעם בגלל הפצצות.

את הקופסה הריקה של השימורים לא זרקנו . שמרנו אותה כספל לשתות . ככל שהרעב גבר היה נדמה לנו שבדפנות הקופסה עדיין נשאר קצת שומן . כל פעם שהושטנו את היד הרזה לחלל הקופסה החלו בלוטות הפה להזיל רוק שנבלע מהר בבית- הבליעה.

הלילות עברו תוך תנומה מקוטעת ע"י חלומות בלהות . עם אור היום היינו מנסים לקום כדי לישר את הרגליים המאובנות ואת הברכיים הכפופות מרוב צפיפות היה קשה להזיז את הגוף. עצמות הישבן היו ממש משופשפות מהתזוזה הבלתי פוסקת של תנודת הרכבת . בתירוץ של " עשיית צרכים " היינו קמים , דורכים על החברים שישבו אפטיים ובוהים בעיניים מזוגגות. על יד דלת הקרון יכולנו לשבת בתנוחה נוחה . הרוח ליטפה את חצי-הגוף החשוף . הבטן הריקה קרקרה ואנחנו התאמצנו לגמור מהר ולפנות את המקום למחכה בתור.

כשהרכבת עצרה בגלל אזעקה והפצצה , היינו מקבלים רשות לצאת ולהתפזר מתחת לקרונות ועל ידם . לפעמים נשמעו יריות . כנראה שהיו נסיונות בריחה של אסירים מיואשים . על המסילות המקבילות נסעו אסירים ממחנות ריכוז שפונו . גורלם לא שפר עליהם מגורלנו. שמנו לב שגם לאנשי ס.ס. השומרים היה מחסור בלחם . את קופסאות השימורים שלהם אכלו עם בצל בלי לחם . לעיסת הבצל הדהדה בקרון ואנחנו הסתכלנו לעברם כמהופנטים בגעגועים ובתקוה שעוד מעט נגיע למחוז מבטחים ונקבל מזון ומים.

ככל שהתארכה הנסיעה הפכנו ל "מחפשימזון" כפייתיים . משום מה היה נדמה לנו שבתרמיל הריק עדיין אפשר למצא שאריות של לחם . התפתח בתוך הקרון מעין פולחן-של-חיפוש . כל בקר אחרי שהתישבנו והתישרנו מתנוחת הלילה , לקחנו את התרמיל והיינו שופכים את תכנו. אט אט היינו הופכים ומנערים כל סמרטוט וכל חפץ כדי לגלות שאריות מזון . עשרות פעמים ביום היינו מחטטים בתרמיל וכל פעם שמצאנו פירור מצומק של לחם מוחבא אל הכלים אורו עינינו והיה נדמה לנו שהגענו למקור המחיה.

באותם הימים המיאשים עמד לי " ריווח והצלה ממקום אחר " . נזכרתי במעילי האזרחי שלקחתי ממחסן הבגדים בעת הפנוי מדורה . בשלב מסויים ריחמתי על עצמות-הישבן והחלטתי לוותר על חימום הגוף . את המעיל שמתי כריפוד על ריצפת הקרון כדי להקל על כאב-העצמות . והנה – אחרי חיפושי הסרק בתרמיל ואחרי האכזבה למצא פירור לחם – הוצאתי את המעיל מתחתי והתחלתי לחפש משהו בכיסים הנשכחים . גם כאן אבדה התקוה . הכיסים היו כמו כיסֵי הקפטן של יהודי כשר לאחר בדיקת חמץ . לא נכנעתי . פרמתי את הבטנה ובתחתית דש הבגד מצאתי "אוצר בלום " : שפופרת של משחת-שיניים מקומטת ומצומקת . אט אט יישרתי את קיפוליה . בקושי רב הצלחתי לסובב את המכסה . קרבתי את חור השפופרת אל נחירי-האף . הריח של המנטה חדר אל מערות האף והחיך , ממש משיב-נפש . הצלחתי לקרוע את עטיפת השפופרת ונתגלה גוש קטן של משחה קרושה ויבשה אשר ריחה וטעמה עדיין אִתָּה.

האוצר היקר הזה עבר מחבר לחבר ומאף לאף . בהתחלה הריחותי בה אני , כ "מחותן הראשי " ואח"כ גם חברי הרעבים והדחוסים . כלם פלטו את ה-"אה ! " כביטוי למחיה-נפשות . אחר כך התחלנו ללקק אותה לקיקה קלה זהירה וחשדנית והלשון טיילה מעל גבשושית המשחה היבשה. הגוש היבש הזה של מי-יודע- כמה זמן , הפך במגע עם השפתיים והלשון לפלא של " שושנת יריחו " המסוגלת להחיות את פיתולי שרשיה היבשים לאחר מאות בשנים של יובש – כשהיא באה במגע עם מים.

ידיד אחר היה לו צרור קטן של מלח . על גב היד היה מפזר קצת ואנחנו היינו מלקקים ליקוק קל כדי להערים על הקיבה הריקה לטעום טעם של מאכל.
הפסוק : " כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם " קיבל כאן פירוש אכזרי ואמיתי ...
הרהרתי אחרי מציאת השפופרת בתולדותיה ובגלגוליה . לפי הבד המשובח של המעיל ושל כפתוריו היפים , תיארתי לי את בעל-המעיל שהגיע בודאי לאושוויץ עם אחד הטרנספורטים . איש מסודר , בעל בעמיו , בודאי דאג שכל בני המשפחה יהיו מצויידים באביזרים נלוים כגון סבון מברשת שיניים וצעצועי ילדים . על הרמפה עמד מול מנגלי והלך לאן שהלך ... ואולי שורדו ממנו רק המעיל ושארית משחת השיניים , ואני נושא את זכרם לטובה ...

סוף סוף הגענו ...

אחרי מסע מפרך ומתיש של כשבוע ימים ולילות , נעצרה הרכבת והדלתות הוזזו . אויר קריר טפח על פנינו . מלאנו את הריאות באויר נקי . נתקבלה פקודה לצאת ולהסתדר בחמישיות.
מאות רבות של אסירים נפלטו החוצה . רבים מהם היו חלשים ומורעבים עד כדי כך שבקושי רב יכלו לעמוד יציבים על רגליהם.
מולנו על פסי הרכבת המקבילים , עמדה רכבת נוסעים ארוכה . מחלונות הקרונות הציצו פרצופים של נשים וגברים . הנשים מטופחות ולבושות היטב בבגדים אזרחיים והגברים לא-מגולחים וחלקם בזקנים קצרצרים . גם הם לבושים בחליפות ובמעילים ארוכים ועל דש בגדיהם מגן-דוד- צהוב . ממש כמו בגיטאות.
הם דברו ביניהם הונגרית וצעקו לעברינו : " מי אתם ומאין אתם ..."
הספקנו לקלוט רק את המשפט בהונגרית : " כאן יהיה לכם טוב ! ... "
שומרי ה ס.ס. החלו להאיץ בנו להסתדר ולצעוד לכיוון המחנה . ראינו שלט " ברגן- בלזן" .
אח"כ נודע לנו שברכבת ההיא שעמדה על הפסים מוכנה לנסיעה , היה הטרנספורט של קסטנר בדרך לשויצריה . הם חיו באשליה שגם אנחנו מגיעים למחנה-המשפחות (Familien Lager) עם "הכוכבים " ו "יהיה טוב" .
התחלנו את הצעדה מתחנת רכבת ברגן-בלזן לכיוון המחנה . חיילי ה ס.ס. שליוו אותנו מדורה-מיטלבאו , צעדו משני צדי הטור הארוך ברובים טעונים . כל מי שכשל ונפל – נורה במקום . בכוחות אחרונים נכנסנו לתוך המחנה.
אחרי מיפקד קצר קיבל אותנו קאפו במשולש ירוק מטעם שלטונות המחנה במשפט קצר , בסרקזם וברצינות : " כל אחד ילך לאחד המבנים , יתפוש לעצמו מיטה ויחכה לאוכל ... אם יגיע . יכול להיות שאין לכם בשביל מה לחכות ... עד שהאמריקאים יגיעו אין שום סיכוי שתקבלו אוכל ... " כך סתם הקאפו ולא פירש והלך לו.
כקצטניקים מנוסים , רצנו מהר , בנשימה עצורה וברגליים כושלות למבנים הדו-קומותיים של צבא הוורמאכט . המזרנים היו על המיטות בלי שמיכות . הורדנו את הבגדים . היינו מיוזעים ומזוהמים מהמסע . לא היתה לנו שום אפשרות להתרחץ . התפרקנו ונשמנו לרווחה . אחרי כמה שעות , הביאו לנו מרק גריסין חם ומהביל . כל ארבעה אסירים קבלו כחצי ליטר מרק לתוך צלחת אחת . כפות היו לנו עוד ממחנה דורה . הרביעיה שלנו עשתה " הסכם גמיאה " לשם חלוקה צודקת והוגנת.
א) הכף תעבור מפה אל פה . אחרי כל גמיאה עוברת הכף אל הבא בתור . אחד יספור את מספר הלגימות כדי שהאחד לא ירבה והשני לא יומעט.
ב) לקיקת הצלחת בגמר האכילה תיעשה לפי התור . היום פלוני מלקק את שארית המרק ויום הבא מישהו אחר . המרק החם הזה , היה ממש משיב-נפש . טעם גן-עדן . אחרי לקיקת משחת-השיניים הרי אכילת מרק הגריסין החם , היה לו טעם נפלא . כל אחד ואחד הרגיש טעם הבית שלו מאז ...
שכבנו על המיטות החשופות ונהנינו מליטופו של המזרן הרך ממולא בעשבי- ים.
העצמות שכאבו לנו מהנסיעה המפרכת נהנו מהשכיבה המרגיעה.
בברזים זרמו מים . רחצנו את הפנים ואת הרגליים ושתינו לרויה.

מישהו הבחין דרך החלון שאסירים רבים רצים על הכביש הראשי של המחנה ואחרים חוזרים ובידיהם חתיכות גזר , סלק ולפת . גם אנחנו קפצנו ועזבנו את החדרים והתחלנו לרוץ כמות שהיינו , מעורטלים , יחפים , בלי חולצות ובלי מכנסיים.
הגענו על יד מבנה גדול שם היה המטבח של החיילים הגרמנים שגרו כאן מקודם . היתה שם מהומת אלקים . מאות מאות אסירים זרמו לכאן רעבים , יחפים פרועי-ראש פורעי סדר . כלם חיטטו בתוך חפירות בהן היו מוחבאים ירקות טריים לקראת החורף , כהספקה למטבחי החיילים . חלק מהירקות היה כבר רקוב ולא ראוי לאכילה . בתחתית החפירה עדיין היו חלקי ירקות שלמים ועל זה נלחמו אסירים זה בזה . זכיה בחתיכת סלק או לפת פרושה היה המשך החיים . מאות ידיים גרמיות , חלקם מקועקעות במספרים וחלקם ידיים של נערים צעירים ששרדו את השנה האחרונה למחנות הריכוז – חפרו וחטטו בתוך התמיסה של בוץ ורקב ירק , כדי להציל משהו מתחתית החפירה , משהו שאפשר עדיין להכניס לפה ולהשקיט את הרעב.
חברי אליה'לע שטערן מסטרימטערע ואני הגענו בריצה לכאן ונבלענו בתוך ההמון שבתוך החפירות . גם אנחנו הצטרפנו למזי הרעב מחפשי מזון באשפתות . נדחפתי הלוך וחזור . בקושי רב הכנסתי את הידיים כדי "לדוג " חתיכת לפת . ברגע שהשגתי משהו והעליתי אותו לשפת הבור אל אליה'לע חברי , בא גל של אסירים והפיל אותי לתוך הטיט והתמיסה . עמדנו שנינו עד לברכיים בבוץ של הרקב והתאמצנו עוד הפעם לתחוב את הידיים הכי עמוק שאפשר . צעקתי אליו , בתוך הרעש וההמולה , " צא ועמוד בצד וברגע שאצליח משהו להוציא קח ושמור עליו ואח"כ נברח אל הבלוק" .
אחרי כשעה של " לחימה " עיקשת הצלחנו לחזור ובידינו מ "הזהב " היקר , מהירקות שהעלינו מהבור.
נגבנו את הרקב . קלפנו את הלפת ועטפנו אותו בסמרטוטים . החלטנו לאכל את הירקות במשורה ובצמצום . גם יתר החברים חזרו עם " שלל " שהפיח תקוה לעוד כמה ימים של חיי-צער בתוך התופת של ברגן- בלזן.
הבינונו שנקלענו למחנה ששורר בו משטר של אי-סדר מוחלט . אחרי מסדר הבוקר שנעשה ע"י בלוקאלטעסטער איש ס.ס. , היינו מסתובבים מתוך הרגשה שעוד מעט גם אויר לנשימה יאזל.
אי הסדר בלט לעומת הסדר המופתי שהיה בדורה-מיטלבאו בחדשים האחרונים . כאן היה גיהינום-עלי-אדמות . אנשים מתו כזבובים . בבקר עוד דברת עם מכרך ולפנות ערב כבר היה על ערימת המתים . אסירים שכבו קצת לנוח ולא היה בהם כוח לקום.
היום החשיך . לבשנו את הבגדים ועלינו על המיטות . שמיכות לא היו לנו . התכרבלנו בבגדים ונרדמנו עייפים ורעבים . עדיין הרגשנו את הדהוד גלגלי- הרכבת.
בלילה היתה הרגשה כאילו אנחנו מתנדנדים עדיין ישובים אחד בתוך ברכיו של השני . עם אור היום היינו מתעוררים . שמענו את שריקת המשרוקית בלווי צעקות ראוס ! ראוס ! והיינו יוצאים למיפקד . ליד הבלוקים עמדו הקאפו , הבלוקאלטעסטער ואיש ה ס.ס. הם ערכו את המסדר . מיום ליום רבו החולים . הכינים החלו להציק אבל הרעב גבר על הכל . אחרי המיפקד היינו גוררים את הרגליים והלכנו לנוח . שמנו לב שגם אנשי ס.ס. מסתובבים בסרטים לבנים על השרוול . האסירים אנשי השררה , כגון קפואים ובלוקאלטעסטער ובעלי התפקידים השונים שהגיעו מכל מיני מקומות שפונו לברגן-בלזן , מינו את עצמם להיות גם כאן בתפקיד שהיה להם קודם . באי-הסדר הזה הכל היה אפשרי . מדי פעם זכינו לקצת מרק חם . בקר אחד קמנו ואין מים בברזים . לפי השמועות שהתהלכו הפציצו אוירוני-האויב את מערכת המים . נודע לנו שלפני כמה ימים פונו מהאזור כל חיילי הווערמאכט ונשלחו לחזית . במצב של חוסר ביטחון וסדר , הצילו אותי שאריות הסלק והלפת שהצלחתי ל "ארגן " בשארית כוחי . באותן השעות של ציפיה , אי- סדר ורעב , תכננתי איך להשיג קצת אוכל , כל דבר אשר יכול להשקיט את הרעב ...

סובבתי עוד פעם ועוד פעם סביבות המטבח שהיה פעם הספק למזון לכל תושבי המקום . גיליתי את מצבור האשפה והפסולת . מצאתי ערימה של קופסאות שימורים ריקים וקליפות של תפוחי אדמה שהשחירו והרקיבו. בין קופסאות השימורים הריקות היו כאלה שנפתחו רק לפני ימים מספר . יישרתי את הפח בכוחות אחרונים וליקקתי את שארית המזון והשמן . פה ושם היו שיחים שהחלו כבר ללבלב . (היה זה כמעט מחצית אפריל של 1945) . נסיתי ללעוס את הניצנים והיה קשה לבלוע את המרירות . נזכרתי בצמחיית הכפר באותם השיחים של עצי הערבה שהיינו מקלפים אותם ומלקקים את הגבעולים הלבנים . בשיחים שמצאתי במקום המקולל הזה , אפילו את זה אי אפשר היה לעשות . נסיתי ללעוס את הגבעולים הרכים ולא הצלחתי לבלוע אותם מרוב מרירותם.

החלטתי להכנס למרתפים שמתחת לבנינים הגבוהים , אולי אמצא שם משהו לאכול . באחד הבנינים מצאתי את דלת המרתף פתוחה . התחמקתי דרך חדר המדרגות כדי שהאסירים דיירי המקום לא יבחינו בי . נכנסתי למרתף . אור קלוש הסתנן דרך אחד החלונות המסורגים . כל הרצפה היתה מלאה כדורי-רובה מפוזרים , חלקי לבוש צבאי , ואני בטרנס-של-חיפוש אוכל . משהו שאפשר להכניס לפה . לא מצאתי שום דבר . בדרכי החוצה , אחרי שהתרגלתי כבר לאפלולת המרתף , הצצתי הצדה וראיתי אסיר , בר-מינן , שוכב אפרקדן , ראשו גולגולת- המת (סמל הס.ס.) שמוט , חורי העיניים הציצו אלי וחיוך שָׁלֵו נסוך על פניו המתות.

עמדנו פנים אל פנים וכאילו לחש לי : קמרט צעיר ... חפש חפש ... גם אני חיפשתי מִחְיָה ומצאתי מָוֶת ...

היתה זאת הפעם הראשונה שנזדעזעתי מגופה מתה למרות שהייתי רגיל לראות גופות בכל מיני מצבים . חזרתי אל המיטה שלי.

שמנו לב שכמעט כל אנשי הצבא , לובשי המדים , הקצינים והחיילים , החלו לענוד סרט לבן על השרוול . ר' שלמה גלזר מריזאווליע שהיה זְקן האסירים במובן הפשוט של המלה , הסביר לנו שזהו סימן של כניעה . הוא זכר שבסוף מלחמת –העולם הראשונה , ענדו הז'נדרמים סרט לבן לפני הכניעה של אוסטרה-הונגריה . כנראה שהחזית התקרבה . לא הרגשנו שום הבדל במיפקדים . הממונים עלינו רדו בנו ביד קשה . הם בעטו דחפו וקיללו ביישור השורות . שום דבר לטובה לא השתנה.

גל השמועות לא הקל על הרעב . כל מאוויינו היו למצא קצת אוכל ולשרוד עוד יום ועוד יום. נחלשתי מאוד . הכינים התחפרו והציקו . הרגשתי עייפות ברגליים . החלטתי להסתובב ולא להכנע . לא רציתי ליפול למשכב . ראיתי כאלה שנכנעו ושקעו באפטיה גמורה , איבדו מהר מאוד את הרצון לחיות . לקראת סוף השבוע של 12-13 באפריל 1945 לקחתי על עצמי משימה והיא : לחפש את החברים שלי מדורה שהיו צריכים להיות כאן . הרי עזבנו בבהלה את המחנה בקבוצות והייתי סקרן לדעת מי הגיע והיכן הם.

בשבת 14.4.45 , לאחר המיפקד השיגרתי , עליתי לבלוק ולקחתי לי את התרמיל והתחלתי ללכת שוב לתור אחרי מזון, אחרי דבר אוכל.

חשבתי ללכת מבלוק לבלוק כדי למצא את חברי , אם יתמזל מזלי.

אחרי שעה של חיפוש , פתחתי אחת הדלתות ונתגלתה לי תמונה מדהימה : באמצע החדר של אחד הבלוקים היתה קבוצה של כ-חמש עשרה אסירים , כלם חברים ומכרים מדורה- מיטלבאו . גם יחזקאל רינג היה ביניהם . על מיתקן מאולתר של לְבֵנים , היתה מדורת-אש ועליה עמד דלי עם מים ובתוכו חתיכות לפת סלק וגזר . המים בעבעו , העשן התפזר והסתנן החוצה דרך החלונות הפתוחים , העצים השמיעו פצפוץ לפני איכולם , הגחלים הפיצו ריח וחום נעים.

חיים מאיר פולק בעל הסידור מדורה-מיטלבאו עמד באמצע והתפלל בקול רם ואחרים החרו החזיקו אחריו בכוונה גדולה – ואמרו " הלל " של ראש חודש אייר תש"ה.

הדלי פעפע מעל לאש והשמיע שעוד מעט המרק מבושל.

בגמר התפילה התישבתי לשמוע את הרפתקאותיהם של המסע . גם הם היו מופתעים מבואי ושמחו לשמוע ממני שישנם עוד חברים מדורה בבלוק שלי . יצאתי בהרגשה מעודדת.
" תפילת הדרך " שלי היתה שאצליח איכשהו לגרור את רגלי ולהגיע אל בלוק 28 בשלום ובחיים.
צעדתי לאט בהרגשת סיפוק של " תפילה בציבור " בתנאים המיוחדים תוך כדי הבערת האש... בשבת.
צעדתי כחמישים מטר ושמעתי קול קורא לי : חיים ישראל , חכה ! חכה!
היה זה ידידי יחזקאל רינג שרדף אחרי ובידו חתיכת-לפת שהוצאה מתוך הדלי שעל האש . היה בי עוד כוח הרצון לסרב . ידעתי שמצבם אינו שונה ממצבי . גם הם התלבטו בבעיה " חיי מי קודמין ... " ובכל זאת הצליח חברי לסרהב בי עד שלקחתי ותחבתי את המתנה לתרמילי.
אחרי השחרור כששוחחנו על ההרפתקאות שעברו עלינו , סיפק לי יחזקאל ידידי : מיד לאחר עזבי את התפילה , החליטו פה אחד להוציא פרוסת לפת מהדלי ולתת לי . הם היו בטוחים שלא אצליח להגיע אל הבלוק שלי . לפי מבטי שלא הסרתי מהדלי , חשבו שזאת היתה המשאלה האחרונה שלי ...
למחרת השבת ההיא , ביום ראשון 15.4.45 , עלו תמרות עשן ממנועי הטנקים וריח של בנזין נפוץ מג'יפים צבאיים . הצבא הבריטי , מצבאות-בנות-הברית , זרם בתרועת נצחון מעבר לגדרות התיל של מחנה התופת ברגן- בלזן.
באמצע מיפקד הבוקר , עמדנו מתנדנדים ומתנועעים בשורות של חמישיות . סביב הבלוקים היו פזורים מאות מוזולמנים שנפחו את נשמותיהם בימים האחרונים . איש ס.ס. עדיין קיבל את המסדר שהרי : "אורדנונג מוזט זיין " ...
שוטר צבאי בריטי בכובע מצחיה אדום , כושי ענק בעיניים רושפות , קפץ מתוך ג'יפ צבאי ועמד נדהם מול מסדר החיים והמתים . הוא לקח אחד האסירים ששכב פשוט ידיים ורגליים , ללא רוח חיים , כרך אותו על צוארי ה ס.ס. שפיקד על השורות . הבינונו שאנו משוחררים והתפזרנו בלי פקודה.

סוף דבר

צבא הכיבוש משחרר מחנה ברגן-בלזן , הופתע למצא רבבות אסירים , אנשים ונשים, גוססים ומורעבים , מוכי חולי ומוכי כינים . ריח הבנזין של הטנקים ושל הג'יפים , צהלת השחרור התערבב עם ריח הריקבון והמות . לא הביאו אתם לא רופאים וחובשים ולא מזון ותרופות. קצין יהודי , דומני שהיה רב צבאי הגיע . עמד על תלולית עפר ולמרגלותיה המון אסירים מוזולמנים שבקושי עמדו על רגליהם . הוא מישש אותנו כדי להיות בטוח שהוא רואה את המציאות ולא חלום בלהות . אנחנו היהודים צעקנו לו בשארית כוחנו : " אנו רוצים לנסוע לפלשתינה!! " .

החיילים הבריטים הוציאו מהמחסנים של הוורמאכט שנסוג , חביות של כרוב כבוש חמוץ וקופסאות של שימורי בשר חזיר ושומן וחילקו למורעבים . אסירים ערומים , לבושים בחלקי לבוש , מוזולמנים עור ועצמות , חטפו וזללו כל מה שניתן להם . אי אפשר היה לעצור את בולמוס האכילה . כחיות טרף התנפלו על האוכל.

מוכי טיפוס הבטן הוזים בחום גבוה , אכלו ומיד קבלו שלשולים וכאבי בטן . את הצרכים עשו על רצפת הבלוק . תוך כדי אכילה החזיקו ביד אחת את האחוריים וביד שניה דחסו לתוך לוע הפה כרוב חמוץ ובשר עם שומן.

כשבועיים לאחר השחרור הפכו כל הבנינים הדוקומותיים לבתי חולים מאולתרים . הגיעו צוותים של רופאים ואחיות משודיה.

את האסירים הבריאים כביכול, העבירו הבריטים אל העיר צעללע שע"י הנובר . אני התמקמתי בתוך אורוות- הסוסים של חיל הפרשים לשעבר.

רוב האסירים בני האומות מאירופה הועברו לארצותיהם אל משפחותיהם ע"י קצינים שנלחמו בנאצים . אנחנו היהודים היינו " יתומי העולם " ללא משפחה , ללא דורשים וללא מולדת . לא היה לנו לאן לחזור.

התחלתי לחפש מישהו ששרד מהמשפחה . לאושוויץ הגעתי עם אחותי מלכה בת ה – 14 . ראיתי אותה לאחר הסלקציה , מרחוק . שמענו שיש הרבה נשים בברגן- בלזן.

יום אחד חזרתי מצעללע לברגן-בלזן כדי לחפש אותה . שוטטתי מבלוק לבלוק בבנינים שהפכו לחדרי חולים להציץ בפניהן של חולות . הרגשתי מין דחף עצום לחפש את אחותי . פתחתי אחת הדלתות ונדהמתי לראות על אחת המיטות את החברה הטובה של אחותי בת ה – 15 שהגיעו יחד לאושוויץ מהגיטו.

היא היתה מכורבלת בשמיכה צבאית , שער ראשה מרוט וקרח ממחלת הטיפוס ומרחשת הכינים ממש עור ועצמות – היא הכירה אותי תיכף . דבר ראשון ששאלתי אותה : " בינה , היכן עזבת את אחותי מלכה ? " והתשובה היתה : " נפרדנו באחד הטרנספורטים מאושוויץ ... "

בתחילת יוני 1945 הצטרפתי אליה כ " קרוב משפחה " המלוָה את החולָה להחלים בשודיה. שנתיים לאחר מכן , ביולי 1947 הגעתי משודיה לצרפת במטרה להגיע דרך " עליה ב' " לארץ ישראל . הגענו לצרפת ביום שאניית " אקסודוס " הגיעה לחיפה ונעצרה ע"י הבריטים כדי לגרשה מארץ ישראל.

נשארנו תקועים ליד כפר קטן בשם " קטר סעזון " (ארבע עונות) ע"י מרסיי . לא יכולנו להפליג . כל נמלי הים התיכון היו במצור ימי ע"י הצי הימי הבריטי , נגד ספינות מעפילים.

למקום מגורי שיף שמשם גורשתי לגיטו, לא רציתי לחזור בשום פנים. עדיין הדהדו באזני הצהלה והריקוד של בני האכרים כשאחרוני היהודים גורשו מהכפר. פעמוני הכנסיה צלצלו ועל יד הצלוב בקצה הכפר, רקדו בנים ובנות הורה לוהטת.
במחצית דצמבר 1947 בליל ששי, בא השליח מ "הבריחה", יהודה רזמיבש הג'ינג'י, ניצול שואה, והודיע חגיגית שהלילה יוצאים להפלגה – לארץ ישראל.
אחרי מסע רגלי של שלש שעות הגענו באמצע הלילה אל חוף נידח בסביבות מרסיי.
עלינו על סירות גומי שנמשכו בחבלים אל ספינה שהתנדנדה על הגלים השוצפים.
שם הספינה " כ'ט בנובמבר תש"ז 1947 ".
כשבועיים נטלטלנו על גלי ים-התיכון הסוערים עד שנשבינו "כמבריחי גבול" ע"י אניות מלחמה של הצי של " הוד מלכותה מלכת בריטניה הגדולה ... "
זה היה ב 24 לדצמבר 1947, ליל חג המולד למנינם.
באותו לילה הועלינו על ספינת-מלחמה בריטית בשם " אושיאן וויגור " אל אי-הגירוש קפריסין.
לפנות בוקר, בדרך מפמגוסטה למחנות ההסגר שבדקליה " צייפרוס ", דהרנו במשאיות צבאיות בריטיות מכוסות ברזנט אפור-חום, דומות מאוד לאותן המשאיות שהעבירו אותנו מבוכנוואלד לדורה- מיטלבאו.
הצצתי החוצה וראיתי יער של מחנה אוהלים, גדרות-תיל מסביב, מגדלי שמירה ועליהם חיילים חמושים במכונות יריה – ממש כמו אז ...
אחרי ארבעה עשר חודשי הסגר בליל 9.2.49 הגעתי עוד פעם לנמל חיפה כמשוחרר, על אניית הצי המסחרי היהודי בשם " עצמאות".
משאיות של צבא ישראל העבירו אותנו אל מחנה צבאי קלט מס' 3 בית ליד.
ריח של פרדסים שטף את פנינו. גויסתי כחייל גח"ל (גיוס חוץ לארץ).
הצטרפתי, כמו רבים משארית הפליטה, אל צבא הגנה לישראל בארץ ישראל.

מתהילים פרק ק"ז

... יֹאמְרוּ גְּאוּלֵי ה׳ ... רְעֵבִים גַּם צְמֵאִים ...
... יֹשְׁבֵי חֹשֶׁךְ וְצַלְמָוֶת ... אֲסִירֵי עֳנִי וּבַרְזֶל ...
... וַיַּגִּיעוּ עַד שַׁעֲרֵי מָוֶת ...
... כִּי שִׁבַּר דַּלְתוֹת נְחֹשֶׁת... וּבְרִיחֵי בַרְזֶל גִּדֵּעַ ...
... יֹאמְרוּ גְּאוּלֵי ה׳ ...
... יִשְׁלַח דְּבָרוֹ וְיִרְפָּאֵם ... אֲשֶׁר גְּאָלָם מִיַּד צָר ...
... וּמֵאֲרָצוֹת קִבְּצָם ...מִמִּזְרָח וּמִמַּעֲרָב
... מִצָּפוֹן וּמִיָּם ...
... וַיַּנְחֵם אֶל מְחוֹז חֶפְצָם ...
... וַיָּשֶׂם כַּצֹּאן מִשְׁפָּחוֹת ...
... וְנִפְלְאוֹתָיו לִבְנֵי אָדָם ... כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ ...

USHMM LIBRARY
01 0001 0128 7182